

Universitetet
i Stavanger

DET HUMANISTISKE FAKULTET

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: MHI MAS- MASTEROPPGAVE	Vårsemesteret 2009 Åpen
Forfatter: Øystein Jonassen	<i>Øystein Jonassen</i> (signatur forfatter)
Faglig ansvarlig Veileder: Torgrim Titlestad	
Tittel på hovedoppgaven: Fra Torfæus til Krag: en analyse av norske historikeres syn på Harald Hårfagre og odelstilegnelsen Engelsk tittel: From Torfæus to Krag: an analysis of norwegian historians view on Harald Finehair and the allodium appropriation	
Emneord: Odelstilegnelsen, Harald Hårfagre, Norske historikere, Norge, Historie	Sidetall: 118 (inkl.forside, innholdfortegnelse, litteraturliste.) + vedlegg/annet: Stavanger 02. 06. 2009 dato/år

Innholdsfortegnelse

Kap.1.Innledning s.4

Kap.2.Hva er odell? Om odell og relaterte begreper. s.6:

-De norske landskapslovene s.6.- Kjøpe og leiejord.s.7.-
Landskylsystemet.s.8.Allmenningene.s.8

Kap.3.Kildene og hva de forteller om odellstillegnelsen s.9 :

Heimskringla s.9:Odelstillegnelsen.s.10. – **Den store saga om Olav den hellige s.10.** – **Egils saga s.11:** Odelstillegnelsen s.11. – **Orkneyingasaga.s12.:** Einars odellstillegnelse s.12.-
Fagerskinna s.13 : Skatt og veitsler s.14. – **Landnámabok s.15 :** Geirmund Heljarskinn og odellstillegnelsen s.15. Skatt s.16

Kap.4. Norske historikerer syn på odellstillegnelsen:1711-1814 s.17:

Tormod Torfæus s.17.Torfæus behandling av odellstillegnelsen s.17. -**Gerhard Schøning s.18:** Schønings behandling av odellstillegnelsen s.18.- **Christian Magnus Falsen s.19.**
Falsens behandling av odellstillegnelsen s.20.

Sammenfatning og analyse av kap.4 s.21: -Tormod Torfæus s.21. Gerhard Schøning s.21. – Falsen s.22

Kap.5. Norske historikerer syn på odellstillegnelsen:1814-1869 s.23:

Jacob Rudolf Keyser s.23. -Keyserer behandling av odellstillegnelsen s.23 : En ufullstendig lensforfatning s.25 : En truet folkemakt s.25: Odelstillegnelsen s.26 : Kongemakt og folkemakt s.26. -**Peter Andreas Munch s.27. – Muncher behandling av odellstillegnelsen s.28 :** Muncher odelldefinisjon s.28 : Len og odell s.29. : Håkon den godes tilbakegivelse av odellen s.31.
Johan Ernst Welhawen Sars s.32. – Sars behandling av odellstillegnelsen s.32 : Norges odellforfatning s.33. : Odelstillegnelsen: en introduksjon til kongens overeiendomsrett? s.34 : Harald Hårfagre styre og Frankerriket s.35.

Sammenfatning og analyse av kap.5 s.36 : Jacob Rudolf Keyser og hans samtid s.36.- P.A. Munch s.37. –Ernst Sars s.37

Kap.6.Norske historikerer syn på odellstillegnelsen:1869 – 1911 s.39. :

Gustav Storm .s.39 : Nyvurdering av Snorre s.40.- **Stormer behandling av odellstillegnelsen s.41.- Yngvar Nielsen s.41.- Nielsen behandling av odellstillegnelsen s.42:** -En norsk og en islandsk tradisjon s.42. – Landnámabok s.43. **Alexander Bugge s.44. – Bugger behandling av odellstillegnelsen s.44 :** - Odelstillegnelsen s.45. – Kritikk av Munch s.46. – Harald Hårfagre og Karl den store s.47. – Nevgildeskatten s.48.**Absalon Taranager s.48. – Tarangerer behandling av odellstillegnelsen s.48 :** - Landnamabok s.49. – Den norske tradisjon s.50. – Beskatningshypotesen s.51.- Konfiskeringshypotesen s.53.**Ebbe Hertzberg**

s.53. – Hertzbergs behandling av odelstilegnelsen s.54: -Skatter s.54. – Odelstilegnelsen s.56. – Kritikk av Taranger s.56. – Kritikk av Nielsen s.56.

Sammenfatning og analyse av kap. 6: Gustav Storm s.58. – Yngvar Nielsen s.58. – Alexander Bugge s.60. – Absalon Taranger s.61. – Ebbe Hertzberg s.62.

Kap. 7. Norge historikerens syn på odelstilegnelsen 1911-1970 s.63. :

Den radikale sagakritikken s.63. – Edvar Bull d.e. s.64. – Bulls behandling av odelstilegnelsen s.64.: Kildene s.64. – Fagerskinna s.66. – Odelstilegnelse i Trøndelag s.67. **Halvdan Koht s.68. – Kohts behandling av odelstilegnelsen s.69:** -Det norske kongedømmets utvikling s.69. – Harald Hårfagre og frankerne s.70. – Jarlene s.72. – Utvandringen s.72. **Johan Schreiner s.73. – Schreiners behandling av odelstilegnelsen s.74:** - Heimskringla vs. Fagerskinna : Håkon jarl Grjotgardsson og herredømmet i Trøndelag s.74. – Odelstilegnelsen s.75. **Oscar Albert Johnsen s.77. – Johnsens behandling av odelstilegnelsen s.77:** - Bygdefolkets selvstendighet s.77. – Fylkets og høvdingens økende makt s.78.- Lagtinger s.78. – Harald Hårfagres enekongedømme s.79. – Odelstilegnelsen s.79.

Sammenfatning og analyse av kap7 s.81.: - Edvard Bull s.81. – Trøndelag: et kjerneområde s.82. – Halvdan Koht s.83. – Johan Schreiner s.84. – Oscar Albert Johnsen s.85.

Kap.8.Norske historikerens syn på odelstilegnelsen 1970 – s.86:

Andreas Holmsen s.86. – Holmsens behandling av odelstilegnelsen s.86: - Sagaene og odel s.87. – Egils sagas beretninger s.86. – Orkneyingasaga og Egils saga : Snorres bilde av Harald s.89. – Lydskylda s.90. – Haralds hår og skattene s.91. – Lydskylda og Harald Hårfagre s.92. – Veitsler s.92. **Harald Frode Skram s.93. – Skarams behandling av odelstilegnelsen s.94:** Haralds hær og administrasjon s.94. – Haralds erobringer og etterspillet s.95. – Ikke allmenn skatt eller overeiendomsrett, men veitsler s.96. **Erik Gunnes s.97. – Gunnes behandling av odelstilegnelsen s.97:** - Veitsler s.98. **Per Sveaas Andersen s.99. – Andersens behandling av odelstilegnelsen s.99:** - Rikssamlingskongen s.99. – Odelstilegnelsen s.99. – Snorres oppfatning og veitsleordning s.100. **Claus Krag s.101. – Krag's behandling av odelstilegnelsen s.102.:** - Veitsler s.102. – Haralds styre og dets oppbygning s.103.

Sammenfatning og analyse av kap.8 s.105 : - Andreas Holmsen s.105. – Veitsler s.106. – Harald Frode Skram s.107. – Erik Gunnes s.108. – Per Sveaas Andersen s.108. – Krag s.109.

Kap.9. Oppsummering

Epilog: s.114

Litteraturliste: s.115.

Kap.1. Innledning

Denne oppgaven vil ta for seg et tema som har vært oppe til debatt en rekke ganger blant norske historikere: Harald Hårfagre og odelstilegnelsen. Oppgaven tar sikte på å kaste lys over resultater norske historikere har kommet frem til i tilknytning til sagaberetningene om odelstilegnelsen. Den gir også et bilde av deres metoder og prosessene som ligger bak deres arbeider og konklusjoner. Noen av dem har påvirket hverandre og dratt nytte av hverandres teorier. Det har gitt meg innsikt i den historiske kontinuiteten og hjulpet meg til å se historikernes redegjørelser på en tydeligere måte.

Mange av historikerne har tatt opp odelstilegnelsen som tema flere ganger, og gjennom en lang karriere har de også endret sitt standpunkt. Dette er likevel ikke en komplett fremstilling. Poenget er å vise at det har vært mange ulike tilnæringsmåter til sagastoffet som foreligger om odelstilegnelsen. Jeg regner likevel med at de utvalgte tekstene i stor grad gjenspeiler og uttrykker de enkelte historikernes representative oppfatning av odelstilegnelsen.

Det har ikke vært skrevet mye om odelstilegnelsen de siste årene, men en skal selvsagt ikke utelukke at temaet har blitt berørt av enkelte historikere i noe de har skrevet, som ellers handler om andre temaer. Historiker Harald Frode Skram var den siste som skrev en tilsvarende oppgave. Det var i 1973. Derfor har det vært naturlig å ta med andre sentrale historikere fra de siste 36 årene. Det må også legges til at noen historikere har fått en bredere omtale enn andre ut fra litteraturen og kildematerialet jeg har hatt til rådighet i løpet av skriveprosessen.

Skram presenterer stor sett de samme historikerne som er med her. Unntaket som ikke er med er Konrad Maurer (1832 - 1902). Dessuten har jeg lagt til Torfæus, Falsen og Skram selv. Maurer faller utenfor fordi han ikke tilhører kategorien av norske historikere. Hans syn på odelstilegnelsen er likevel spennende, siden han så den som en omfattende pantleggelse til sikkerhet for skatt.

Odelsordningen, slik vi kjenner den fra de islandske sagaene, kan kobles til middelalderens Norge. Begreper kjent fra lovene går igjen i sagaene. De mest sagakritiske historikerne mente til og med at sagaforfatterne overførte samtidens odelsforståelse på den eldre sagatiden. Derfor har jeg også undersøkt hva de norske lovskriftene fra middelalderen sier om odel.

I oppgaven redegjøres det dessuten for sagaene som omtaler selve odelstilegnelsen, og skatt, som ofte settes i forbindelse med odelstilegnelsen. Ved gjennomgangen av disse sagaene har

det dukket opp flere interessante momenter som det har vært verdt å diskutere videre og stille spørsmålstegn ved.

Hvert kapittel i denne oppgaven har en periodeinndeling som presenterer sin generasjon av norske historikere. I sin helhet er den kronologisk, og spenner over et langt tidsrom.

Årstallene markerer altså at det innenfor dette tidsrommet fulgte en ny gruppe historikere som hadde en annerledes tilnærming og et annet syn på odelstiegnelsen i forhold til den forrige gruppen av historikere. Forøvrig baserer oppgaven seg på originale tekstutdrag fra bøker og artikler. På slutten av hvert kapittel følger en sammenfatning og analyse av hver historiker. Noen plasser har jeg tatt meg den frihet å sette inn en nyere oversettelse av sagateksten, dvs. at jeg ikke har brukt de oversettelsene som historikerne brukte som utgangspunkt. En oppsummering og epilog følger helt til sist. Et eget syn på odelstiegnelsen er ikke presentert her.

En stor takk rettes til Torgrim Titlestad for lån av kildemateriale og litteratur i forbindelse med oppgaveskrivningen. Han har også fungert som veileder i løpet av skriveprosessen.

Kap. 2. Hva er odel? Om odel og relaterte begreper

De norske landskapslovene

Via kristendommen kom den latinske alfabetskriften til Norge. Nedtegninger av norske landskapslover på morsmålet kom i annen halvdel av 1000-tallet. De eldste håndskriftfragmentene av Gulatingsloven for Vest-Norge fra Agder til og med Sunnmøre går tilbake til slutten av 1100-tallet, begynnelsen av 1200-tallet. Det eldste bruddtykket av Frostatingsloven for Trøndelag og nærliggende områder er fra ca. 1220-25. Frostatingsloven ble også gjeldende i Nord-Norge. To bortimot fullstendige utgaver av de to lovene er datert til henholdsvis 1250- og 1260-årene, men de fleste bestemmelsene i disse utgavene ser ut til å være representative for rettstilstanden på 1100-tallet. Noen kan være fra de eldste lovnedtegnelser på 1000-tallet, og kan ha et muntlig opphav tilbake til 900-tallet.¹

I landskapslovene skiller en mellom odel og eie. Odel var arvejord, mens eie var selververvet jord, ”fong” (det en hadde fått fatt i), ifølge Gulatingsloven. Eiendom som var underlagt odelsrett ble kalt ”odal” og ”odalsjord”. Det eldste kjente odelsbegrepet har en i form av en stav (et tegn) i den eldre runerekken fra eldre jernalder. Hva som lå i begrepet i den eldste tiden er ikke klart. Den vanlige oppfatningen har vært at odelsretten opprinnelig var en felles eiendomsrett til jord for ætten, og at den utviklet seg fra kollektivt ættesameie til mer individuelle eierformer i løpet av tidlig middelalder. Det kildematerialet en har gir likevel ikke noe sikkert svar om det virkelig var slik.

Ifølge landskapslovene innebar odelsretten individuell arverett til odelsjord og en forrett til å kjøpe eller leie den. Etter Gulatingsloven ble jorden odelsjord i den sjette generasjon i rett arvelinje, mens det i Frostatingsloven gjaldt fjerde generasjon. Kong Magnus Lagabøte gjorde en vri og lot odelsretten gjelde for minst 60 år i arvelig slektseie. Odelsjord kunne også makeskiftes. Odelsjord som ble lagt ut for salg skulle først tilbys slektninger med arverett. Hvis ingen tok i mot tilbudet kunne arvingene løse jorden inn fra kjøperen. Om odelsretten ikke ble brukt kunne jorden legges ut for salg, men Landsloven tillot at en arving i pengemangel kunne beholde sin innløsingsrett i inntil 60 år dersom den ble lyst hvert tiende år. Hovedregelen var at de som arvet i felleskap stod på lik linje, og at alle kunne kreve sin part skiftet, men kvinner hadde ikke rett til odel dersom de arvet sammen med menn.

¹ Myhre og Øye 2002 : 217- 219

Foruten landskapslovene kan gravhauger og bautaer også gi et bilde av arv og odel tilbake i tid. Så sent som i 1316 var det tradisjon i odelsaker å regne opp ætteie like tilbake til haugbonden i hedensk tid. Foruten å være graver symboliserte og synliggjorde de sannsynligvis arvelig eiendomsrett, kanskje stod odel nettopp for en slik rett. Plasseringen av gravhaugen nær innmarken, gårdstunet eller gårdsgrenser tyder på det, og tilsvarende plasseringer er også kjent i Norden fra vikingtiden og tidlig middelalder. Bautaer eller minnesteiner må ha hatt en lignende funksjon. På noen av runesteinene henvises det til odel. Steinene er kjent fra Sør- Norge og Trøndelag og dateres fra 900-1100-tallet. Slike steiner har en også i våre naboland, spesielt i Sverige. Hvis det stemmer at gravhauger og minnesteiner symboliserte odel i betydningen arverett var dette en rett tilknyttet enkeltgårder. Når en ikke finner gravminner på gårdene rundt det som tilsynelatende var opphavsgården tyder det på at en gård styrte over flere andre gårder.²

Kjøpe- og leiejord

Odelslovgivningen viser indirekte at det på 1100-1200-tallet var jord som ikke lå inn under odel. Diplomene fra 1300-tallet viser at det var vanlig å kjøpe og selge jord, noe som også forekom i Nord-Europa fra 1100-tallet. Mange jordeiendommer var dessuten inkludert i godsamlinger under større jordeiere eller institusjoner. Godsamlingene inkluderte både odelsjord og kjøpejord. Jordeieren selv ansatte ofte noen til å styre gårdene. Setergården var ofte midtpunktet, mens de andre gårdene var drevet av bønder uten slektstilknytning til stedet, hvor bøndene i ulik grad var avhengig av jordherren.

Reglene om jordleie i Gulatingsloven og Frostatingsloven forutsetter at leilendingsdrift var vanlig senest i første halvdel av 1100-tallet. Når dette systemet ble opprettet er usikkert. Avgifter av produksjonen og andre ytelser fra bøndene la sannsynligvis grunnlaget for høvdingmakt og stormannsposisjon i et mer kompleks og mindre fast system enn lovenes senere jordleieordning. Høvdingen eller stormannen kan igjen ha virket som en politisk, økonomisk og sosial organisator som krevde ulike former for pliktytelser eller refordelte varer og tjenester. Rettssikkerhet og vern kan sannsynligvis ha vært nødvendig i den første fasen av et løsere jordleiesystem.

² Myhre og Øye 2002 : 224- 226

Landskyldsystemet

I Gulatingsloven beskrives en tidlig form for jordleiesystem der leilendingen betalte en årlig jordleieavgift og holdt hus og jordvei ved like. Slik sikret øvrigheten, bla. kongen, seg inntekter. I Frostatingsloven er det hele mer utarbeidet. Jordleieren kalles "leilending" eller "landbu", leieavgiften for "landskyld" og vedlikeholdsplikten for "åbud". På landslovens tid ble landskylden en så vanlig målestokk for avkastning av jord at loven gjorde den til utligningsgrunnlag for leidangskatten, den første norske statsskatten.

Allmenningene

Allmenningene var områder ingen privatpersoner eide, men som alle i en gruppe eller innen et område hadde til rådighet. De kan plasseres inn i to kategorier: I Frostatingsloven og Landsloven omfatter dette skoger, moer, myrer, heier, vidder, fjell og fiskevann. Disse allmenningene var "i det øvre". I tillegg hadde en de "i det ytre", holmer og øyer med blant annet beite- og slåtteeområder. I landskapslovenes tid tilhørte områdene kongen, men bøndene i de tilgrensende bygdene hadde vidtgående bruksrett, noen kunne også ha en ervervet privat eiendomsrett. En slik sedvanerett kan ha vært gjeldende allerede før rikskongedømmet krevde overeiendomsrett og innlemmet nyrydninger i krongodset. Det er sannsynlig at bygdefolket eller de store jordeierne utøvde en viss justis før denne praksisen ble vanlig. Kongens innblanding må da ha svekket justisen.³

³ Myhre og Øye 2002 : 228- 230

Kap. 3. Kildene og hva de forteller om odelstiegnelsen

To tidlige ressurser, som noen av historikerne også refererer til i forbindelse med odelstiegnelsen, er bare kjent gjennom referanser fra senere kompilasjoner. Disse var samlet av Sæmund Sigfusson (1056-1133) og Ari Torgilsson (1067-1148). Sæmund skal på 1100-tallet ha skrevet en kronologi om kongene i Norge, sannsynligvis på latin. Den første versjonen av *Aris Islendingabok*, sannsynligvis fra 1120-tallet, skal ha inneholdt ”konunga ævi”(kongers liv). *Heimskringla* refererer spesielt til hans troverdighet.⁴

Heimskringla

Snorres verk kan sies å være summen av hans samtids historiske viten fra skriftlig og muntlig overlevering. De eldste utsagnene stammer fra før skrivekunsten ble vanlig, og må søkes hos skaldene, Nordens første ”historikere”. Flere av dem var med i følget til konger og høvdingar og ble ansett for å være pålitelige. Den strenge metrisk og strofiske form bidrog til å sikre overleveringen for ettertiden. Med tiden kom flere aktive sagaskrivere, blant dem Snorre Sturlason (ca.1179-1241). I sine ungdomsår må Snorre ha blitt godt utdannet. Dette innebar blant annet å tilegne seg latin, teologi og geografikunnskaper. En antar også at han studerte de islandske lovene, interesserte seg for skaldskap og myter og ble kjent med islandsk og norsk historie. Snorre var sønn av en mektig islandsk høvding, og fra begynnelsen av 1200-tallet økte han selv sitt gods og sin innflytelse betraktelig. I periodene 1215-18 og 1222-31 var han dessuten lovsigemann. I sitt voksne liv oppholdt han seg også en del i Norge, hvor det ble knyttet kontakter. De siste 16 -17 årene av sitt liv kom Snorre opp i flere stridigheter, og han ble etter hvert upopulær både på Island og i Norge. Høsten 1241 kuliminerte det hele med at Snorre selv ble drept.

Han etterlot seg imidlertid flere skrifter, ikke minst det store hovedverket om de norske kongene, som begynner med *Ynglingasaga* og avsluttes med *Magnus Erlingssons saga*. En tror *Heimskringla* ble skrevet fra ca.1230-35. *Heimskringla* siterer Ari (som kan være en felles kilde) og baserer seg foruten på *Ågrip*, skaldevers og muntlig tradisjon. Snorre kan ha hatt tilgang på nesten alle av den tids eksisterende sagaer om konger og jarler, inkludert enkeltsagaer, samleverk, genealogier og legendariske opptegnelser. Det er sannsynlig at *Den store saga om Olav den hellige*, som en tror ble fullført noe før 1230, kan ha vært et

⁴ Williams 2001 : 110

utgangspunkt, et midtfelt, og at det har blitt bygget ut på begge sider av den. Noen har også ment at han skrev *Egils saga*, men visse uoverensstemmelser med *Heimskringla* plasserer den i så fall som et tidlig arbeid, med dårligere tilgang til skriftelige kilder.⁵

Odelstiegnelsen

Ved siden av *Egils saga* inneholder *Heimskringla* den mest utfyllende beskrivelse av odelstiegnelsen som skal ha skjedd under Harald Hårfagre på slutten av 800-tallet:

”Kong Harald innførte den rett overalt hvor han vant rike under seg, at han tok all odel under seg som sin eiendom og lot alle bønder både store og små betale landskyld. I hvert fylke satt han en jarl, som skulle dømme etter lov og landsrett og kreve inn bøter og landskyld; jarlen skulle ha en tredjedel av skatter og skylder til sitt hushold og andre utgifter. Hver jarl skulle ha under seg fire herser eller flere, og hver av dem skulle ha tjue mark veitsle ; hver jarl skulle stille seksti hærmenn i kongens hær, og hver herse tjue mann. Slik hadde kong Harald økt skatter og landskyld at jarlene hans hadde mer makt enn kongene hadde hatt før, og da dette ble kjent omkring i Trondheimen, kom mange stormenn til kong Harald og ble hans menn”.⁶

Den store saga om Olav den hellige

Sagaen har noen få linjer om odelstiegnelsen:

”Da Harald herjet landet og hadde kamper, da tilegnet han seg så fullstendig alt land og all odel, både bygder, setrer og utøyer; han tilegnet seg likeledes alle skoger og alle ødemarker; alle bønder var hans leiemenn og landbuer”.⁷

Denne sagaen omtaler ikke administrasjonssystemet til Harald. Til gjengjeld er den mer detaljert i sin beskrivelse av hva slags land Harald tok. Her er både bygder, setrer, utøyer, skoger og ødemarker inkludert. I det hele utgir den seg for å være mer kategorisk når den sier at tilegnelsen var ”fullstendig”. I *Heimskringla* synes det å være en litt mer reservert tone. Her heter det at retten gjaldt overalt ”hvor han vant rike under seg”. Kan en tolke det slik at det bare var i deler av Norge Harald tilegnet seg odelen til store og små bønder?

⁵ Snorres kongesagaer 1979 : 684- 687, 689

⁶ Snorres kongesagaer 1979 : 57

⁷ Andersen 1977: 86 jmf. Den store saga om Olav den hellige 1941 : 7

Egils saga

Egils saga har fått navn etter den islandske høvdingen og skalden Egil Skallagrimsson (ca.910-ca.990). Egils bestefar Kveldulv og hans far Skallagrim kom i strid med Harald Hårfagre, som lot drepe Kveldulvs andre sønn, Torolv. Kveldulvættenes strid med de norske konger er den røde tråden i sagaen. En får høre om vår lands- og kongesaga fra Harald Hårfagre til Håkon jarl, det blir blant annet fortalt om norske høvdinge på vikingferd, om striden mellom stormenn og kongemakten, og om blotfester og det som foregikk på tinget. *Egils saga* ble funnet i noen islandske håndskrifter. Tre av dem er hele. Den beste heter *Mödruvallabok* og er fra ca.1350. Noe opphavsskrift finnes ikke, den eldste avskriften er et bruddstykke fra ca.1240, så boken må ha blitt til før den tid.⁸

Odelstilegnelsen

Odelstilegnelsen er behørig beskrevet i *Egils saga*, og kommer rett etter at Harald har tatt Opplanda, Trøndelag, Naumdølafylket, Hålogaland, Møre og Fjordane:

”Da Harald hadde eigna til seg dei fylka som no nyleg var kome i hans makt, la han vel merke til lendmenn og storbønder og alle dei som han tvile for ville reise seg imot han, og dei fekk velja anten å bli hans tenestmenn eller fara ut or landet. Det tredje vilkår dei hadde, var å tåla hard medferd eller missa livet: somme vart lemlestra på hender og føter. I kvart eit fylke eigna Harald til seg all odel og alt land, bygd og ubygd, og jamvel sjøen og vatna, og alle bønder skulle vera hans leiglendinger. Også dei som arbeidde i skogen, saltbrennarar og veidemenn, både på sjø og land, dei skulle alle lyda han. Slik trælking gjorde at mange flydde ut or landet, og til mange ubygdde stader omkring flyttet det da folk ut, både aust til Jemtland og Helsingland, og til Vesterlanda: Sudrøyane, Dublin-heradet, Irland, Normandi i Valland, Katanes i Skottland, Orknøyane, Hjaltland og Færøyane. I den tid vart òg Island funni”.⁹

Til forskjell fra *Heimskringla* og *Den store saga om Olav den hellige* fokuserer den på Haralds straffetiltak mot dem som ikke aksepterte hans styre. Her får en også vite at flere forlot landet da Harald tok odelen. Ellers minner ordene i sagaen mye om dem man finner i *Den store saga om Olav den hellige*: ”I kvart eit fylke eigna Harald til seg all odel og alt land, bygd og ubygd, og jamvel sjøen og vatna, og alle bønder skulle vera hans leiglendinger.”

⁸ Egilssoga 2004 : 21

⁹ Egilssoga 2004 : 30-31

Orkneyingasaga

Orkneyingasaga antar man er skrevet rundt år 1200, muligens litt før. Sagaen har blitt overlevert i flere håndskrifter, men den mest komplette versjonen er i *Flatøyboken*, som er en stor samling av håndskrifter fra slutten av det 14. Århundre. En tror sagaen ble til på Island, men hvor den ble til og hvem som skrev den er usikkert. Forskerne er enige om at sagaen har blitt til som en enhet, men at den senere har blitt revidert og bearbeidet.¹⁰

Kong Harald Hårfagre har en sentral rolle i Orknøyenes historie. Det fortelles at Harald på et tokt vestpå erobret og underla seg Hjaltland, Orknøyene og Suderøyene. Han skal så ha gitt Hjaltland og Orknøyene som et sammenhengende jarledømme til Ragnvald Mørejarl. Jarledømmet ble gitt som kompensasjon siden Ragnvalds sønn Ivar falt i kamp for kong Harald. Dermed begynner historien for jarleslekten av norsk herkomst. Makten kom til å bli opprettholdt på Orknøyene og Shetland, og til tider også på Caithness i det nordlige Skottland, inntil 1231, noen få år etter at sagaen avslutter sin beretning.¹¹

Einars odelstilegnelse

En form for odelstilegnelse finner også sted på Orknøyene, og Harald er på sett og vis involvert i prosessen. For å få helhetsbildet bør en ta historien fra begynnelsen av.

På Orknøyene hadde Harald ikke direkte kontroll, han lot andre styre for seg. I første omgang var det Ragnvald Mørejarl, men han overlot snart ansvaret til sin sønn Einar, som fikk jarletittel av Harald. I Norge ble etter hvert Haralds sønner ”en plage i landet, de gikk til angreb på kongens jarler, nogle slo de i hjel og nogle drev de du af deres besiddelser”. To av dem drepte Ragnvald Mørejarl. Harald Hårfagre gikk da løs på sønnene, men den ene av dem, Halfdan Høyben, kom seg over til Orknøyene. Her tørnet han sammen med Einar, og hele konflikten ble avsluttet på bestialske vis i Einars favør. Einar ventet seg en reaksjon fra Harald, og han flyktet da Harald kom til øyene. Gjennom et sendebud ble de likevel forlikt, og det er her odelstilegnelsen kommer inn i bildet:

”Kong Harald lagde skat på Øerne og forlangte at de skulde betale tres mark guld. Einar Jarl tilbød alene at påtage sig skatten, og gjorde al odelsjord til sin ejendom. Bønderne gik ind på det fordi de rige tænkte sig at indløse deres odel, mens de fattige ikke havde råd til det. Einar

¹⁰ Orknøboernes saga 2002 : XII- XIII, XV

¹¹ Orknøboernes saga 2002 : X

udredede skatten, og længe derefter var det sådan at jarlerne ejede al odelsjord, indtil Sigurd jarl overgav orknøboerne deres odel”.¹²

Med litt andre ord kan en si at alle beboerne på Orknøyene risikerte å straffes med skatt på grunn av en manns hevn mot Halfdan Hålegg. Dette var attpåtil en sønn Harald tydeligvis var rasende på. Muligens kan det forklares med at Harald ønsket å beskytte familieæren, til tross for sønnens gjerninger. Et annet moment kommer også frem i dette avsnittet. Det gikk en viss tid fra Harald ble konge til skattekravet ble stilt til orknøyboerne. I *Heimskringla*, *Landnámabok* og *Fagerskinna* kommer skattekravet samtidig med erobringen av Norge, den kommer ikke lenge etterpå. Dette kan tolkes dit hen at orknøybeboerne i utgangspunktet ikke hadde noen ytelser eller avgifter ovenfor Harald Hårfagre. Trolig har det sammenheng med at Ragnvald Mørejarl, som jo var en av Harald nærmeste allierte, egentlig hadde fått Orknøyene som gave. I hvert fall kan et ut fra denne historien konstantere at den som gikk imot kong Harald risikerte å måtte betale for det. Om dette var ment å være en stor engangsskatt, eller en skatt som skulle betales over lengre tid, kommer ikke frem av teksten. Uansett påtok Einar seg skatten mot at han fikk all odelsjorden til sin eiendom, noe bøndene gikk med på. Det er da lite sannsynlig at Harald Hårfagre hadde oppsyn med all odelsjord på øyene. Hans virksomhet på dette feltet synes helst å ha vært knyttet til Norge. På Orknøyene var det slik at jarlene eide odelsjorden, men bøndene forvaltet dem på vegne av jarlene.

Den såkalte odelstilegnelsen til Einar ser ut til å være et særskilt tilfelle, ikke minst fordi bøndene gikk frivillig med på ordningen. Forklaringen ligger nok i at bøndene ventet å få odelen sin tilbake ganske snart. Slik ble det imidlertid ikke før Sigurd jarl overgav den. Hvorfor det tok så lang tid kan en bare spekulere i.

Fagerskinna

Fagerskinna, også kjent som *Norges Konungatal*, forteller om de norske kongene fra Halvdan Svarte til Sverre Sigurdsson. I det store og hele dreier det seg om politikk og kampen om kongemakten. Før bybrannen ved Universitetsbiblioteket i København i 1728 fantes det to middelalderhåndskrifter med teksten til verket. Disse kalles i dag for membran A og B. Torfæus fikk skrevet av begge to. A delen synes å være fra 1300-tallet, B fra ca. 1250. Man regner med at verket opprinnelig er skrevet rundt 1220-30. Det baserer seg blant annet på

¹² Orknøboernes saga 2002 : 6- 9 (Einars ferd til Orknøyene er også nevnt i Landnámabok , men hans oppgjør med Harald Hårfagre nevnes ikke i denne sammenheng, jmf. Landnámabok 2002 : 164-165.)

Ågrip, Sæmund og Ari, så vel som skaldevers. På grunn av strenge strukturer i versene er det mulig at skaldediktene har blitt bedre bevart i en muntlig tradisjon enn prosaen. Versene måtte huskes korrekt for å fungere som et dikt, mens en prosafortelling kunne bli omarbeidet og skifte karakter ved gjenfortelling. Tekstmessig har *Fagerskinna* likheter med *Heimskringla*, men det er også ulikheter. Dette antyder at begge baserte seg på en eller flere felles kilder, og at den ene ikke direkte stammet fra den andre.¹³

Skatt og veitsler

I *Fagerskinna* finner en ikke snakk om noe odelstilegnelsen, men til gjengjeld nevnes skatt og veitsler. Etter slaget i Hafrsfjord heter det at landet trivdes godt, og at ”skattene ble betalt både fra innlandet og kysten”.

Rett etter at Harald har fått farsarven gir han Atle jarlsnavn og ansvaret for Sygnafylket og Fjåler. Det kan også se ut som det med farsarven fulgte med en rett til å ta veitsler: ”Kong Harald tok veitsler når det ikke var ufred, hadde da med seg seksti hirdmenn, og dertil alle stormennene og alle som gjorde tjeneste ved veitslene”.¹⁴

Håkon den godes frafall av kravet på farens odel har blitt satt i forbindelse med hirdordningen. Det var bøndene som måtte underholde de profesjonelle krigerne, og de kan ha følt at deres råderett over egen eiendom og odel gjennom denne ordningen ble innskrenket. Håkon hadde ikke så mange fiender innenlands og har med det løst bøndene fra disse ytelsene som faren opprettholdt. Håkon og folket i det vestnorske kystriktet hadde på sin side felles fiender i de danskstøttede Eiriksønnene. Leidangsordningen kan ha fungert som en kompensasjon for Håkon, siden bøndene selv hadde interesse av å yte hjelp når trusselen kom utenfra.¹⁵

For øvrig er veitsler også omtalt i *Heimskringla*: ”En vinter var kong Harald og tok veitsler på Opplanda, da lot han gjøre julegjestebed for seg på Tofte”.¹⁶ Vi skal senere se at både skatt og veitsler vært har omdiskutert i forhold til odelstilegnelsen.

¹³ Fagerskinna 2007 : 12, 15, 16, 19

¹⁴ Fagerskinna 2007 : 42, 46

¹⁵ Helle 2001 : 34- 36

¹⁶ Snorres kongesagaer 1979 : 70

Landnámabok

Landnámabok handler om hvordan Island ble bosatt fra ca.870 til 930. Den gir opplysninger om hvor personene kom fra, hvilken ætt de var av og hvor de tok land. Mer enn 430 bosettere regnes opp, likeens grensene for de områdene de la under seg. *Landnámabok* eksisterer i fem redaksjoner. Tre er fra middelalderen, mens to er fra avskrifter fra 1660-tallet.

Flere nasjonaliteter er representert, blant annet briter, svensker og dansker, men de fleste bosetterne en kjenner bakgrunnen til ser ut til å ha kommet fra Norge, og de kom fra ulike deler av landet. Et flertall dro fra Sogn, og mange kom fra Agder, Hordaland og Møre. I de nordlige distriktene finner en flere fra Hålogaland og Trøndelag. Noen ser dessuten ut til å ha vært fra innlandsområdet som i sagaene blir kalt ”Opplanda”. Til Opplanda kan en, foruten de indre Østlandsfylkene, regne med de dalførene som til en viss grad tilhørte Vestlandet, dvs. Valdres, Hallingdal, Setesdal og deler av det indre Agder.

Viken, dvs. Oslofjordområdet, og i noen grad Telemark og Rogaland, ser ut til å være underrepresentert. Når det gjelder Rogaland har en fremmet en teori om at Harald Hårfagre kan ha vært rogalandskonge, og at rikssamlingen utgjorde et overregionalt herredømme over Vestlandsfylkene. Geirmund Heljarskinn skal ha hatt et rike i Rogaland før Hafrsfjordslaget. Genealogien til Geirmund, slik den er gjengitt i *Landnámabok* og andre sagaer, fremstår som ”kongelig”. Da han døde på Island ble han hauglagt i skipet sitt, slik et var vanlig for konger i de norske og danske områdene på 900-tallet. Heljarskinn kan ha vært en rikssamler ”in spe”. ”Kunnige menn sier at han har vore den gjævaste av alle landnåmsmenn på Island”, heter det i *Landnámabok*.¹⁷ Det sies at han hadde en hird på 80 mann med seg da han reiste mellom gårdene sine på Island. Til sammenligning heter det at Harald hadde med seg 60 hirdmenn i fredstid. Geirmund dro heller ikke alene til Island, men sammen med stormenn fra Agder og Hordaland. De er sannsynlig at de kan ha stått som et av kanskje flere alternative politiske nettverk på Vestlandet. Disse har da hatt sitt virke utenfor kjernedistriktene til Harald Hårfagre, som kan ha omfattet Nord-Rogaland og Sunnhordaland.¹⁸

Geirmund Heljarskinn og odelstilegnelsen

Det er også i forbindelse med Geirmund at odelstilegnelsen nevnes. Det heter at mens han hadde vært på hærferd ” hadde kong Harald Hårfagre hatt slag i Hafrsfjord med Eirik

¹⁷ Landnámabok 2002 : 87

¹⁸ Landnámabok 2002 : 7, 10-13

Hordakonge, konge Sulke frå Rogaland og Kjetve den rike og vunne siger der. Han hadde då lagt under seg heile Rogaland og drive mange menn fra odelen sin”.¹⁹ Ut fra teksten synes det ikke som om absolutt alle har måttet forlate odelen sin, det sies at det var ”mange”, men Harald har antagelig fått tilstrekkelig kontroll til at Geirmund oppgav sin makt i fylket. Om Geirmund selv har mistet sin odel går ikke klart frem av teksten. En annen mulighet er at han selv hadde kontroll over odelen til bønder som var underordnet ham, men at han så ble ”frastjålet” sin posisjon mens han var på hærferd. Da er en tilbake til spørsmålet om Heljarskinn reiste fra et ufullført rikssamlingsprosjekt, kanskje var han til og med en konkurrent til Harald Hårfagre?

Skatt

Ketill Flatnev ser ut til å ha stått nær Harald Hårfagre. Han fikk ansvar for Suderøyene og gjorde seg til høvding der, men skattet ikke til kongen, slik forutsetningen var. Dermed la kong Harald eiendommene hans i Norge under seg.²⁰ Er det odelen det dreier seg om? I alle fall virker det som om det er en avtalt skatt, muligens en eiendomsskatt, med i bildet her.

En annen skattesak har man fra Telemark. Her sender Harald vennen Tororm fra Agder av gårde for å hente skatt hos Åsgrim. Åsgrim sender heller en hest og noe sølv som gave, noe Harald ikke godtar. Åsgrim rådfører seg med bøndene på tinget, og alle blir enige om ikke å betale skatt. Rett etterpå blir Åsgrim drept av trelen til Tororm. Sønnen til Åsgrim, Torstein, selger eiendommene sine for sølv. Deretter tar han hevn ved å brenne Tororm inne, og drar så til Island.²¹

I denne historien får en inntrykk av at Torstein allerede vet konsekvensene av sine gjerninger. Det er underforstått at den som går imot kongen mister eiendommen eller eiendommene sine. Men var dette en fastlagt ordning? Var den lovpålagt, eller var det bare en form for innarbeidet praksis, at ”slik var det”? En kan også lure på om eiendoms- og skatteforhold ligger bak begrepet ”hardstyre”, som i noen historier kobles til Harald. Ellers blir det nevnt at flere dro til Island fordi de var ”uenige” med ham. Det hele har noe vagt over seg, og om noen av tilfellene dreier seg om odel, eiendomsforhold eller skatt er et åpent spørsmål.

¹⁹ Landnåmabok 2002 : 84

²⁰ Landnåmabok 2002 : 45 jmf. 76

²¹ Landnåmabok 2002 : 184

Kap.4 Norske historikers syn på odelstiegnelsen:1711-1814

Tormod Torfæus (1636- 1719)

Gjennom det store firebindsverket *Historia rerum Norvegicarum* (Norges Historie) fra 1711 regnes islendingen Tormod Torfæus som en av grunnleggerne av moderne norsk historieskrivning. Han stilles ofte etter Snorre Sturlason og før Gerhard Schøning. Det er hans fortjeneste at Norges historie, fra de eldste tider til 1387, for første gang ble kjent internasjonalt. Via sagaene gav han uttrykk for at landet var en fullverdig sivilisasjon basert på egne kulturelle røtter, uavhengig av den latinske kulturen på kontinentet. Torfæus kan kalles en norgesambassadør, selv om han som forsker og historiker var tilknyttet det kongelige hoff i København. Hans sympati for nordmennene og en tidlig norsk nasjonal bevissthet kommer da også til uttrykk i verket. Blant annet plukker han ut alt han kan finne av sagaer om det han mener var bragder utført av nordmenn før Harald Hårfagre.

Torfæus har delt *Historia rerum Norvegicarum* inn i forholdsvis like deler som hver utgjør ett bind. Første bind dreier seg om Norden før de eksisterende nasjoner, så kommer kongedømmet med Harald Hårfagre og hans etterkommere, deretter kristningskongene og til slutt det kristne arvekongedømmet med kong Sverre i spissen. Det hele kan oppfattes som en oppadstigende linje som går fra de hedenske kongedømmer til de kristne arvekongedømmer. Det nyinnførte eneveldet i 1660, det arvelige kongedømmet, fremtrer da som en topp i sivilisasjonens utvikling.²²

Torfæus behandling av odelstiegnelsen

Torfæus skriver ikke mye om odelstiegnelsen, men det han skriver er verdt å ta med. Tiegnelsen kommer rett etter et vellykket slag i Orkdal. Det understrekes at odelstiegnelsen er forbundet med et ordnet skattesystem.:

”Imidlertid la Harald følgende skattebyrde på alt land og alle gårder som han hadde lagt under seg med våpenmakt (ikke der de hadde overgitt seg; det finnes det mange indisier på): Først gjorde han all fiendes arvegjord eller storgårder til kongens eiendom, sammen med øde fjellområder, skoger, sjøer, elver og sjøen utenfor. Dernest måtte hver eneste bonde, rik eller fattig, gi en årlig taksering og skatt av gård og eiendom, selv om han hadde arvet det etter

²² Torfæus Norges Historie b.1. 2008 : 11-14,17

forfedrene på såkalt odel. Skattleggingene omfattet dem som pløyde brakkmark eller ryddet nytt land, så vel som dem som livberget seg med saltkoking eller jakt og fiske". Det var jarlene, med sine seksti hirdmenn, som skulle håndheve lovene og opprettholde landsretten. Dvs. at de krevde inn "faste avgifter for eiendommene og bøter for lovbrudd". Ut fra det Torfæus skriver kostet det å holde en slik administrasjon, som skulle "opprettholde sin standsmessige status og levemåte". En tredel av den kongelige kassen gikk til dem. De hadde igjen ansvar for fire guvernører eller baroner (herser). Harald på sin side "økte den årlige skatten på gods og storgårder, og alle kongelige skatter og tributter, så mye at bidragene fra jarlene utgjorde langt mer enn takseringen av eiendommene under småkongene. I tillegg ble de forpliktet til å holde gjestebud for kongen og livvakten hvert år". Ut fra Torfæus beskrivelser hadde Harald et velutbygd styre som i stor grad fungerte til hans fordel, også med hensyn til å skaffe seg jevnlige inntekter.²³

Gerhard Schøning (1722-1780)

Gerhard Schøning regnes etter Torfæus som Norges første profesjonelle historiker. Han var rektor ved katedralskolen i Trondheim og medstifter av Det kongelige Norske Videnskabers Selskab. Etter en periode som professor ved Sorø akademi i Danmark avsluttet han karrieren som riksantikvar i København.

Hans historiske arbeider, særlig den ufullendte *Norges Riiges Historie (I-III)* fikk stor betydning ved sin oppfatning av den eldste norske historie. Første bind ble utgitt i 1771. I bind to var han kommet fram til Håkon den godes tid. Dette er det første forsøket på å skrive en norsk historie som setter de historiske hendelsene inn i en kulturhistorisk sammenheng. Et tredje bind ble fullført rett før hans død. En kan spesielt nevne Schønings teori om den norske stammes innvandring fra nord og øst. Den ble senere tatt opp igjen med ny begrunnelse av Rudolf Keyser.²⁴

Schønings behandling av odelstilegnelsen

Schøning refererer også til slaget mellom kong Gryting og kong Harald og Grytings tap i Orkdal. Gryting ble kong Haralds mann og Orkdalens innbyggere måtte avlegge en troskapsed ovenfor kong Harald. Gryting fikk tittelen jarl og sitt land i len, slik det også

²³ Torfæus Norges Historie b.2 2008 : 270-272

²⁴ Dahl 1972 : 5

skjedde med andre undersåtter i det ”Nordenfjældske”. Dette kobles så videre med odelstilegnelsen og landskylden:

”Kong Harald indførte det som en Lov paa alle de stader som han vandt under sig (forstaae ved Magt og Sværds slag) at ham skulde tilhøre al Odel og Indbyggerne betale ham deraf Landskyld, de maatte være riige eller fattige”.²⁵

Schøning forteller videre at Harald under ”sit Tog” til Sogn tvang alle ”liige indtil Salt-Kaller, eller Saltbrændere, og Jægere, at blive hans Leilændinger”. Senere forteller Schøning at det var en ”...Regel, at hvor han hadde bemægtiget sig nogen Provints, der maatte ei alleene alle i Almindelighed, men de Fornemste, de Mægtigste især, alle Riksmænd som man kan kalde det, alle som besadde Forleeninge, eller anseelige Riigdomme, eller store Jordegodse, gjøre ham Troskabs-Ed, eller antage Tieneste i hans Hof og blant hans Krigshof. Vegrede nogen sig derfor, maatte han enten gaae i Landflygtighed, eller vente sig anden Straf...”.²⁶

Schøning skriver senere hva han trodde odelstilegnelsen bestod i.

Det var ”Kongens Forsæt, en af Stats-Maximer, som af hans Historie kan sees, at alle inden Norges Grænder skulde betale ham skat: deri troer jeg den Odel, eller den Odels-Rettighæd, fornemmelig og egentlig at have bestaaet, som denne Konge ved Monarkiets Indførsel, siges at have tilegnet, fornemmelig i Hensigt til dem, som han var bliven nødt til, med Sværdet at undertvinge sig. Man seer dette best ved de Gamles egne Beretninger derom: hva Snorre og endeeel andre kalde Odel, faaer i Uphaf Riket Haralds Harfagra Navn af Landskyld. Det var da Skat og Landskyld af Odelen, ei eiendom deraf, som Kong Harald tilegnede sig, som ingen blev undtagen fra, især blant dem, hvilke havde greebet til Vaaben imod ham”.²⁷ Schøning viser her videre til beretningen om Åsgrim i Telemark.

Christian Magnus Falsen (1782-1830)

Falsen(1782-1830), som virket både som politiker, jurist, embetsmann og historiker, gjorde ikke noe særlig innsats ved selvstendige kildestudier, men hans *Norges Historie under Kong Harald Haarfager og hans mandlige Descendenter I–IV* (1824) regnes som den første sammenfattende fremstilling av sagatiden på norsk grunn i nyere tid. Gjennom verket kommer det frem at Falsen i stor grad gjenfortalte sagaene. De har for det meste en konkret brettende

²⁵ Schøning 1773 : 28

²⁶ Schøning 1773 : 77-79

²⁷ Schøning 1773 : 494- 495

karakter og gir lite rom for generelle betraktninger. Disse trekkene er ikke bare typiske for Falsen, men går igjen i den allmenne historiske bevissthet i Norge på denne tiden.

Falsens behandling av odelstilegnelsen

Før dette verket gav Falsen også ut flere småskrifter. I *Norges Odelsret med Hensyn paa Rigets Constitution* (1815) kommer han med sitt standpunkt om odelsretten og henviser til Norges eldste forfatningforhold. Dvs. at Norge i den eldste tid hadde en forfatning som tilsvarte et konstitusjonelt monarki, preget av ”Folkefrihet”, på linje med konstitusjonen av 1814. Her betydde odelsretten full og uomtvistelig eiendomsrett, frihet for skatter og avgifter og innløsningsrett. Med det hadde en jevn fordeling av landets jordeiendom og grunnlag for politisk makt til folket. Ordningen var et vern mot et suverent, kongelig enevelde, eller mot aristokratiet.²⁸

I *Norges Historie* legger han vekt på folkets rettigheter. Det snakkes blant annet om at kongene ”stedse valgtes af Folket”, men en må se dette under forutsetning av en kongelig arverett som satte grenser for valgfriheten. Falsen nevner andre steder at Norge var et ”Arverige”. Når det gjelder ”odelstilegnelsen” mener Falsen at Harald påla bøndene skatt eller landskyld der hvor han vant landet med makt. Tolkningen kan da være at Harald ikke gjennomførte noen prinsipiell forfatningsendring, men begrenset straffetiltakene til erobrede områder. Håkon den gode og hans tilbakegivelse av odelen står heller ikke da for noen store omveltninger, men holder seg til forfatningen. En kan likevel si at Håkon stanset en utvikling som kunne ledet til en omfattende forfatningsendring, og at han i sin lovendring befestet odelsrettens stilling i forfatningen.

Når Falsen sier at Harald prøvde å etablere et ”Lehnsaristokrati”, så tenker han nok først og fremst på fordelingen av riket mellom Haralds sønner. I tillegg kommer ordningen med jarler, herser og underordnede lensmenn. Ordningen var helst rette mot høvdinger som hadde krongods, der en kunne holde krigsfolk i kongens tjeneste.²⁹

²⁸ Dahl 1972 : 13-14

²⁹ Dahl 1972 : 15-16

Sammenfatning og analyse av kap.4

Tormod Torfæus

Torfæus sin omtale er på sett og vis en variant av det en finner i *Heimskringla* og i *Egils saga*. Han drøfter ikke odelstiegnelsen i den grad senere historikerne gjorde det, men han har en mening om at den er forbundet med et ordnet skattesystem. Skattebyrden var ensbetydende med landskyld, den årlige leien av jord som leilendinger betalte. Motstanderne mistet arvejord eller storgårder, dvs. at fiendens eiendom ble kongens eiendom, og i tillegg måtte de betale skatt. Med ordet ”dernest” markerer han imidlertid at ”hver eneste bonde, rik eller fattig”, også måtte yte skatt til kongen. Er det her tale om de samme motstanderne, eller dreier det seg om ”den vanlige bonden”, som unngikk unndragelse av eiendommen, men betalte skatt?

Torfæus antyder at Harald ikke skattla de områder hvor en overgav seg frivillig, uten bruk av våpen. En av ”indisiene” som Torfæus muligens sikter til kan være den fredelige og ydmyke overgivelsen til Rollaug. Torfæus beskriver hendelsen slik:

”Harald var lykkelig over at disse småkongene hadde overgitt seg så lett, og gav ham med vennlig sinn og ansikt høyre hånd som tegn på tillit, festet et sverd til livet hans og et skjold om halsen hans. Han leide han så selv til jarlesetet og utnevnte ham til jarl over Namdalen og styrer over hele landsdelen”.³⁰

Kort oppsummert kan en si at Torfæus mener Harald gjennomførte et skattesystem i hele landet. Dette kommer også til uttrykk litt senere i Torfæus sin tekst. Etter å ha beskrevet slagene mot de mange kongene i Trøndelag, viser han til *Flatøyboken* og *Fagerskinna*. Disse to kildene sier at Harald rett etter erobringen av Trøndelag ”gjentok løftet om å legge under seg hele Norge og å ta skatter ikke bare fra daler i lavlandet, men også fra nesene langs kysten, fra den grensen som fjellene setter i øst, og helt til Nordishavet”.³¹

Gerard Schøning

Gerhard Schøning er tydeligere i sitt standpunkt enn hva Torfæus er. Schøning refererer direkte til odelen og koblingen skatt og landskyld. Schøning viser gjennom teksten at han har brukt *Heimskringla* og *Egils saga*, og i noen grad også *Fagerskinna*. Alle skulle betale skatt

³⁰ Torfæus Norges Historie b.2 2008 : 273- 274

³¹ Torfæus Norges Historie b.2 2008 : 272

og landskyld av odelen, særlig de som hadde gått imot Harald. Noen eiendomstilegnelse er det imidlertid ikke snakk om. Det hele dreier seg kun om en landsomfattende skatt.

Det er vanskelig å si om Schøning bruker noen ”metode” i sitt verk. At odelstilegnelsen og nevgildeskatten hører sammen fremstår nærmest som en antakelse gjennom ordene ”troer jeg”. Imidlertid er det interessant at Schøning skiller mellom hva Snorre har forstått ved odelstilegnelsen og hva som er de reelle økonomiske forhold. Er det her tale om en kritisk vinkling mot sagakildene?³²

Christian Magnus Falsen

Falsens konklusjon ender også opp med en skattlegging. I bunnen av samfunnsordningen lå folkefriheten og odelsretten. Harald la skatt der hvor han vant landet med makt. Falsen er likevel inne på tanken om at Harald kan ha forestilt seg forfatningsendringer, men at Håkon den godes tilbakegivelse av odelen satte en stopper for dette. At Falsen, ”grunnlovsfaderen”, utad var en forkjemper for folkefriheten er ingen overraskelse. Ved riksforsamlingen på Eidsvoll våren 1814 talte han for ”selvstændighedspartiet” og løsrivning fra Sverige.³³

Magnus Falsen er også tilhenger av skattleggingsteorien, og sier samtidig at straffetiltakene var begrenset til erobrede områder. Falsen antyder i tillegg at Harald kan ha tenkt seg en endring av odelsforfatningen, men at dette aldri ble en realitet. En av de neste store historikeren, Rudolf Keyser, videreutviklet den samme tanken.

³² Skram 1973 : 18 jmf. Schøning 1773 : 495

³³ Pryser 1999 : 196

Kap 5. Norske historikers syn på odelstiegnelsen: 1814-1869

Jacob Rudolf Keyser (1803-1864)

Keyser startet sin utdanning som teolog, men skiftet over til historiske studier. Hans karriere som historiker ble innledet med en studiereise til Island (1825-27), hvor han lærte seg det gamle og moderne islandske språk. Fra 1828 ble han konstituert docent i historie og statistikk ved Universitetet i Christiania. I 1837 ble han tildelt professortittelen. Foruten historiske emner studerte han også gammelnorsk språk og litteratur, religionshistorie og allmenn kulturhistorie. Han avsluttet sin karriere som professor i 1862.³⁴

Den danske historietradisjon hadde innflytelse på norske historikere og tidlig norsk historieforskning. Innenfor denne tradisjonen ble det i løpet av det 17. og 18. århundre gjort et betydelig arbeid med samling og tilrettelegging av kilder både i Danmarks og Norges historie. Tyge Rothe (1731-1795) kan nevnes i denne sammenheng. Han hadde sine oppfatninger om de eldste forfatningsforhold i Norden, og mente at odelsretten var fundamentet for den opprinnelige folkefrihet. En del av hans tanker finner en igjen hos Keyser.³⁵

Med sine kunnskaper i det gamle norrøne språket innledet Keyser den kildeorienterte vitenskapelige historieforskningen i Norge. Sammen med P.A. Munch skapte han det som er blitt kalt ”den norske historiske skole”, en norsk historievitenskap. Keyser var påvirket av den danske historikeren Peter Erasmus Müllers sagaforskning, og regnet som han med at sagaen i stor grad var allerede utviklet i den muntlige tradisjonen før de ble nedskrevet. Men både Keyser og Munch var enige om at sagatradisjonen burde og kunne renskes for uhistorisk stoff, dvs. at de hadde en sagakritisk innstilling. Dette omfattet også de mest troverdige, historiske sagaene.³⁶

Keyseres behandling av odelstiegnelsen

Keyser oppfatning av odelstiegnelsen må sees i sammenheng med hele hans oppfatning av norsk historie og hans syn på de eldste samfunns og forfatningsforhold. Keyser betegner den som ”demokratisk-patriarkalsk”.

³⁴ Dahl 1972 : 39- 40; Norsk Biografisk Leksikon b.5 2002 : 215

³⁵ Dahl 1972 : 8

³⁶ Dahl 1972 : 65; Norsk biografisk leksikon b.5 2002 : 215 ; Helle 2001 : 17

Norges samfunnsordning stod i kontrast til Sverige og Danmarks lensvesen, etter Keyser mening. Her skilte en mellom en "Herrestand" eller "Adel" og en avhengig, rettslig ufri bondestand. Gjennom en egen innvandringsteori, som var hans historieteoretiske fundament, forklarte hvorfor det var slik. Danmark og Sør-Sverige hadde blitt bebodd av sør-germanske/tyske gotere før de nordgermanske daner kom til. Den nordiske stamme etablerte seg med en herrestand, mens den eldste befolkningen var en avhengig bondestand. Nasjonale forskjeller ble med tiden utjevnet, mens de sosiale forskjeller bestod. I Norge og Svealand var det imidlertid ikke nødvendig med noen erobring siden landet var ubebodd. Hvert slektsoverhode kunne da ha sin egen eiendom eller odel.³⁷

Samfunnet bestod i hovedsak av frie og likestilte odelsbønder. Etter Keyser definisjon var "folket" odelsbøndene. Med forbehold inkluderte han også leilendingene: "De vare mindre anseete end Odelsmændene, men dog i alle henseender frie". Trellene var utelukket. Hos bøndene lå imidlertid "den høieste baade lovgivende og dømmende Magt".

Keyser skiller mellom jordeiere og jordleiere, henholdsvis "haunder" og "leilendinger". Han antar at dette forholdet går tilbake til før og under stammens innvandring. Noen uoverstigelige sosiale skillelinjer mellom de to lagene var det likevel ikke. Leilendinger kunne gjennom kjøp, giftermål eller ved opprydning av land skaffe seg odelsstatus.

En hadde altså ikke noe rettslig etablert underordningsforhold eller avhengighetsforhold. All offentlig myndighet bygget på folkets frivillige tilslutning og på arvet sosial anseelse.³⁸

Etter hvert fikk en større bosetning, en sammensmelting av herreder og fylker. Disse ble ledet av de mest ansette blant odelsbøndene, "herser". Keyser antyder videre at en patriarchalsk lederstilling innenfor de lokale enheter kunne løfte fram en ætt til å bli et "monarchisk" element i forfatningen. Likevel har kongedømmet og kongebetegnelsen sitt utspring fra vikingtiden. Ifølge Keyser dannet det seg en personalunion mellom kongeverdigheten og herseverdigheten i fylkene. Fylkeskongedømmet ble et fremmedelement. Det utviklet seg hverken fra den opprinnelige patriarchalske-demokratiske samfunnsordningen eller ved et inngrep i denne ordningen, det fremstod ved siden av den.³⁹

³⁷ Dahl 1972 : 46- 48

³⁸ Andersen 1960 : 247-249, 383

³⁹ Dahl 1972 : 47-48

En ufullstendig lensforfatning

I Keyserns historie er Harald den store seierherren. Det var mange ”undertvungne”, og dermed måtte makten opprettholdes ved ”at innskrenke Folkets gamle Friheder; Bønderne skulde derfor ei lenger være uindskrænkede Eiendomsherrer over sin Jord (Odelsbønder), men skulde betragtes som Kongens Leilændinger, noget, der strengt taget indbefattede, at de kunde drives bort, naar de vægrede sig ved at opfylde vilkaarlig paalagte Forpligtelser eller betale fastsat Landskyld.” Harald hadde tilsynelatende den øverste makt over bøndene, og de stod i et avhengighetsforhold til ham. Hersene skulle ikke lenger stå i spissen for bøndene ”med deres arvelige patriachalske Myndighed”. De skulle nå ”modtage sin Verdighed af Kongen og adlyde Kongens beskikkede Jarler...”.

Med den nye forfatningen opphørte de innbyrdens stridigheter ”som den ældre Forfatning gav saa rig Næring.” Men Keyser presiserer at med den nye enekongen ”syntes Folkets gamle Frihed aldeles at ville gaa tabt”. En lensforfatning var i ferd med å ta form, men idet Harald ”overdrog en stor Deel af sine Rettigheder i de enkelte Fylker og gjorde deres Verdighed arvelig, gav ham dem Midler i hænde til bringe en mindre kraftig Overkonge i en fuldkommen Uafhængighed af sig og saaledes tilintetgjøre alle Eneherredømmets Fordele”.⁴⁰ Vasallene kom altså godt ut av det, mens bonden mistet makt og innflytelse.

En truet folkemakt

I *Udsigt over den norske Samfundsordens Udvikling i Middelalderen* utdyper Keyser hvorfor folkemakten stilte seg i en så svak posisjon i kampen mot Haralds samling av landet og hans kongelige enevelde. Hovedårsaken finner han i fylkesrikene, hvor fylkeskongene og folket med hersene i spissen, stod på hver sin side. ”Bønderne saae op til den seierrige Enekongen som en mægtig Værner om deres fredelige Forholde” I utgangspunktet var fylkeskongene og deres støttespillere motstanderne, men da Harald forsøkte å gjøre landets jord til kongens eiendom reagerte også bøndene. Haralds plan skapte ”et retfærdigt Misnøie, og det for største delen netop hos dem, som, ved at unddrage Fylkeskongerne sin Hjælp, havde bidraget til deres Undergang og Enevældets Seier”. Det fremstår da nærmest som et paradoks at bøndene lot Harald fortsette som konge, til tross for at han hadde utfordret deres ”dyrebareste Rettighed”. Keyser forklarer dette med at i et land som i nesten tusen år hadde vært oppdelt i fylker kunne man ikke plutselig gå sammen mot et felles mål. Harald hadde dessuten klart ”at

⁴⁰ Keyser 1866 : 225-227

erhverve sig enkelte formuende og hengivne Venner”. Resultatet var at bare enkelte storættede menn emigrerte til Vesterhavsoyene.⁴¹ Misnøyen deres kom senere klart til uttrykk gjennom sagaene, og i en fotnote til Norges Historie reflekterer han blant annet rundt *Egils saga* og sagaskriverens rolle: ”Imidlertid maa man ogsaa erindre, at disse Sagaers forfattere vare Islændinger, og paa deres Færeneø, som blev bebygget af Slægter, der ansaa sig forutrettede af Harald, ingen gunstig, men snarere en overdreven haard Dom maatte fældes over hans Foretagender. De samme Sagaer rose dog ogsaa undertiden hans Godhed og Gavmildhed mod sine Venner”.⁴²

En kan slå fast at Keyser har et todelt bilde av Harald. Kongen styrket nasjonaliteten og maktet å vinne nok popularitet til støtte for sitt styre, men han truet samtidig folkefriheten.

Odelstilegnelsen

Den største omveltningen, odelstilegnelsen, var derimot ikke så omfattende ”som det udtaltes i dens Grundsætning. Tilegnelsen af Landets Odel synes ikke at have ledet nogen virkelig Skatlægning af Jorden eller til et almindeligt Leilændingvæsen, men i det høieste til Indførsel af en personlig Skat eller, som de kaldes, Nefgildi (Næseskat)”. Keyser støtter seg her til Fagerskinnas beretning, og legger til ”Indretningerne med Jarler omkring i Fylkerne som Kongens Befalingsmænd blev neppe nogensinde ganske istandbragt, og om den end blev det, saa var den dog ikke af Varighed. Den krydsedes nemlig ved Oprettelsen af Underkongernes Verdighed og afskaffedes uidentvilt for en stor Deel ved denne.” En fullstendig lensforfatning ble ikke en realitet, ifølge Keyser. Etter Haralds bortgang ble riket så delt mellom Harald sønner, og det kom til flere underkonger. Ved delingen fulgte stridigheter. Sønnene var nødt til å gi bøndene rettigheter for å få deres støtte.⁴³ Keyser trekker her frem Håkon Adelsteinsfostre som det beste eksempelet på at noe slikt kan ha skjedd.

Kongemakt og folkemakt

Håkon den gode gav formelt bøndene odelen tilbake:

”Man betragtede med Rette denne Indrømmelse af Haakon som et Tilsagn om at, at Bønderne igjen skulde intræde i alle sine gamle Rettigheder, ei alene med hensyn til den frie Eiendom af sin Jord, men ogsaa med hensyn til sin hele Stilling i Statssamfundet . Kongens eiendomsret

⁴¹ Andersen 1960 : 252

⁴² Keyser 1866 : 226

⁴³ Keyser 1866 : 227-228

til Landet var hævet og dermed tillige hans Ret til en vilkaarlig Landsstyrelse; en Overeenskomst var sluttet mellem Folk og Konge, bygget paa gjensidige Pligter og Rettigheder”.⁴⁴

Etter mye uro og flere kamper hadde en kommet til et kompromiss, en balanse mellom kongemakt og folkemakt, som kan sies å være et ideal for Keyser. Folket beholdt sine tradisjonelle rettigheter, men anerkjente samtidig kongens militære og politiske lederstilling.⁴⁵

Peter Andreas Munch (1810-63)

Munch startet sin karriere med juridiske studier, men begynte snart, sammen med Keyser som var både hans lærer og venn, å studere språk, bla. gammelnorsk, noe som åpnet veien til europeiske kildekrifter. Sin juridiske embetseksamen tok han i 1834. I 1837 ble han lektor i historie ved Universitetet og fra 1841 professor. Munch var den fremste forskerpersonlighet innenfor den generasjonen som la grunnlaget for den moderne norske historieforskning. Han sikret seg en plass i norsk vitenskapshistorie med sitt svært omfattende og mangfoldige forfatterskap, og sin innsats i kildegranskning. Hovedverket ble *Det norske Folks historie*, som han rakk å føre fram til året 1397 i åtte bind.⁴⁶

Munch hadde ikke like stor tro på en fast utformet, muntlig tradisjon som sin lærer Keyser. Utenlandske beretninger og dokumenter ble tatt inn for å verifisere sagaopplysningene, og skaldekvad ble satt opp mot prosarammen de var satt inn i. ”Kritik” og ”kritisk forskning” stod sentralt i hans virksomhet. I dette lå det å prøve holdbarheten i historiske oppfatninger i møte med kildene, dernest å prøve kildenes troverdighet eller brukbarhet ved innbyrdes kontroll og mot allmenn kunnskap. Dette innebar å ha kritiske drøftinger i fremstillingen, og gi den kritiske leser muligheten til å vurdere holdbarheten i de synspunktene som ble lagt fram. Dette ble også gjennomført i teksten i form av omstendelige kildereferanser og drøftinger i notene, som ofte kunne gå over flere sider.⁴⁷

I Munchs levetid vokste forestillinger om ”folkeindividualitet” frem. I 1840-årene fikk forestillingene særlig feste i bevegelsen ”nasjonalromantikken”. Ut fra Norges svake nasjonale posisjon i samtiden, politisk og kulturelt, ville en bevise at det eksisterte en norsk identitet. Munchs grunnorientering i historieforskningen var spesielt rettet mot ”Folket” eller

⁴⁴ Keyser 1866 : 231

⁴⁵ Dahl 1972 : 48

⁴⁶ Dahl 1972 : 54-55

⁴⁷ Dahl 1972 : 67-68 jmf. Norsk biografisk leksikon b.6. 2003 : 393

”Stammen”. Sentrale problemstillinger dreide seg om den norrøne folkestammens plass i den nordiske og germanske sammenheng. Ut fra denne synsvinkelen ble de oppfatninger som karakteriserer ”den norske historiske skole” utformet. Den språkhistoriske oppfatningen av forhold innen den omfattende germanske stamme lå til grunn for den norske innvandringsteori, dvs. teorien om at den norrøne folkegruppen hadde innvandret fra nord. Teorien var utformet av Keyser, men ble videreutviklet og nærmere begrunnet av Munch.⁴⁸

Felles for både Keyser og Munch var deres syn på odelsbøndene og den tidlige administrasjonsordningen i Norge. Bøndene var i utgangspunktet frie og jevnstilte mennesker, og samfunnet var patriarkalsk-demokratisk. Landet var oppdelt i fylker med en fylkeshøvding i lederposisjon, men myndigheten var begrenset av medherseren og folket. Etter ca. år 500 utviklet det seg imidlertid småkongedømmer i Norge. Denne nye ordningen, hentet fra eroblingsriket i Danmark, utviklet seg ved siden av den gamle samfunnsordningen. For Keyser og den unge Munch var Harald småkongen som maktet å utnytte det nye systemet til fulle, han var den første nasjonsbygger som førte Norge til rikskongedømmet. I 1850-årene brøt Munch med Keyser. Gjennom studier av blant annet runeinnskrifter fant han ut at ikke bare Danmark og Sør-Sverige hadde kommet i kontakt med gotisk og nordgermansk befolkning. Dette resulterte i nye organiserte samfunn, påvirket av eroblingsforhold. Ut fra dette skal det ha vokst frem et aristokrati, med tilknytning til seierherrens rekke. Således var det ikke tilfeldig at samlingen hadde sitt utspring fra Sørøst-Norge med erobrerkongen Harald fra Vestfold i spissen for det hele.⁴⁹

Munchs behandling av odelslegningen

Munchs odelsdefinisjon

Halfdan Svarte la et solid grunnlag for Harald Hårfagres erobring av Norges fylker, etter Munchs syn: ”...som Herre over det samlede og til eet Heelt sammenknyttede oplandsk-vestfoldske Rige havde Harald Haarfagre allerede en saa stor Overmagt at begynde med, at Udfaldet af hans Kamp mod de øvrige Fylkeskonger var let at forudsee.”

Men før Haralds inntreden i historien hadde Norge en odelsforfatning. Odelsdefinisjonen er som følger:

⁴⁸ Norsk biografisk leksikon b.6. 2003 : 393

⁴⁹ Andersen 1977 : 41- 42

”Ethvert Grundstykke, der saaledes kom i et Familie-Overhoveds Besiddelse, betragtedes egentlig som den hele Families fælles Ejendom; Adkomsten dertil udleddes fra Familiens egen medfødte, aldeles uindskrænkede, Ejendomsret. En saadan Grundejendom kaldtes Familiens Odel.”

Munch føyer til:

”Alle de, som hørte til en Familie der ejede Odel, kaldtes Odelsbaarne til dette Odel, og i Forhold til hindanden innbyrdes ... Odels-Fæller. Disse Familier dannede en egen Klasse, Hauldernes, der var at ansee som Fylkernes egentlige Aristokrati lige overfor de øvrige Indbyggere, der enten ikke dyrkede Jorden, eller som dyrkede Lejet eller forpagtet Jord(Lejlænderne). I hiin uindskrænkede, kun paa egen Ret og Magtfuldkommenhed hvilende Familiejendom laa Forskjellen mellem Odels-Ejendommen og den i de fleste øvrige, af Germaner besatte Lande saakaldte Feudal-eller Lehns-Besiddelse, der ikke udleddes fra Besidderens egen Ret, men kun fra den ham af Fyrsten meddeelte Brugsret, medens det ham saaledes overdragne Gods fremdeles ansaaes som Fyrstens Ejendom”.

Odelsvesenet fantes i andre germanske land, men begrepet betegner ”Fædreland i Almindelighed; om hele Folks og Fyrsters arvelige Land, ei om den enkelte Privatmands Gaard”. Ifølge Munch er årsaken at lensvesenet var den vanlige ordningen i disse landene. I Norden var det mer uvanlig:

”Ligesom Odelsggarden var den enkelte Families, saaledes var Fylket ogsaa det hele Folks, og Landet det hele Thjods Odel. Og saaledes kunde ogsaa i Norden Ordet Odel i utvidet Forstand betegne det hele Fædreland. Men dog er det betegnde for vore ældre Forholde, at det kun sjælden forekom i denne Betydning. Ved Odel forstaaes nesten overalt kun den private Landejendom”.⁵⁰

For å forstå Munchs syn på odelstiegnelsen må en danne seg et bilde av den samfunnsmessige ordningen han mente ble rådende i Harald Hårfagres tid, nemlig lensvesenet, også kalt føydalsystemet.

Len og odel

Ordet føydalisme dukket først opp på 1700-tallet. Det var en nedsettende betegnelse på det gamle samfunnet, som bygde på arvelige privilegier, og der bøndene var ufrie og forpliktet til

⁵⁰ Det norske folks historie b.1 1941 : 112- 113

avgifter og arbeidsytelser til herrerne. Ordet forekom altså ikke i middelalderen, men det er avledet av middelalderlatin "feudum" som betydde "len" (opprinnelig et germansk ord, beslektet med norsk fe, kveg, gods, eiendom)⁵¹. Munch beskriver dette når han forklarer ordningen som fulgte etter en høvdings seier.

Æren for seieren tilfalt høvdingen, og det var også hans oppgave å dele ut byttet, som i utgangspunktet tilhørte ham. En slik gave ble kalt "beneficium" (velgjerning), og kunne gjerne være et len i form av et jordstykke, en eiendom. Høvdingen forble eieren, men mottakeren kunne forvalte lenet ved å forplikte seg til visse tjenester. For eksempel måtte mottakeren underholde et visst antall krigere og stille opp for høvdingens hær i tilfelle det ble krig. Men den som var i besittelse av et len kunne nyte godt av lenets avkastning i gods eller pengeverdi, (fé-aud, féód). Feodum eller feudum er derfor i middelalderens latin betegnelsen på et len.

Her kommer Munch inn på odelens rolle i det hele:

"Besiddelsen af et Lehn var saaledes ganske modsat Besiddelsen af et Odel. Det første var oprindelig kun Brugsret, den sidste fuldkommen Ejendom; og om hiin endogsaa i Tidens Løb var gaaen over til at blive Ejendom eller saagodtsom Ejendom, udleddes denne Ejendom dog ikke fra Besidderens egen oprindelige Ret, men fra Høvdingens, medens derimod Odelet tilhørte Besidderen og hans Familie ifølge den samme oprindelige Adkomst, der gjorde Høvdingen til den egentlige Ejer af Lehnet".⁵²

Når så Harald tok kontroll over bøndenes odel i de ulike fylkene, forutsetter han at Harald fulgte "alle germaniske Stammer fælles Vedtægt". Dvs. at når et "Landskab erobredes med væbnet Haand" ble det automatisk "den erobrende Konges Ejendom, og ikke lenger de ældre Besidderes Odel". De som underkastet seg kongen kunne selvsagt beholde sine "Fædrengarde", men kun i len og mot en avgift: "deres Adkomst dertil udleddes ikke lenger fra deres egen nedarvede Ret, men fra den kongelige Forlening eller saakaldte Velgjerning (beneficium)". I denne sammenheng antar Munch at Harald tilegnet seg en føydal overeiendomsrett til Norge, og stoler på Snorres inndeling av landet der en har fylker med jarler og herreder med herser: "Jarlerne bleve de egentlige Vasaller, der udøvede de kongelige Rettigheder, og havde saavel den civilie som den militære Bestyrelse af Fylkerne; Herserne bleve Undervasaller (Valvasorer). Disse Titler antog en forskjellig Betydning; de bleve ikke lenger som hidtil; arvelige Stands eller Værdigheds-Betegnelser, men kun Embedstitler".

⁵¹ Bagge 2004 : 136

⁵² Det norske folks historie b.1. 1941 : 125

Foruten å ha overeiendomsretten på kong Harald også en nevgildeskatt, ifølge Munch. ”Der tales ogsaa om, at Harald paalgde en *Næseskat* (nefgildi), d.e. personlig Skat, hviilket er saa meget sandsynligere, som vi finde at Nordmanden Thorgisl gjorde det samme i Irland”.⁵³ Munch drar her paralleller til den norske erobreren Torgils. Ifølge Munch skal han ha hatt makten i Irland og Dublin i perioden 838 – 846. Munch er tilbøyelig til å kalle beretningene om Torgils for sagn, men setter likevel sin lit til de irske kildene: ”Hvis man kan stole paa andre Fortællinger, der meddeles om ham, maa han virkelig have behersket Irland med et Jernscepter. Han udnævnte en norsk Konge, fortælles der, i hver Provinds, en Høvding i hvert Distrikt, en Abbed i hver Kirke eller Kloster, en Krighøvedsmann i enhver Landsby, og ethvert Huus blev forpligtet til å holde en Kriger; ingen var længer Herre i sitt eget Huus. Han lagde en Skat af en Øre Guld paa ethvert Familiehoved; den, der ej betalte denne Skat, naar den blev ham affordret, straffedes med Tabet af Næsen, derfor kalde man denne Skat *Næseskatten*”. Munch understreker at dette inneholder overdrivelser, men poenget er uansett at Torgils ”har gjennomført det for alle germaniske Erobrere fælles Lehnssystem, at han tilegnet sig Ejendommen over Landet og udstykket det i Lehn til Jarler og Herser, aldeles saaledes som vi senere erfare om Harald Haarfagre i Norge”.⁵⁴

Håkons den godes tilbakegivelse av odelen

Med tilbakegivelsen av odelen er en derimot tilbake til odelsforfatningen igjen. Håkon og Sigurd Jarl sammenkalte til ting i Trondheim, og Håkon tilbød ”strax” å gi bøndene odelen deres tilbake. Det heter at da ”han havde tilbudet at tilbakegive Odelen, og gjøre alle Bønder odelsbaarne, var der ikke Ende paa deres Jubel; den hele Thingalmue raabte, at de vilde have ham til Konge. Han blev saaledes tagen til Konge over Trondhjem, og tog strax en Hird, for at drage gjennom Landet”. Heretter følger en beskrivelse av Håkons triumfsferd gjennom landet. Det påpekes at det er trønderne som har valgt ham til konge, og deres vellykkede valg hadde tydeligvis en positiv smitte-effekt på opplendingene og folk i Viken. For vikkværingene ble det også et påskudd for å gå mot Erik Blodøks.⁵⁵ Med Håkon fikk en igjen tilbake odelsforfatningen. ”Man kan betragte Haakons Tronsbestigelse og denne Forandring som skeet ved en formelig Overeenskomst (Caputilation) mellem ham og Folket”.⁵⁶

53 Det norske folks historie b.2. 1941 : 104- 105

54 Det norske folks historie b.2. 1941 : 77-79 (Munch støtter seg her til Pastor J.Ma-Geoghegan, som publiserte sin *Histoire de l'Irlande* i Paris i 1758.(www.ucc.ie/celt/online/G102004/text001.html) jmf. fotnote s.79

55 Det norske folks historie b.2. 1941 : 333-334

⁵⁶ Det norske folks historie b.2. 1941 : 338-339

Johan Ernst Welhaven Sars (1835-1917)

Sars var den fremste historikeren i generasjonen etter Keyser og Munch. I løpet av livet var han både assistent ved riksarkivet(1860) og professor ved universitetet(1874). Hovedverket til Sars ble *Udsigt over den norske Historie*, som kom i fire bind (1873- 1891).⁵⁷

I politikken ble han fra slutten av 1860-årene en del av Venstre-bevegelsen, noe som også påvirket hans historieskrivning, som vel kan kalles patriotisk. Stormaktspolitikken og Kielfreden, der Danmark avstod Norge til Sverige, spilte en tilfeldig rolle. Det var en indre nasjonal vekst, med bøndene i spissen, som førte til omveltningene i 1814. Grunnloven ”var en frugt av folkets arbejde”. Til en viss grad var ”folket” i Sars sine øyne bøndene, men han brukte også begrepet i en snevrere betydning, om en opplyst elite. Det er i ”i dette ords historiske mening...de som følger med, og hos hvem tanken paa de almene nationale interesser er nogenledes stadig til stede, - oftest et lidet mindretall, - som bestemmer, hva der skal være folkevilje eller folkemening...”.⁵⁸

Sars behandling av odelstiegnelsen

For å forstå Sars bilde av Harald Hårfagre og odelstiegnelsen må en også her nøste opp i hele hans historieforståelse. Ifølge Sars var Norges samfunnsforfatning utpreget ”aristokratisk”, sett i forhold til de andre nordiske landene. Her skiller han seg til en viss grad fra Keyser. Motsetningen til Keyser kan en i tillegg se ut fra den terminologiske tolkningen. Dette innebærer blant annet at de ”aristokratiske forhold” er de samme som Keyser kalte ”patriarchalske”, dvs. visse ætters tradisjonelle lederstilling innenfor de lokale samfunn. Keyser forstår samfunnsforfatningen ut fra formelle rettigheter, mens Sars, og til en viss grad Munch, først og fremst er opptatt av de faktiske ulikheter i politisk makt og anseelse. Sars er blant annet opptatt av at denne maktfordelingen er arvelig, slik at de herskende ætter fremstår som en avsluttet gruppe, et virkelig aristokrati.

En finner også distinksjoner i selve virkelighetsoppfatningen. Keyser mente for eksempel at samfunnet i hovedsak bestod av frie og jevnstilte bønder. Sars mener de var et mindretall i forhold til leilendingene. Odelsbøndene, kalt ”haldene”, representerte da ikke folket, men et lavere aristokrati som er i nær forbindelse med de virkelige høvdingene, herskearistokratiet.

⁵⁷ Dahl 1972 : 154 -155

⁵⁸ Pryser 1999 : 196 -197

Harald Hårfagres rikssamling kom som et brudd for det etablerte stammearistokratiet og fylkesforfatningens oppbygning. Keyser og Sars er her enige om at det nye enekongedømmet har vokst fram utenfor stammeforfatningen. Like fullt skyver Sars fra seg Keyser, og særlig Munchs teori, om at Haralds kongedømme var basert på "lensretten", og at odelstilegnelsen skulle være et uttrykk for erobrerkongens overeiendomsrett.⁵⁹

Norges odelsforfatning

Etter Sars mening hadde Norge en odelsforfatning. Dvs. at de enkelte familier ryddet og bygget hver for seg. Samfunnet som odelsmannen var medlem av, "hæren" eller "folket", hadde antatt en konføderasjonsform. De suverene odelsfamilier forbandt seg til gjensidig beskyttelse av sin fred og sine rettigheter. En ville ha mest mulig selvstendighet, og felles anliggende har ikke strakt seg utover forsvar mot ytre fiender, offertjenesten ved herredshovet eller fylkeshovet og rettspleie. Samfunnsoppbyggingen har vært slik: Herredet var et forbund av familier. Fylket var et forbund av herreder, og fylkene hadde igjen sluttet seg til foreninger med et felles hovedting som midtpunkt. Stammehøvdinger med arvelig verdighet stod i spissen for disse løst forbundne eller innbyrdes fullkomne uavhengige småstater. Disse hadde navn av herser eller konger. Hersene var forstandere for herredsting, hover, fylkesting og fylkeshover. Dette var stammeforfatningens opprinnelige organer. Kongedømmet utviklet seg utenfra eller ved siden av den.

Fylkeskongen fikk ikke noe skatt av fylket, og hadde neppe fast inntekt. Fylkeskongen var avhengig av frivillige gaver, vikingtokt og egen eiendom. Muligens hadde han prestelige funksjoner, for eksempel ved å lede offertjenesten ved fylkeshovet. I tillegg ledet han forhandlinger ved fylkestinget. Han var fylkesmennes øverste anfører ved krig, men utenfor riket var han avhengig av andre høvdinger og bønders anseelse og godkjennelse.

Fylkeskongen hadde mer æresrang enn regjeringsmyndighet.

Sars slår fast at flere uavhengige stammer under samme sentralmyndighet krevde makt. Harald Hårfagres nye system for forfatning og styre må til en viss grad ha vært betinget og begrenset av tidsalderens alminnelige og gjeldende ideer, ifølge Sars. Harald må ha vært avhengig av forestillinger om erobringens rett, men det er ingen kilder som støtter dette, etter Sars mening.⁶⁰

⁵⁹ Dahl 1972 : 169-172

⁶⁰ Rikssamling og kristendom 1967 : 261- 264

Odelstiegnelsen: en introduksjon til kongens overeiendomsrett?

Sars teori er da at odelstiegnelsen kan ha vært en introduksjon av kongens overeiendomsrett til Norge, som igjen har gitt grunnlag for en ny styringsordning etter frankisk mønster.

Likevel, noe full eiendomsrett over hele landets jord har han ikke hatt:

”Når det altså heder at han gjorde alle bønder til sine leiglændinger, da kan dette ikke gjælde som udtryk for det virkelige retsforhold, der indtrådte ved Haralds foranstaltninger; derimod vel som et korrekt udtryk for den opfatning, der gjorde sig gjældende af dette forhold, så at det dog beholder en relativ sandhed og kildernes almindelige troværdighed hævdes”.

Istedenfor fylkeskongens æresforrang og deres i enkelte bestemte tilfelle innskrenkede førerrolle har Harald forlangt en virkelig regjeringsmyndighet- styringsmyndighet, ”potestas jubendi”. Troskap og lydighet til kongen har vært sentralt. Han og jarlene på hans vegne skulle dømme lov og landsrett. Den lovmyndighet han tilegnet seg har innbefattet både ”Heerbann” og ”Gerichtsbann”, som det frankiske.⁶¹

Harald etablerte en stat i romersk forstand:”...i egenskap af statens repræsentant har han tilegnet sig eiendomsret og udelukkende rådighed over alle de strækninger af landet, der svarede til det engelske folkland,- almenningerne, som indtil da havde været betragtede som som fælleseieendom for bønderne i det fylke, hvori de var beliggende”.

Med dette fulgte også retten til å legge toll på fartøyer og retten til alt herreløst gods og vrak som drev i land. Dette er antydnet gjennom ordene” tilegnet seg sjøene og vannene” dvs. at det ble avgift på skipsfart og fiskeribedrift. Ifølge Gulatingsloven og Landsloven skulle vrak som drev på land tilhøre kongen. Uttrykkene i Gulatingsloven synes imidlertid å vise at grunneieren hadde rett på vrak. Dette stemmer også med odelsforfatningens karakter. Den nye bestemmelsen kom da med Harald Hårfagre. Han tålte ingen høvdingmakt ved siden av seg, som den hersene hadde hatt ved siden av fylkeskongene. Harald holdt oppsikt med hersene.

”Herserne gikk over til at blive lendermænd; de beholdt en fremragende stilling over det øvrige folk, for så vidt som de vilde finde sig i at gå kongen til hånd og modtage land i forelening af ham..”

⁶¹ Rikssamling og kristendom 1967 : 265

De var kongelige embetsmenn, og de kunne avsettes hvis de ikke fulgte direktiver. Tilsvarende var det for grever og jarler i Karl den stores rike.⁶²

Harald Hårfagres styre og Frankerriket

Sars antyder sterkt en føydal tendens, men fastholder at det ikke var en absolutt etterligning av et frankisk og angelsaksisk system. Han forutsetter likevel at Norge da som alltid har vært i kontakt med Europa, og trekker i den forbindelse spesielt inn landene England og Frankrike. Administrasjon tilsvarte den frankiske, men: ”Dette må ikke opfattes som nogen formelig udstrykning af suværeniteten (morcellement de la souveraineté) i lighed med, hva der blev sedvanlig i Mellemeuropa i den følgende tid. Jarlerne var ikke, som Munch udtrykker det, kronvassaller og herserne undervassaller i det fuldt udviklede feudalsystems ånd, hvem altså hele distrikter af riget skulde være blevene overdragne med alle en suværen herskers rettigheder mod en bestemt avgift eller krigstjeneste”. Det var en jarl i hvert fylke som hadde folk under seg. Jarlene var, som frankiske grever og underordnede forstandere for rettspleien og forvaltningen i rikets ulike provinser, kongelige embetsmenn som handlet på kongens vegne og oppebar de offentlige inntekter i hans navn. Lønnen fikk de gjennom krongods, de hadde en andel av kongelige inntekter.

Med dette som bakgrunn Sars synes derfor det ikke er så rart at forandringene, slik de kan leses i kildene, ble oppfattet som de ble når det kom til odelstilegnelsen:

”Haulderne og herserne er stegne ned fra at være suværene herrer til at blive undersåtter. Eiendomsretten i almindelig privatretlig forstand er ikke bleven dem fratagen: deres gårde gikk i arv som før etter odelarvegans bestemmelser; men den med odelen forbundne suværenitet er bleven ophævet.”Ufrivillige byrder, som krigstjeneste og skatt til kongen, utgjorde forskjellen, og brøt med det ”gammel-germanske begreb af personlig frihed og uafhængig eiendom”.⁶³

Gjennom disse resultatene var Sars à jour med samtidens forskning. Den fremstilte ikke lenger ”lensretten”, eller føydalsystemet, som en urgammel germansk institusjon, men plasserte utviklingen av de føydale institusjonene etter Haralds tid. Sars syn er at Harald var en representant for enhetskongedømmets nye og større krav om suverenitet i tilknytning til romerske statsideer. Det var altså aristokratiets frihet som ble berørt ved odelstilegnelsen.

⁶² Rikssamling og kristendom 1967 : 266-267

⁶³ Rikssamling og kristendom 1967 : 267- 269

Sammenfatning og analyse av kap.5

Jacob Rudolf Keyser og hans samtid

Keyser pakker odelstiegnelsen inn i et omfattende intrigespill der kongen utfordrer folkets frihet og eiendomsrett. Det er tydelig at han også har tillit til sagaene han bruker, *Heimskringla*, *Egils saga* og *Fagerskinna*. Keyser antar at Harald kom godt i gang med å innføre en føydalforfatning etter germansk modell, men at den ved Haralds bortgang smuldret bort. Intensjonen var at bøndene skulle være enekongens leilendinger, de skulle ha faste forpliktelser og betale landskyld. Dette var en stor omveltning som innebar at fylkeskongene mistet sin makt, mens hersene ikke lenger kunne være bøndenes talsmenn. I stedet for skulle alt skje gjennom kongens utvalgte jarler. Keyser forklarer Haralds suksess med at landets oppdeling i fylker gjorde det vanskelig å samle alle krefter mot et felles mål. Dessuten hadde Harald inngått gode allianser og skaffet seg mektige støttespillere.

Reaksjonen lot imidlertid ikke vente på seg da Harald forsøkte å ta odelen. Resultatet var at enkelte forlot landet. Det forklarer også hvorfor Harald fikk dårlig anseelse på Island. Ut fra Keyser's tolkning må en anta at Harald har forstått at han ikke kunne foreta seg en omfattende odelstiegnelse uten å møte stor motstand. I stedet for ble kun en personlig skatt, nev-gildeskatt, lagt på folket. Dette skyldtes i stor grad utnevnelsen av underkonger, som utlignet kongemakten til Harald Hårfagre.

Keyser's historieoppfatninger gjenspeiler seg i den politiske situasjonen Norge befant seg i rundt 1820-30-årene. Keyser betoner motsetningen mellom kongemakten og folket, det er den sterke kongen som undergraver folkets frihet.⁶⁴ Kong Karl Johan var selv i regjering mens de norske statsråder holdt til både i Stockholm og Kristiania. Det var derfor ikke lett å fremstå samlet. De første årene kunne kongen også velge embetsmenn til statsråder. Mange utnevninger ble brukt som maktmiddel ved at opposisjonelle ble nøytraliserte med store embeter og avansement. I utenrikssaker styrte kongen stor sett sammen med den svenske utenriksministeren. I innenrikssaker utelot Karl Johan ofte statsrådene, men statsrådene aksepterte også kongens saker, selv ved uenighet, ved å gi sin kontrasignatur. Til grunn for denne føyelige politikken lå det en frykt for at kongen, som kontrollerte forsvaret, skulle gjøre militærkupp. Både i 1821 og 1828 forsøkte kongen å påvirke stortingsvedtak med militær press. Han utnyttet også tradisjonell kongetroskap blant bøndene for å presse statsråder og

⁶⁴ Dahl 1972 : 53

Stortinget. En egen agent hjalp da bøndene på ulike måter. Først på 1830-tallet begynte bøndene å få innflytelse i Stortinget ved å utfordre embetsmenneses stillinger og fremme egne saker.⁶⁵

P.A. Munch

Ut fra det han har lest i *Heimskringla* og med tanke på den germanske påvirkningen kom Munch frem til at Harald innførte et føydalsystem. I utgangspunktet var odelen privat eiendom, men da Harald etter germansk skikk erobret eiendommene var det han som forvaltet den ut fra føydale premisser. Dvs. at odelen var kongens eiendom, men bonden kunne få leie. Odelsforfatningen måtte med andre ord vike for føydalforfatningen. Nevgildeskatten fra *Fagerskinna* ble også pålagt. En analogi og støtte for dette finner han i gamle irske kilder. Her fortelles det om den norske erobreren Torgils som tilegnet seg eiendommene i Irland.

Nasjonalisme er et særegent trekk i Munchs politiske og kulturelle syn. Dessuten var han medlem av ”intelligensen”, en gruppering som fra 1830-årene opponerte mot embetsmennene. De jobbet blant annet for bedre handelsvilkår for bøndene, og i konstitusjonell politikk krevde de en aktiv regjering som skulle samarbeide med Stortinget og føre en selvstendig linje ovenfor kongemakten.⁶⁶ Tilbakegivelsen av odelen kan i Munchs tilfelle leses som et uttrykk for noe eget norsk. Det er den som gjorde at Norge ikke ble en føydal middelalderstat av almenneuropeisk snitt.

Ernst Sars

Sars bruker i hovedsak *Heimskringla* og *Egils saga* som utgangspunkt for sitt innlegg, og han kommer frem til at Harald Hårfagres nye kongedømme og kravet om suverenitet markerer overgangen til en føydalforfatning. Harald likevel ikke full overeiendomsrett i Norge, slik Munch tror.

For Sars står to sterke parter mot hverandre i kampen om odelen. Norge var fra eldre tid et stammearistokrati der storættene styrte med støtte fra odelsbøndene, hauldene, som også betraktes som ”lavadel”. De tilhørte ikke leilendingene, men de stod nær hersearistokratiet og fylkeskongene. Så kom Harald Hårfagre, som langt på vei introduserte kongens overeiendomsrett i Norge etter frankisk modell. Sars trekker her paralleller til Karl den stores rike og det føydale system fra 700-tallet. Selv om odelsbøndene og hersene var undersåtter

⁶⁵ Pryser 1999 : 219-221, 237 - 239

⁶⁶ Pryser 1999 : 241-242

mistet de ikke sin odel. Det har bare blitt oppfattet slik fordi krigstjeneste og betaling av skatt til kongen ble inkorporert i det nye administrasjonssystemet. Samtidig har de, så sant de spilte på lag med kongen, hatt en høyere posisjon enn folk flest i samfunnet.

Det er grunn til å anta at det finnes spor etter Sars tanker om demokratiet i hans egen tid seg i innlegget om odelstilegnelsen. Dette gjelder påstanden om at Harald ved å bryte aristokratiets makt la grunnlaget for den norske bondens uavhengige stilling. Det kan tenkes at problemstillingen avspeiler folk og konge mot aristokratiet, dvs. de konservative embetsmennene.⁶⁷

⁶⁷ Skram 1973 : 36

Kap.6. Norske historikers syn på odelstiegnelsen: 1869-1911

Gustav Storm (1845-1903)

Storm tok sin examen artium i 1862. Han studerte deretter filologi og avla språklig- historisk embetseksamen i cand.phil. I 1874 fullførte han sin doktorgrad, og i 1877 ble han professor i historie. Privat var Storm venstremann, men det påvirket ikke hans forskning i synlig grad. Hans historiske program var fremfor alt å foreta en ”historisk Prøvelse” av kildene etter faste metodiske regler. Han var preget av impulser fra de kritisk-vitenskapelige og sterkt metodisk bevisste strømninger i europeisk historieforskning. Direkte forbindelser med denne retningen fikk han gjennom sitt besøk til Universitetet i Berlin i 1875.⁶⁸ Allerede i avhandlingen *Om den gamle norrøne litteratur* fra 1869 fremmet han at nedskriverne av kongesagaene måtte anerkjennes ” som historiske Forfattere og Forskere, ikke Blot som Afskrivere af en i Fortællingen fæstnet tradisjon”.⁶⁹ Keyser, men også Munch, hadde støttet seg til teorien om sagaene som direkte nedslag av fast utformede og omfattende muntlige tradisjoner. I Storms kildebehandling ble tradisjonen i stor grad oppfattet som flytende og foranderlig. Målet var å plukke tradisjonen fra hverandre til en stod igjen med en historisk kjerne. For å oppnå dette måtte en sette eldre kilder opp mot samtidige kilder og eventuelt sammenligne tradisjonsvariantene i teksten. Storm videreførte forgjengernes kritiske arbeid, men med større fasthet og konsekvens. Ut fra sitt kritiske standpunkt kunne han i enda mindre grad enn Munch anse sagaene som førsterangs kilder til Norges eldste historie. Storm fant ut at en kunne skille ut de meste pålitelige elementene i sagaen gjennom grundig tekstanalyse og tekstsammenligninger. I noen tilfeller strakk heller ikke de utenlandske tradisjonskilder til.⁷⁰

Storm hadde også interesse for rent tekstkritiske og litterær-historiske undersøkelser. En rekke av hans studier var av denne art, blant annet doktoravhandlingen og boken om Snorres historieskrivning, der han begrunnet at Snorre var forfatteren av *Heimskringla*. Men når det kom til Harald Hårfagres administrasjonsordning forkastet han Snorres lære og de beregninger som lå på dette grunnlag. Dette ble gjort i studien *Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Århundrede*.⁷¹

⁶⁸ Norsk biografisk leksikon b.8. 2004 : 443

⁶⁹ Dahl 1972 : 90

⁷⁰ Dahl 1972 : 196-198, 202-204

⁷¹ Norsk biografisk leksikon b.8 2004 : 444

Nyvurdering av Snorre

Storms syn på sagaberetningene førte ham frem til en skarp kritikk av Snorres fortelling om at Harald satte en jarl i hvert fylke, med 60 hærmenn, at det under hver jarl var 4 herser eller flere, og at hver av disse holdt en fast hærstyrke på 20 menn til kongens tjeneste. Storm tok utgangspunkt i Munch som regnet opp 30 fylker. Regnestykket viste at 30 jarler underholdt en hærstyrke på 1800 mann, mens 120 herser hadde 2400 mann. Storm trodde ikke at dette stemte: ”Snorres egen senere fremstilling viser, at systemet ialdfald ikke blev overholdt...”. Han viser her til at blant annet Håkon Grjotgardsson og Ragnvald jarl etter hvert styrte flere fylker. ”Hvis systemet ” en jarl i hvert fylke” virkelig er oppstillet af Harald- og ikke først af Snorre-, har Harald ialdfald hyppig brudt det,- navnlig i den senere halvdel af sin regjering, da jarlerne blev overflødige, ved at hans sønner fik dele af riget...”. At hersen skal ha vært jarlens vasall er heller ikke riktig, ifølge Storm. Snorre har nok kjent til en Grim herse i Agder og hersene som stod under Sigurd Ladejarl ved ca. år 950, men det har ikke vært ”det almindelige forhold, da jo kong Harald må mangesteds have undlat at indsette jarler og således herserne blev direkte ”kronvasaller”.⁷²

Antallet herser, 4, må også være feil. Storm påpeker at det i hvert av de små fylkene i Trondheim ikke kunne være plass til fire herser. I Snorres historie om trøndernes motstand mot Håkon den godes kristendomsåbud er det kun en høvding i hvert fylke. Ingen har hersenavn, de opptrer kun med hersemyndighet. *Egils saga* har opplysninger om at det ved en rettstvist på Gulatinget kun er én herse i Firdafylket, Sogn og Hordaland.

Storm tror også at hersetittelen først ble brukt av Harald Hårfagre. *Fagerskinna* og landnåmmennenes slektsregistre anvender betegnelsen, ” men dette har vel ikke større betydning end Egils sagas beretninger om lendermænd hos de ældre fylkeskonger...”, ifølge Storm. Land med norsk innflytelse, og som representerer en fortsettelse av de politiske forholdene før Harald Hårfagre, har helt andre betegnelser. Orknøyene har for eksempel jarl og hold (odelsbonde), mens høvdingverdigheten knyttes til godétittelen på Island. Og Storm avslutter sitt innlegg med denne oppsummeringen: ” Det vil af det foregående sees, at de fleste vidnesbyrd taler for, at hersen i Harald Hårfagres og hans efterfølgeres tid har havt befalingen på kongens vegne over et fylke. Deraft vil følge, at antallet herser har været meget mer indskrænket, end Snorre antog; et tall som c.30 vil omtrent slå til, og måske er også dette

⁷² Rikssamling og kristendom 1967 : 271-272

for høit ansat, da er fylker, som styredes af jarler, vel ikke regelmæssig tillige havde herser. Det er derfor meget forståelig, at man fra Harald Hårfagres og hans sønners tid kjender meget få herseætter i Norge...”.⁷³

Storms behandling av odelstilegnelsen

Storm fremla en ganske kort redegjørelse i *Salomonsen's Ill. Conversationsleksikon* fra 1902, der han kommenterte odelstilegnelsen og dens sammenheng til de påfølgende økte inntektene til kongedømmet. Alexander Bugge den med i sin bok, *Vesterlandenes indflydelse paa nordboernes og særlig nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i vikingtiden* (1905):

”I denne utstrakte form er sagnet ikke historisk; idet kongens tilegnelse af odelen kun betyder en fiktion om, at al arv tilfalder kongen, og den virkelige arving nu maa løse odelen, altså ved en slags arveafgift; paa samme maade maa man betale en personlig afgift for at drive jakt og fiskeri, benytte almenningerne osv”.⁷⁴

Kort og godt mener Storm at Harald ved et eiendomsskifte, fra en person til en annen, krevde en avgift for overdragelsen av jorden. En kan si at Harald fungerte som en midlertidig arving, et mellomledd, helt til den virkelige arvingen av odelen betalte og fikk løst ut odelen. Det samme gjaldt for jakt, fiske, bruk av allmenningen osv. En måtte altså betale for å få lov til å drive med næringsvirksomhet.

Yngvar Nielsen (1843-1916)

Nielsen ble i 1865 cand.mag og jobbet i noen år som lærer samtidig som han foretok arkivstudier i Sverige og Danmark. Arbeidet gjaldt Norges historie i tiden omkring 1814 og dels i Christian IVs tid (1588-1648), perioder som opptok mye av hans senere forskning. Dette var innledningen til en rekke viktige kildepublikasjoner, studier og oversiktsverker, hvor det ble gjort arkivundersøkelser i flere storbyer i Europa. Fra 1869 var han assistent i riksarkivet, fra 1878 universitetsstipendiat i historie og geografi og bestyrer av Universitets etnografiske museum. I 1880 ble han dr.philos, og i 1890 professor i etnografi og geografi.

⁷³ Rikssamling og kristendom 1967 : 272-275

⁷⁴ Bugge 1905 : 101

Politisk havnet han på høyresiden. Nielsen støttet unionen med Sverige og hadde et nært forhold til kongehuset som venn og rådgiver av Oscar II og prinsenes lærer.⁷⁵Nielsen står i motsetning til Sars. Han kunne gå med på at det nye og konstitusjonelle liv var et resultat av det norske folks utvikling over flere århundrer, men grunnlaget for dette lå ikke primært i bondesamfunnet og tradisjoner fra sagatiden. Til det var gapet for stort. Nielsen skiller heller ikke mellom folket og de høyere klasser. Både bondesamfunnet, embetsstanden og borgerstanden utgjorde en nasjonal enhet. Fremveksten av frihetstrang og selvstendighetsfølelse var forbundet med den utviklingen som fant sted innenfor disse klasser selv og allmenneuropeiske ideer.⁷⁶

Nielsens behandling av odelstilegnelsen

En norsk og en islandsk tradisjon

Det en først legger merke til ved Nielsens innlegg om odelstilegnelsen er at han forsvarer Harald Hårfagre. Målet er tydeligvis å revidere synet på kongen som en hard og tyrannisk hersker. Nielsen begynner med å slå fast at anklagene om at Harald skal ha tatt odelseiendommene fra bøndene kun har en ”afgrænset islandsk tradition at støtte sig til” og at det ikke nevnes noe om hvordan en slik konfiskering har foregått.

I Nielsens øyne fremstår kong Harald som ”den ordnede og fredbringende monark”. Flere skrifter, som *Historia de antiquitate regum Norvagensium*, *Historia Norwegiæ*, *Ågrip* og *Fagerskinna*, underbygger denne påstanden, ifølge ham. Alle skriftene tilhører en norsk tradisjon. Den norske tradisjonen er veldig knapp i sin beskrivelse av Harald Hårfagre, men nettopp dette er ”egnet til at vække tillid, fremfor den udmalende, bitre beretning som læses i *Egils saga*”. Nielsen spør seg i denne sammenheng om hvordan det kunne være ”mulig at fastholde en så detaljert beskrivelse gjennom den lange tid, der hengik, forinden den islandske ættesaga blev fæstnet”.⁷⁷

Fra den norske tradisjonen trekkes blant annet *Fagerskinna* frem. Den forteller nemlig om skattlegging av landet, noe som kan ”ansees sikkert om kongens samfundsorden”. Teorien er da at det den islandske tradisjonen beretter om odelstilegnelsen er identisk med skattleggingen. Det blir også gjort et poeng av at *Fagerskinna* ikke nevner noe om Håkon den gode og hans tilbakegivelse av odelen. I den forbindelse kritiserer han P.A. Munch for å

⁷⁵ Dahl 1972 : 134- 136

⁷⁶ Dahl 1972 : 139- 140

⁷⁷ Rikssamling og kristendom 1967 : 276- 280

blande *Heimskringla* og *Fagerskinna* sammen slik at det fremstår som om Håkon gav odelen tilbake til bøndene. Nielsen understreker at det kun er islandske kilder som nevner både odelstilegnelsen og tilbakegivelsen. Håkons popularitet ligger heller i at de ”tyranniske bestemmelsene og påbud” til Erik Blodøks og dronning Gunhild forsvant ved den nye kongens styre.

Selv om Nielsen stiller seg kritisk til den islandske tradisjonen antyder han også at den norske tradisjonen kan være påvirket av tidens kontekst. Det siktes her til at den kan gi et uttrykk for hva kretsene nær kongene av Sverres dynasti og enkelte av Norges høystilte ætter mente.

Og andre sagaer skal heller ikke forkastes. Nielsen sier seg for eksempel langt på vei enig i Gustav Storms oppfatning om at Snorres skildringer av det nye riksstyret kan være et resultat av kritiske og prøvende undersøkelser av sagn og tradisjoner, fremfor innsamling av bare en tradisjon. Når det gjelder odelstilegnelsen tror han imidlertid at Snorre til en viss grad har kommet med en feiltolkning. Det er ikke sikkert Snorres beretning antyder odelen som en ”privatretslig institusjon”. Det kan være den gjelder opphevelsen av ”odelens suverenitet”, men for ”at betegne den har de valgt et uttrykk, som i denne forbindelse ikke gav noen fulldydig redegjørelse for det sande forhold”.

For å underbygge dette viser Nielsen at odelsbegrepet var fremmed for islendingene, og at det kan ha skjedd en sammenblanding:

”For de islandske sagaforfattere, der byggede på de bitreste minder, var det ikke så lige til at skille mellem inddragning af enkelte odelseiendomme og ophævelse af den hele odelsinstitution...”⁷⁸

Landnámabok

Den beste islandske tradisjonen finner en ikke hos Snorre, men i *Landnámabok*. Den gir et moderat bilde av Haralds politikk og folkets reaksjon, skal en tro Nielsen. Når det i *Landnámabok* heter at Harald hadde drevet mange menn fra odelen sin i Rogaland (etter slaget i Hafrsfjord), så er det kun et uttrykk for at han ”i et enkelt givet tilfælde har drevet enkelte af sine modstandere bort fra deres arvede eiendomme”.⁷⁹ Videre skriver Nielsen:

”Landnámaboks taushed viser at, at det kun var en afgrænset tradition, der havde at fortælle om odelstilegnelsen, og det må forudsættes, at det heller ikke kan ha været den oprindelige

⁷⁸ Rikssamling og kristendom 1967 : 281- 287

⁷⁹ Rikssamling og kristendom 1967 : 276 jmf. Landnámabok 2002 : 84

tradition, men langt hellere en sekundær tradition, der var bygget på slægtleds reflexion over den uret, som mentes at være tilføjet de forfædre, der først drog ut fra Norge. Således kan det ikke være berettiget at tage et udgangspunkt for den moderne forskning i den”.⁸⁰

Landnámabok står da som et balansepunkt mellom den islandske og norske tradisjon, der den norske tradisjonen, i Nielsen øyne, er den mest pålitelige. Han antar også at Harald har tatt en såkalt partiell konfiskasjon av jord i de områder som var imot ham.

Alexander Bugge (1870-1929)

Alexander Bugge tok sin lærereksamen i 1893, i 1895 fikk han universitetsstipendiat, og fra 1903-12 var han professor i historie ved Universitetet i Kristiania. Han var spesielt opptatt av vikingtidens kultur og samfunnsforhold, deriblant sjøfart- og handelshistorie, og byenes utvikling i Norden i eldre tid. Betydningen av oldgermansk arv og forbindelsen til Vest-Europa ble sterkt fremhevet. I 1903 vant han Nansenfondets prisoppgave over temaet ”*Hvorvidt eller i hvilket Omfang er Nordboernes og særlig Nordmændernes ydre Kultur, Levesæt og Samfunnsforhold i Vikingtiden blevne paavirkede fra Vesterlandenes?*”. En populær og sammenfattende fremstilling om tiden før 1319 kunne en lese i *Norges Historie I-II* (1910-19) og *Illustreret verdenshistorie for hjemmet I-IX* (1920-29).⁸¹

Bugges behandling av odelslegnelsen

I innledningskapittelet til boken gir Bugge et riss av odelen slik han oppfatter den fra vikingtidens begynnelse: ”Ordet betegner ikke andet end fuld eiendomsret. Men eiendomsret var i den germanske verden fra først af en familieret, som samlet tilkom de i formuefællesskab levende nærmeste slægtninge. I Norge, hvor familiefællesskabet blot forekom i forhistorisk tid, gik ”odel” videre over til at betegne dels de til deltagelse i arveskiftet berettigede ættemedlemmers enearveret til jorden, og dels en forkjøbsret i tilfælde af gaardens salg”. Bugge nevner dessuten at Sverige hadde noe tilsvarende den norske odels, senere kalt ”bördsrett”, mens Danmark hadde en ordning hvor befolkningen var delt i slekter, som levde sammen i byer og dyrket markene i felleskap. Når det gjelder Island er Bugge spørrende til hvorfor islandske nybyggere ikke førte odelsbegrepet med seg fra Norge; ”de talte aldrig om sin ”odelsjord” paa Island, eller kaldte en islandsk bonde odalborinn”. På Shetlandsøyene og Orknøyene har odelsbegrepet derimot hatt en bedre forankring. ”Udal”

⁸⁰ Rikssamling og kristendom 1967 : 284

⁸¹ Dahl 1972 : 232-233

brukes den dag i dag (1905) på Shetland, mens Orknøyene har fortellingen om Torv- Einar som tok odelen fra bøndene. Bugge støtter seg i denne sammenheng til Dr. Jacob Jakobsen, som skrev en avhandling om stedsnavn på Shetlandsøyene: ”Dette viser, synes det mig, at bønderne paa Orknøerne og Shetlandsøerne alt paa en tid, da Island blev bebygget, havde eiet sin jord der i saa mange slægtled, at de kunde kalde den sin ”odel”, med andre ord, at Orknøerne og Shetlandsøerne er blit bebygget af Nordmænd lange tider før Island blev det...”⁸²

Bugge medgir langt på vei at Harald hadde et ”ofriki” (hardstyre), men han tror at ” de nyordninger, som gaar under Haralds navn, for en stor del alt var gjennomført i Haralds fædrenerige og af hans nærmeste forfædre. Herfor taler bl.a hele den norske Ynglingeæts udpregede erobringpolitik”. Bugge refererer blant annet her til Karl den stores motstander, kong Godfred. Denne kongen, som Bugge tror kan være sagaens Gudrød Veidekonge, ”optræder ikke bare ikke bare som hærkonge, men lægger ogsaa efter Saksos fremstilling skatter paa de undertvungne folk”. Haralds far, Halvdan Svarte, konge i Sogn, satte jarl over Sygnafylket for å dømme landslov og innkreve skatter. Det er også dette stoffet han stoler mest på: ”Det som fortælles om Harald Hvitbein er visst ikke meget paalideligt eller fuldt til at stole paa. Men med Gudrød Veidekonge og hans søn Harald Svarte begynder den mer sikre historie, og det som fortelles om dem kan vi, tror jeg, saa nogenlunde lide paa”.⁸³

Odelstilegnelsen

I sin omtale av odelstilegnelsen tar Bugge utgangspunkt i den allerede nevnte Torv-Einar. Han drepte en av Haralds sønner, men det ble ordnet et forlik der jarlen og bøndene skulle betale 60 mark gull. Bøndene protesterte. Da tilbød jarlen seg å betale alt alene mot at han fikk tilegne seg odelen på øyene. Dette gikk de med på, selv om de rike ville gjeløse odelen så fort det var mulig. Dette ble ikke gjort før Sigurd Lodvessøn kom til makten. Bugge er oppmerksom på at historien har blitt sammenlignet med Haralds odelstilegnelse, men tar samtidig med betraktningen om at overenskomsten på Orknøyene i utgangspunktet var frivillig, den skjedde ikke med tvang slik som i Norge. Dette var dessuten en midlertidig ordning, der eiendommen var pantsatt. Bugges melding er klar: ” Saavidt jeg kan skjønne, viser sagaens ord ikke andet end at bønderne haabede siden at kunne indløse sin odel”.

⁸² Bugge 1905 : 21-22

⁸³ Bugge 1905 : 89

Bugge legger inn historien om Gudrød Crovans seier på øyen Man i 1075 og spør seg om den kan ha likheter med Haralds fremgangsmåte. De mennene fra Man som levde igjen kunne få bo på den nordlige delen av øyen om de ikke våget å tilegne seg noen odel av jorden ved arverett. ”At vi her har at gjøre med lignende forhold som de, der i Norge fulgte af Harald Haarfagres tilegnelse af odelen, blir klart, naar vi ser paa udtrykket jus hæreditarium. Dette kan ikke være andet end en oversættelse af den norske odel”. Bugges slutning er likevel at Crovan og Haralds tilegnelse ikke sammenstilles. Crovan gjorde dette under ”paavirkning af lensvæsenet og dets oppfattelse af eiendomsretten” og med William Erobreren som forbilde, mens Harald ikke innførte noe lensvesen.

Snorre har den beste skildringen, mener Bugge. Ordene ”Kong Harald innførte den rett overalt hvor han vant rike under seg..” betyr at inndragelsen av bøndernes odel bare gjaldt ”de nyerobrede landstrækninger, ikke Haralds egne arvelande”. Beretningen fra Håkon den godes saga, om tilbakegivelsen av odelen taler ikke imot dette. På Opplandene var en også glad for denne handlingen: ”...Opplandene var den første landsdel, som Harald underlagde sig. Og endnu under Olav den hellige og Harald Haardraade var høvdingerne paa Opplandene rigshedens værste fiender. Heller ikke ordene i Egils saga taler imod min formodning. Derimod taler en omstændighed for, at Harald ikke tog odelen fra bønderne i sine arvelande, Viken og Ringrørike. Vi hører knapt nok om en eneste høvding fra disse egne, som sluttede sig til Haralds fiender eller som udvandrede til Island”.⁸⁴

Kritikk av Munch

Bugge vender seg så over til P.A. Munch. Han gikk ikke med på at odelstilegnelsen bare gjaldt i de nyerobrede landsdelene. Hovedinnvendingen var at Sogn var Haralds arveland, men at det samtidig var herfra utvandringen var størst. Halvdan Svarte og hans styre kommer igjen inn i bildet: ”Dette har visselig alt under Halvdan vakt misnøie, om vi end i den kortfattede saga ikke hører noget derom, og misnøiet har holdt sig under Harald Haarfagre. Anderledes derimod paa Vestfold, hvor det samme skattesystem, om det overhoved var indført, var blit det alt til aar 800”.

Bugge går så videre til den neste delen i Snorres fremstilling, og forstår det slik at odelen er ensbetydende med landskylden: ”at han tok all odel under seg som sin eiendom og lot alle bønder både store og små betale landskyld.” Dvs. at odelstilegnelsen ”fik sit synlige udtryk

⁸⁴ Bugge 1905 : 90-92

deri, at bønderne skulde betale kongen landskyldir...”. Disse ble så, som *Egils saga* sier leilendinger. Det neste spørsmålet er om Harald da fikk den øverste eiendomsrett til bøndernes jord. Etter Bugges mening er ikke det spesielt viktig. Han peker på at Harald ikke var en ”teoretisk retslærd”, og fremstiller Harald mer som en impulsiv erobrere: ”Han stod midt oppe i livet, i erobringernes morgenrødme og i samlingens og nydannelsens tid”. For Harald var det viktigste å få bøndernes skatter og deres støtte i krigen. Denne plikten gjaldt i hele Norge.

At alle bønder skulle ha vært leilendinger ”viser bare sagaernes, og vel også bøndernes eget syn paa saken; det viser ikke det virkelige retslige forhold”. Bugge viser i denne sammenheng til Karl den store som blant annet kunne gjøre befolkningen til sine ”livegne”, ”men han krævede ingen høihedsret over al rigets jord”. Munchs oppfatning baserer seg da på ”den falske forudsetning, at lensvæsenet er en ældgammel, fællesgermansk institution”.⁸⁵

Harald Hårfagre og Karl den store

Odelstilegnelsen dreier seg egentlig bare om en pålagt eiendomsskatt, ifølge Bugge, men de frie odelsbønderne med en tidligere full eiendomsrett ”maatte naturlig se dette, som om de mistede sin odel og blev kongens leilændinger. Det var jo - i deres øine - den samme aarlige afgift, som leilændingerne betalte til dem selv som jordens herrer”.

Bugge er åpen for at odelstilegnelsen kan ha sin opprinnelse fra en fellesgermansk rettskikk, men finner det samtidig lite sannsynlig. Den nærmeste beretningen er *Vita Hludovici*, som tar for seg Ludvig den frommes liv og gjerning. Karl den store skal ha tatt odelen, ”jus paternæ hereditatis” fra friserne og saksernes pga. deres troløshet, men Ludvig skal av godhet gitt den tilbake. Dette er det samme begrepet som anvendes i den latinske skildringen av Crovans odelstilegnelse. Innvendingen her er at friserne og sakserne mistet sin odel pga. oppstanden i 783, de var ikke undertvunget. Bugge forstår det derimot ikke slik. ”Sakserne var efter sin første undertvingelse udtrykkelig fritaget for at betale tribut til kongen. Derimod maatte de gi tiende til kirken og geistligheden. Men ogsaa dette betragtede de som en forminskelse af sin personlige frihed. Efter den store opstand tilegnede nok Karl den store sig, ligesom Harald Haarfagre i Norge, store dele af Saksernes land, hvorved kronen fik betydelige grundeieendomme i Sachsen. Men det kan ikke bevises, at Karl den store tilegnede sig al Frisernes og Saksernes jord og heller ikke, at han gjorde dem til livegne. Det er al

⁸⁵ Bugge 1905 : 92-94

sandsynlighet for, at han tvang dem til at betale skat af sine eiendomme, paa samme maade som Harald Haarfagre gjorde det i Norge”.⁸⁶

Nevgildeskatten

Nevgildeskatten blir hos Bugge en av de mange nye inntekstkildene som fulgte med det nye kongedømmet, men den skiller seg likevel ut: ”Denne skat maa være forskjellig fra de nye afgifter, som Harald fik ved sin tilegnelse af odelen. *Nefgildeskatt* betyder ”utredsel pr. hoved, kopskat” (af nef ”næse”). Det var heller ikke, da Haakon fik kongsnavnet, at han i kystlandskaberne og i Trøndelagen forandrede kopskatten til ledingsutredsel; det var først senere, da Erikssønnernes angreb truede landet og nødte ham til at gjøre hævesenet mer effektivt”. Men selve skatten mener Bugge må være gammel: ”Kopskatten eller negildeskatten havde Harald Haarfagre lagt ”paa hele landet” ...ikke bare de nyerobrede landstrækninger. Vi kan dog ogsaa tænke paa, at denne skat alt før Haralds tid ydedes i hans fædrenerige. Inde i landet vedblev den vel derfor at ydes, efter at den i kystegnene og i Trøndelagen var forandret til en ledingsutredsel”. Ifølge Bugge synes det altså å ha vært en todelt ordning der innlandet betalte vanlig nevgildeskatt, mens kystområdene og Trøndelag fikk den omgjort til leidang.⁸⁷

Absalon Taranger (1858-1930)

Absalon Taranger var en betydelig rettshistoriker og kirkepolitiker. Han fikk sin examen artium i 1883 og begynte så på teologistudiet, men da han fikk en assistentstilling ved Riksarkivet gikk han over til historie, særlig rettshistorie og kirkehistorie. Da han ble oppfordret til å studere jus gjennomførte han også dette studiet i 1893 og ble dr.juris i 1897.⁸⁸

Tarangers behandling av odelstilegnelsen

Tarangers innlegg fortøner seg i sin helhet som en kritikk av Yngvar Nielsens syn på odelstilegnelsen, men det kan deles i to. Først tar han tak i det sentrale ved Nielsens bevisførsel, påliteligheten til *Landnámabok* sine tradisjoner og ”den norske tradisjon”. I den andre delen har han kategorisert de ulike teoriene om odelstilegnelsen i hypoteser. Særlig setter han sine egne synspunkter opp mot det han kaller beskatningshypotesen.

⁸⁶ Bugge 1905 : 94-95

⁸⁷ Bugge 1905 : 96

⁸⁸ Norsk biografisk leksikon b.9. 2005 : 113

Landnámabok

For det første mener Taranger en også bør se på det som ikke sies når en skal studere *Landnámabok*. Først da kan en få klarhet i hva etterkommerne etter utvandrerne ville si.” At drage slutninger fra en kildes taushed er kun tilladt, når kilden enten er udtømmende eller ialfald har tilsigtet at være det”. Forfatteren av *Landnámabok* har ikke meddelt alt som var å si, og det er en tilfeldig samling av sagaer som har stått til rådighet for forfatteren. Dette inkluderer Ares *Islendingabok* og 13 kjente sagaer bla. *Egils saga*, *Eyrbyggjasaga*, en eldre saga om Harald Svarte og Harald Hårfagre, som også er benyttet av Snorre, og tapte sagaer. Taranger tar utgangspunkt i Finnur Jonsons fortale i 1900-utgaven av *Landnámabok*.

”Af disse er de fleste (c.12) fra den sydvestlige delen af landet, hvilket står i den bedste samklang med Landnåmas utvivlsomme tilblivelsessted.” Videre heter det: ”...værkets kendskab til personer og steder og til landnamene overhovedet er ingen steds større end netop i det sydvestlige land”. Dette synes Taranger er talende nok, og legger til at ” fremstillingens og udførlighedens art er betegnende. Netop her er de historiske småfortællinger og anekdoter af en talende betydning”. Jonsson deler dem inn i 3 grupper etter tidsperiodene de angår.

1. Landnåmsmannen (etter hans slekt) før og under bosetningen på Island.
2. Etter dette tidspunkt.
3. Etterkommere og andres etterkommere. Videre inndeling etter disse tre gruppene:
 1. Gruppe: Vestlandet 22 fortellinger, Nordland 16, Østlandet 15, Sørlandet 13.
 2. V.14, N.9, Ø.3, S.4.
 3. V.32,N.18, Ø.8, S.12

Alt i alt: V.68(69), N.43, Ø.26, S.29

Jonsson påpeker den ulike vektlegging av de fire delene og konkluderer med at forfatteren må ha vært vestlending, siden mesteparten av fortellingene er herfra. Taranger følger opp: ”Det viser sig altså at Landnåmas forfatter med høist forskjellig interesse, omhu og udførlighed har bearbejdet bogens forskjellige afsnit. Hermed bortfalder ethvert skin af ret for os til at slutte noget af hans taushed.” Konklusjonen blir her at landnåmets og landnåmsmennenes historie ikke kan skrives uten ættesagaene og kongesagaene.⁸⁹

⁸⁹ Rikssamling og kristendom 1967 : 289- 291

Den norske tradisjon

Når det gjelder ”den norske tradisjon” påpeker Taranger at den ikke er så norsk som Nielsen vil ha det til. Theodricus skal ha brukt beretninger av islendinger. Forfatteren av *Historia Norwegiae* bygger på Adam av Bremen og Are Frodes *Islendingabok*, mens *Islendingabok* og *Historia Norwegiae* er Ågrips hovedkilde, *Norges Konungatal*, fra ca.1240, er skrevet av en islending og baserer seg stort sett på enkeltsagaer, som delvis er forkortet og sammensatt. Tarangers poeng blir igjen at en ikke bare kan stole på at ”det som finnes i de korte bearbeidelser i Landnámabok og i de ældste norske spirer til en historisk litteratur, er pålideligt, medens det, som findes i de udførligere ættesagaer er grumset og upålideligt.” Samtidig må det fastholdes ”at traditionerne fra Harald Hårfagres dage, da litteraturen begynner i det 12.årh., allerede er mellem 2 og 3 hundred år gamle og det må ansees som givet, at de i denne tid har spaltet sig i en mængde varieteter”.

Det er ikke lett å finne den opprinnelige sanne kjerne, en må velge det som er mest sannsynlig. Taranger stiller seg mer åpen for å godta sagaene.

I forbindelse med odelstilegnelsen stiller Taranger spørsmål ved Nielsens tilslutning til Sars og Hertzberg, når Nielsen mener at bare enkelte av landnåmmennenes odel ble konfiskert. Nielsen tolker sagaens misforståelse på en helt annen måte enn dem: ”Sars og Hertzberg mener nemlig, at det er Haralds skattepålæg som af bønderne er oppfattet som landskyld af jorden, og at jordrotterne derved fant sig forvandlede til kongens leilændinger, hva de i virkeligheten slet ikke var. Kongen rørte ikke ved deres odelsret eller overhode ved deres privatretslige forhold til jorden. Han påla dem kun en statsretslig byrde, som de før havde været fri for, og som derfor oprørte deres retsfølelse”.

Nielsen forsøker så å forene sin hypotese med deres, men misforstår, ifølge Taranger.

Det er Nielsens mening ”at Snorre og hans forgjængere ”har haft for øie” Haralds jordbeskatning, men kalt den odelstilegnelse, hvilket ”ikke gav en fuldgyldig redegjørelse for de sande forhold”, som er efter Y.N., at enkeltkonfiskationer er bleven generalisert til en almindelig odelstilegnelse.” Sars og Hertzberg nøyer seg med en misforståelse, Nielsen har to.

Taranger antar at Nielsen har kommet med en ny hypotese og kaller den ”konfiskasjonshypotesen”. Sars og Hertzberg blir ”beskatningshypotesen”. Taranger viser tydelig at han ikke er tilhenger av noen av disse hypotesene. Han forholder seg heller til Alexander Bugges lære, ”erobringshypotesen”, om at odelstilegnelsen fant sted i erobrede

landsdeler, ikke i Haralds arveland. Ifølge Taranger har dette støtte i sagaens ord og den frankiske rettsregel om at alt land tatt fra fienden tilhører kongen. Men siden Bugge også oppfatter landskylden som en skatt og er tilhenger beskatningshypotesen, vil han prøve kildegrunnlaget til disse hypotesene.⁹⁰

Beskatningshypotesen

Beskatningshypotesen bygger på en europeisk rettsutvikling, og denne sammenligningen er viktig for å få klarhet i Haralds verk. Kongen fremstår som Lánardrottinn, låns- eller lensherre. I Sverige er Lánardrottinn betegnelsen på den private jorddrott. I Norge betegner dette kongens del i forhold til hans håndgagne menn, dels i forhold til hans undersåtter. Den første ordbruken finner en i sagaene, det andre finner en i det eldgamle innledningskapitlet til Gulatingsboken, hvor en gjennom et kristent formular ber om at lensherren skal være frisk. Formularet skal være bygget på et hedensk forbilde. Slutningen blir at lensherren, lenardrotten lenge før kristendommens innførsel var en teknisk betegnelse på kongen i forhold til hele hans folk. Dvs. at folket hadde landet til ”låns” av kongen. Han var landets jorddrot, undersåtterne hans låns- eller lensmenns. Hertzberg antar imidlertid at denne språkbruken ikke er opprinnelig, men avledet. Opprinnelig var kongen sine håndgagne menns- og spesielt sine lendermenns og skattejarlers - lánerdrot, senere har ordet fått utvidet betydning.

Taranger er uenig. Han antar at Lánerdrot i Norge og Sverige har ”været betegnelsen for den private jorddrot i forhold til hans leilendinger eller tjenerskab. Fra privatretten har det gått over i statsretten som betegnelse for kongens forhold både til hans håndgagne mænd og til hans undersåtter i det hele”. Det siste passer godt til Harald, Eirik Blodøks og gunhildsønnenes periode, hvor en var avhengig av kongens nåde. ”Kongen er hele folkets lánardrot” fra denne tiden. Dette stemmer godt med sagaenes beretning og Haralds odelstilegnelse, og at alle bønder skulle være hans leilendinger og betale ham landskyld. Beretningene kan en finne i *Egils saga*, *Den store saga om Olav den hellige* og i Snorres *Heimskringla*.⁹¹

I de to siste er odel- og landstilegnelsen satt i forbindelse med erobringen, så også i *Egils saga*, men i denne sagaen følger han nøye med på om lendermenn og mektige bønder gir ham sin støtte eller ikke. Hos Snorre er odelstilegnelsen satt i forbindelse med Haralds lensorganisasjon av hele riket, med jarl i hvert fylke og under ham fire herser eller flere. ”Da

⁹⁰ Rikssamling og kristendom 1967 : 292- 295

⁹¹ Rikssamling og kristendom 1967 : 295- 297

etter sagaerne lensorganisationen fulgte slag i slag, eftersom erobringen skred frem gjør vi vel rettest i at opfatte både odelstiegnelsen og landets bortforlening som foranstaltninger, der iverksattes umiddelbart etter erobringen, landsdel for landsdel. Og politisk hører begge disse regjeringshandlingar etter min mening uadskillelig sammen: ”Kong Harald tilegnede sig odelen for at kunne uddele len til sine mænd”.

Dette samsvarer med lensorganisasjonen Snorre forteller om, mener Taranger. Det nye systemet krevde en økning av krongodset. Dette ble ordnet ved en grunnskatt på bøndene, landskyld, en jordleieavgift, slik at bøndene ble leilendinger. Taranger tilføyer så: ”...men verken i Norge eller Norden forøvrigt kjender man jord-eller grundskat før i det 13. Årh., da ledingen både i Danmark og Norge forvandlede fra en kopskat til en grundskat. Den eneste skatteform, som oldtiden kjender, er nefgildskatten (kopskatten)”.

Taranger trekker i denne sammenheng frem en historie fra Hauksbok i *Landnámabok*. Her fortelles det om Ásgrim Ulfsson fra Telemark som ikke ville betale en skatt da Harald krevde det, men heller gi ham en gave. Ifølge Taranger er det bare kopskatten som tillegges Harald i kildene, derfor må det være den. Med det kan en skille mellom landskylden og jordleieavgiften: ”Landskylden er derimod ingen skat, men en jordleieavgift som selveierbønderne måtte betale sin nye jorddrot, kongen. Den er det korrekte, juridiske uttrykk for kongens eiendomsrett til landet”.

Taranger støtter seg altså til de eldre historikernes teori om at odelstiegnelsen var en ”lensretlig” foranstaltning ved å henvise til at en slik lensrett var kjent i Frankrike og England tilbake til år 600. Kong Haralds tilegnelse er et utslag av den germanske storkongens ”eiendomsrett til landet”. Ergo er sagaenes ord riktige.⁹²

Beskatningshypotesen er feil i Tarangers øyne. Et avgjørende bevis for det finner han i skatte- og jordbøker fra Shetland og Orknøyene. ”Disse jordebøger viser, at Shetlands- og Orknøjarlerne har oppebåret skat og leiding af alle jordbrugere på øerne, hva enten de var leilendinger eller odalsmenn (udallers)”. Skatter og landskyld er holdt fra hverandre, helt fra Haralds dager, og skatten har ikke blitt ansett som en tilegnelse eller opphevelse av odelen. ”Trods skattepligt har de vedblevet at opfatte sig selv som fri odalsmend”.

⁹² Rikssamling og kristendom 1967 : 297-299

Forfedrene våre kan ikke ha vært juridisk naive, de har greid å skille mellom et skattepålegg og en tilegnelse av odelen. Rettsbøkene, som Gulatingsbøkene, Frostatingsbøkene og islandske *Grágás* viser at de behersket sine juridiske begreper, ifølge Taranger.

Konfiskeringshypotesen

Når det gjelder Nielsens ”*konfiskationshypotesen*” stemmer ikke den. To kjensgjerninger hindrer det. Den ene er sagaens beretning om at Harald tilegnet seg alt land, den andre er lovenes bestemmelser om at allmenningene tilhørte kongen. I fylkesstatens tid har, slik bøndenes bruksrett og hauldenes og bøndenes rett til hvalfunn viser, allmenningene tilhørt bøndene. De har så kommet i kongens hender: ”Det kongelige almennings- og strandregale er derfor efter min opfatning en følge af kong Haralds tilegnelse af alt land”. Konklusjonen til Taranger er at odelstilegnelsen ikke bare gjaldt privat eiendom, ”Tilegnelsen har et større omfang og en dybere retsgrund end den, Yngvar Nielsen vil lægge ind i den”.⁹³

Ebbe Hertzberg (1847-1912)

Ebbe Hertzberg var både rettshistoriker, sosialøkonom, arkivmann og politiker. Han tok sin examen artium i 1865 og ble cand.jur. i 1870. Gjennom studieopphold i Uppsala og München ble rettshistorie hans spesialfelt. I 1877 ble han utnevnt til professor i statistikk og statsøkonomi ved Universitetet i Kristiania, og i 1906 fikk han stillingen som riksantikvar. Han var ikke blant historiefagets sentrale skikkelser i 1870-årene, i en tid da faget gjennomgikk en omfattende institusjonalisering. Hertzberg hadde likevel mye til felles med den dominerende konservative skolen i historiefaget, selv om han ikke tilhørte kjernen i dette miljøet. Denne skolen dannet seg rundt riksantikvar Michael Birkeland på slutten av 1860-tallet, og kom til å stå sentralt i byggingen av norske historiefaglige institusjoner, som for eksempel *Historisk Tidsskrift*.⁹⁴

Som forsker hadde Hertzberg en utpreget klar ene til å analysere de begreper, forestillinger og institusjoner fortidens mennesker beveget seg i. Metoden var ofte å ta for seg bestemte, sentrale ord fra de gamles terminologi og undersøke disse og deres forskjellige bruksområder, med det mål å skille ut deres ulike konkrete betydningselementer.⁹⁵

⁹³ Rikssamling og kristendom 1967 : 299-301

⁹⁴ Norsk biografisk leksikon b.4 2001 : 253-254

⁹⁵ Dahl 1972 : 147

Politisk plasseres han på liberal-konservativ side. Dette stemmer godt med at han betonet at grunnlaget for den historiske utvikling er det allerede bestående, og at han avviste at nye fenomener plutselig kunne forårsake en gjennomgripende forandring og varig forandring. Samtidig understreket han at det var en sterk organisk nasjonal vekst i historien.⁹⁶ Hertzberg hyllet Sars for å ha gjenskapt bevisstheten om den fulle kontinuitet i Norges historie, men han kritiserte samtidig Sars historiske tenkning. Dette gikk ut på at Sars til en viss grad la forhold og begivenheter på en vel oppstilt måte for å få dem til å passe inn i en formel. Visse historiske yndlingsideer fikk en mer fremtredende plass og innflytelse på utviklingen i forhold til hva de kildemessige forutsetningene tilsa.⁹⁷

På sine eldre dager, da han arbeidet med et verk om Norges historie fra 1030-1319, utviklet han et mer positivt syn på sagaenes verdi som historiske kilder. Han ord stod dels i motsetning til Weibulls avvisning av sagaene i *Kritiske undersökningar i Nordens Histoia* (1911). Hertzberg påpekte at ved å forkaste sagaene ville man ikke få vite noe som helst. Et annet moment var den muntlige tradisjons relative fasthet. Alt i alt hadde ikke bare sagaene litterær, men også høy historisk og kildemessig verdi, ifølge Hertzberg.⁹⁸

Hertzbergs behandling av odelstilegnelsen

Skatter

Hertzberg begynner med å slå fast at Harald utskrev skatter til befolkningen, og henviser her til *Landnámabok*, hvor det refereres til utvandringen pga. skatt og striden mellom Haralds sysselmenn, herser og jarler. I likhet med Taranger referer han til historien om Åsgrim fra Telemark. Åsgrim nektet å betale skatt og ble myrdet, med den følge at slektninger, som hevnet ham, flyttet til Island. Videre henviser Hertzberg til Snorre og hans kjennskap til at bøndene ble pålagt skatt, eller "landskyld". Det blir i tillegg gjort et poeng av at det i *Fagerskinna* står som et "kjærnepunkt, det eneste statsrettslige træk", at Harald påla skatt, den såkalte nevgildeskatten (koppskatten). Dessuten er den, ifølge Hertzberg, den "råeste og simpleste beskatningform, der stiller inndrivelsen de mindste vanskeligheder at overvinde og derfor må antages just at være bleven anvendt i et land, hvor ethvært skattevæsen hidtil havde være ukjendt". *Egils saga* støtter at det var en koppskatt ved å vise til folks forskjellige

⁹⁶ Skram 1973 : 32

⁹⁷ Dahl 1972 : 147- 148

⁹⁸ Dahl 1972 : 204- 205

sysselsettinger. Næringskatter ville være ”umulige at regulere, inddrive og kontrollere uten netop i skikkelse af en lav, almen kopskat på hvermand...”.

I motsetning til beretningen om kopskatten står Snorre som forteller om landskyld, en grunnskatt som ble betalt etter størrelse på gårdene. Hertzberg trekker imidlertid dette i tvil. Ved å lese om Haralds inntekter får han inntrykk av at ”skylder” og ”landskyldir” er ensbetydende med alt en var skyldig i å utrede til kongen. Det kan derfor synes som om ”land” ikke sikter til jordeiendommene i privatrettslig forstand, ”men til land og rige som helhed”. Etter Hertzbergs mening finner man også sammenheng mellom ”skyldir” og ”landskyldir” i Snorres saga om Harald Hardråde. Blant annet spesifiseres de kongelige inntektene på Opplandene når det er tale om å kreve inn skatter, landskyld og bøter til kongen. Her er altså de 3 hovedbestanddelene av kongens inntekter oppregnet, men ovenfor er det kun snakk om å ta landskylder og de skatter av opplendingene som han hadde rett til.

Opplendingene vil imidlertid ikke betale til Hardråde: ”all skyld som de hadde plikt til å betale, ville de betale og gi til Håkon jarl så lenge han var i live” og det tilføyes at ”kongen fikk ingen landskyld derfra den vinteren”. Poenget til Hertzberg er at ”skyld” og ”landskyld” brukes i samme betydning, og at begrepet omfatter alle de 3 ulike inntektene, skatter, bøter og landskyld. I samme betydning brukes også landskyld i andre deler av sagaen, men om det også gjelder Harald Hårfagres saga er tvilsomt. Hertzberg åpner likevel for muligheten om at *Fagerskinna* og Snorre kan ha hatt en felles kilde. Dette vil da bety ”at kopskatten af Snorre indbefattes under benævnelsen ”landkyldir” og at dette ord således også af ham her anvendes i sin videre betydning”. Etter Hertzbergs resonnement stemmer dette med at landskyld omskrives med ”skatter og skylder” og ”bøter og landskyld”, uttrykk som er mer samlende en enkeltvis presiserende. Det er da klart at Harald Hårfagre innførte skattevesenet, et offentlig rettsinstitutt som før denne tid var ukjent for nordmennene, ifølge Hertzberg.⁹⁹

Med Håkon Adelsteinsfostre forsvant skattepåleggene, istedenfor fikk en leidangen, en sjøforsvarsordning. Hertzberg antar, i motsetning til Bugge, at selv om det i *Fagerskinna* står at det bare var i kystdistriktene og Trøndelag kopskatten bortfalt, så må også Opplandene ha blitt fritatt fra denne skatten ved å påta seg en personlig forpliktelse av en eller annen art. Dette kan ha vært ”skydpligten”.

⁹⁹ Rikssamling og kristendom 1967 : 302 - 305

Odelstiegnelsen

Når det kommer til odelstiegnelsen finnes det to ulike uttryksmåter:

1. ”...kong Harald tog skat af bøndene”

2. ”... han tog landskyld af dem, gjorde dem til sine leilændinger og leiemænd og... berøvede dem deres odeler”

Ifølge Hertzberg er begge en og samme regjeringshandling, nemlig den landsomfattende nevgildeskatten. Det har skjedd en sammenblanding: ”Heller ikke bør det i mindste måde forundre, at denne betragtnings-og udtryksmåde falt datiden let på tungen”. Skattepålegg var noe nytt, den nærmeste erfaringen var leilendingers leieutredslar til jordeiere. Å betale for å drive økonomisk virksomhet ble derfor ”lige godt med at erlegge et slags leieafgift, og anvendt på de stolte og selvbevidste odelsbønder førte altså denne opfatning ganske følgeriktig til, at de herefter var leilændinger, ikke længer odelsmænd”.¹⁰⁰

Kritikk av Taranger

Hertzberg kritiserer Taranger for ikke å bruke den forklaringsmodellen: ”Den forveksler efter hans mening årsag og virkning”. Taranger mener Harald hadde en prinsipiell eiendomsrett til landet, den ”var kilden, hjemmelen til hans specielle rettigheder over land og folk”. Til å støtte opp om dette benytter han seg dels av Sven Aagesøns oversiktverk over Danmarks historie fra det 12. Århundre. Her heter det at kongene ”juri domini” besatt hele rikets jord når de overtok styret. Foruten flettes det inn ”medelelser fra Bayern, England, Shetlands- og Orknøerne, så vel som fra den privatretslige kirkeeiendomsret”. Denne metoden forkaster Hertzberg. Feilen er at Taranger tar utgangspunkt i ubeviste antakelser om analogi i utviklingen, han skiller ikke mellom institusjonenes forskjellige sammenheng: ”At der gives parallelrækker i de forskjellige landes institutionelle historie, bestrider ingen; men desto mer må det fastholdes, at en sådan parallelitet selv må bevises, men ikke kan opstilles som postulat”.

Kritikk av Nielsen

Hertzberg støtter seg til teorien om at *Heimskringla* og *Egils saga* har hatt en felles norgeshistorisk kilde, Are Frodes tapte *Islendingabok*, men når Nielsen vil ”indskrænke denne

¹⁰⁰ Rikssamling og kristendom 1967 : 305- 307

tradition til at være en lokal islandsk ættetradisjon” reagerer han. Nielsen tror ikke det var noen ”utbredt misfornøielse blant de til Island udvandrende nordmænd”, men Hertzberg regner opp flere beretninger i *Landnámabok* som tyder på det motsatte. Han henviser til at flere har fått erfare Haralds ”ofriki” (hardstyre, overmakt), og til rogalandskongen Geirmund Heljarskinn, som heller dro til Island etter at Harald hadde lagt under seg Rogaland og drevet mange menn fra odelen. I tillegg nevnes skatten. Blant annet måtte Kjetil Flatnev og sønnen Bjørn dra til Island da de nektet å betale skatt av sine eiendommer.

Samtidig påpeker Hertzberg ”at Landnåma for de allerfleste landnamsmænds vedkommende overhovedet ingen motivering af deres udvandring giver”. Han tillater seg likevel å trekke den slutningen at flere kan ha sammenstøt med de nye makthaverne, selv om sagaene tier om dette. Hertzberg søker også til beretningen om at noen kan ha dratt av andre årsaker, av ren reiselyst eller for å besøke slektninger, ” men sin oprindelige rod har den havt i en voxende utilfredshed med forholdene indenlands”,dvs. Harald Hårfagres styre. Dette er blant annet sterkt antydnet gjennom *Landnámabok* som ” fortrinsvis anfører folk af herse og hovgodeætter” blant de som drog ”fýstist til Island”.¹⁰¹

Konklusjonen er at *Landnámabok* alt i alt støtter *Heimskringla* og *Egils saga*’s oppfatning av Haralds styre.

¹⁰¹ Rikssamling og kristendom 1967 : 307 -312

Sammenfatning og analyse av kap.6

Gustav Storm

Gustav Storms innfallsvinkel til Snorre og vurdering av Haralds administrasjonssystem fører også til at en kan stille spørsmål ved odelstilegnelsen. Gjennom sitt innlegg antyder han at det ikke kan ha vært noe fullt utbygd føydalsystem under Harald Hårfagres styre der hersen har vært jarlens vasall. Storm finner det urimelig at det skal ha vært så mange jarler som Snorre vil ha det til. Han viser her til at noen få jarler styrte flere fylker, og dermed må flere herser ha vært underlagt kongen direkte som kronvasaller. Ut fra det kildene sier er heller ikke antallet herser korrekt, ifølge Storm. Det har istedenfor vært noen få herser eller høvdinge med en viss autoritet og makt. Storm antar dessuten at Haralds sønner og deres inntreden kan ha gjort jarler overflødige. Det er heller ikke utenkelig at Haralds sønner har holdt flere eiendommer og bidratt til opprettholdelsen av Haralds rike.

Ut fra det som sies i Storms innlegg står en igjen med et sterkt redusert antall jarler og herser. Da kan det være legitimt å spørre seg om Harald maktet å holde kontroll over hele Norge. Noen måtte holde oppsikt med eiendommene han skal ha ervervet seg, drive inn skattene osv. Kan noen få jarler og herser ha hatt ansvar for flere eiendommer?

Ut fra de forutsetningene Storm legger frem har et aktivt samarbeid mellom jarlene og hersene sannsynligvis vært en plattform for Haralds styre og stell. Da er det også grunn til å tro at Harald Hårfagre var avhengig av deres hjelp når det kom til inndrivelsen av skatter. Angående odelstilegnelsen synes ikke den å være tilknyttet skatt. Ifølge Storm var odelstilegnelsen en særegen avgift som innebar at odelen var i Haralds "varetekt" helt til arvingen betalte for å få løst den ut til eget bruk. Hvilke argumenter og resonnementer han har brukt for å komme frem til denne slutningen er ikke brakt på det rene.

Yngvar Nielsen

Nielsen går ut fra at det finnes to tradisjoner om Harald. Den islandske er fiendtlig mot kongen og kan gjenkjennes i *Egils saga*, i *Landnámabok* gis det et mer moderat bilde av Harald Hårfagres fremferd. Den norske tradisjonen, som Nielsen foretrekker, har en annen tilnærming: Ble Harald oppfattet som en hard og tyrannisk hersker eller som en ordnet, fredelig monark, og var utvandringen til Island et resultat av hvordan han gikk frem i samlingen av Norge?

Nielsen støtter seg til den norske tradisjonen, og ser på Harald som ”den ordnede, fredbringende monark”. Kanskje hans syn på Harald var et forsvar for Oscar II, som han pleiet vennskap med? Samtidig kan det, ut fra hans konservative syn, være et generelt uttrykk for respekt ovenfor det nye norske kongedømmet og nasjonen som sådan.

Odelstilegnelsen, og tilbakegivelsen, hører til de islandske kildene, og er egentlig en misforståelse. Odelsbegrepet var fremmed for islendingene, og i tillegg hadde sagaforfatterne tapernes versjon å basere sine fortellinger på. Ifølge Nielsen har en da tolket eller forstått det dit hen at hele odelsordningen ble opphevet. Nielsen viderefører Storms kritiske tilnærming til sagaene, og antyder nærmest at de islandske sagaskriverne er unøyaktige, ukritiske og upålitelige i sin behandling av det stoffet som foreligger. Nielsen kunne trukket konsekvensen av sitt kildekritiske syn helt ut og oppgitt beretningen om odelstilegnelsen, men han gjør det ikke.

Unntaket fra den islandske tradisjonen er *Landnámabok*. Bare i noen få tilfeller anføres det at landnámsmennene ble drevet fra odelen sin, eller reiste fra Norge for å unngå Haralds hardstyre. Ut fra dette kan en slutte at det var de mest innbitte motstanderne som ble fratatt sine private jordeiendommer. Det var en såkalt partiell konfiskasjon. Nielsen brøt dermed med den til da rådende oppfatningen av odelstilegnelsen som en landsomfattende forholdsregel.

Her er han på linje med Gerhard Schøning, som mener det dreier seg om en skatt eller landskyld på motstandernes odell. Nielsen og Sars har det til felles at de tror odelstilegnelsen ble oppfattet feil, og at det i bunn og grunn var tale om et skattepålegg fra Haralds side.

Men der Sars antar at odelsbøndene har misforstått Haralds nye styre i sin egen tid, tror Nielsen at det er de islandske sagaskriverne som har oppfattet odelstilegnelsen feil. En kan jo prøve å forestille seg hvordan en slik prosess har utartet seg. De nye islandske bosetterne med norske røtter har erfart, og ikke minst hørt om, Haralds hardstyre. I den senere formidlingen til sagaskrivere som Snorre kan det hele ha fortonet seg som om hele odelssovereniteten ble fratatt dem. Således har sagaskrivere indirekte skyld i de usympatiske beskrivelsene om Harald Hårfagre. Likevel, de kan bare ha skrevet ned det som har blitt fortalt, og ut fra det tatt et standpunkt. Det hele synes da å dreie seg om den enkeltes persepsjoner.

Alexander Bugge

Alexander Bugge gjenkjennes ved sin komparative analyse. Han stiller opp de nærmeste analoge odelshistoriene utenfra for å sammenligne dem med beretningen om Harald Hårfagres odelstilegnelsen. Både Sverige, Danmark og Shetlandsøyene er kjent med odelsbegrepet, og på Orknøyene er jo Harald indirekte involvert i odelstilegnelsen til jarlen Einar. Bugge påpeker at dette opplegget likevel er forskjellig fra Haralds tilegnelse, siden det i utgangspunktet er frivillig og midlertidig. Historien om Crovans fremferd på øyen Man er også med, men her er eiendomsretten knyttet til lensvesenet med Villiam Erobreren som forbilde.

Bugge tror ikke Harald innførte noe lensvesen, men han er likevel åpen for at selve odelstilegnelsen kan stamme fra en fellesgermansk rettsskikk. Her kommer Karl den store inn i bildet. Ifølge Bugge har nok denne berømte erobreren lagt under seg store deler av blant annet saksernes grunneiendommer, men det kan ikke bevises at han tok alt. Da er det større sannsynlighet for at han la skatt på eiendommene han erobret. Likeens har det vært for Harald Hårfagre. Dvs. at han har inndratt odelsretten og lagt skatt på de nyerobrede landområdene. At bøndene har sett seg selv som leilendinger er dessuten deres eget syn på saken. Det har ikke hatt noe med de reelle forholdene å gjøre. Bugge er her på linje med hvordan Sars og Nielsen har oppfattet situasjonen. Men hvorfor ble akkurat landskylden, leilendingenes skatt, lagt på odelsbøndene? Det antydes at det må ha forekommet en del forvirring og sammenblanding av begreper knyttet til odelen og skattleggingen. Foruten dette har Bugge et annet interessant perspektiv som er verdt å følge opp: Hvorfor førte ikke islandske nybyggere med seg odelsbegrepet med seg fra Norge? Her kan en tenke seg at nybyggerne ville starte på bar bakke, uten å ha ordninger og erfaringer med negative assosiasjoner som utgangspunkt.

I forhold til Storms teori tror Bugge at det er ”muligt, ja kanskje endog sandsynligt, at arvingerne maatte betale en slags arveafgift for at løse odelen, men dette siges intetsteds udtrykkelig. Harald tilegnede sig odelen først og fremst for at faa sikre aarlige indtægter og ikke for i ny og næ – ved odelsbøndernes død - at tjene noget. De andre nye indtægtskilder oppfatter jeg omtrent paa samme maade som professor Storm. Dog vilde jeg kanskje ikke kalde afgiften af fiskeriene for personlig. Folk betalte ikke en gang for alle for at faa lov til at tage del i Lofotfisket; men de betalte en – éngang for alle fastsat afgift, hver gang de tog del i dette fisket.”

Bugge avslutter med å si at en vet for lite om enkelthetene i Harald finansstyre. Selv med hensyn til odelstiegnelsen vil det alltid være ulike meninger. Men: ” Saa meget er ialdfald sikkert, at Harald Haarfagre berigede kongedømmet med en række nye indtægtskilder, som dette før ikke havde havt”, inkludert nevgildeskatten.

Absalon Taranger

Taranger har en helt annen innfalsvinkel til odelstiegnelsen enn Nielsen. Han vil ikke trekke noen slutninger av *Landnámás* taushet, det er ikke sikkert en hadde som mål å få frem alle opplysninger om landnámsmennene. Dermed bør en heller undersøke kilden nærmere. Det samme gjelder for ættesagaer. Ifølge Taranger kan en ikke nærmest avfeie den islandske tradisjonen og så konsentrere seg om en såkalt ”norsk tradisjon”, som baserer seg på flere utenlandske kilder, blant annet islandske.

Taranger påpeker at Nielsen, Sars og Hertzberg har misforstått odelstiegnelsen, Nielsen i større grad enn de to andre. Sars og Hertzberg mener at Haralds skattepålegg av bøndene er blitt oppfattet som landskyld, og at de dermed har sett seg selv som leilendinger. Skatten har imidlertid ikke vedrørt odelsretten, men har kun vært en ny og fremmed statsrettslig byrde. Nielsen tror at tiegnelsen hviler på en misforståelse av begreper hos blant annet Snorre. Konfiskasjonen av enkelte jordområder har blitt definert som en alminnelig odelstiegnelse. Taranger antar at Nielsen har kommet med en helt ny hypotese, ”konfiskasjonshypotesen”. Sars og Hertzberg tillegges en ”beskatningshypotese”. Utgangspunktet for Taranger og Hertzberg er likt. Beskatningshypotesen bygger på at kongen etter gammel europeisk rett var lensherre over sine menn og undersåtter. Men Hertzberg tror at kongen opprinnelig var sine håndgange menns, og ”spesielt sine lendermenns og skattejarlers lánardrott”. Taranger forflytter det ut fra det privatrettslige plan og utvider det til hele folkets lensherre. Han viser her til konsensusen i *Egils saga*, *Den store saga om Olav den hellige* og *Heimskringla*. Det var virkelig slik at odelstiegnelsen innebar å være Haralds leilendinger. Taranger godtar samtidig lensorganisasjonen av riket. Jarlene og hersene fikk sine len gjennom odelstiegnelsen, og krongodset måtte økes. Løsningen ble jordleieavgiften landskylden, som bekreftet at bøndene var leilendinger. Taranger understreker at landskylden ikke må forveksles med skatt, og henviser her til blant annet jordbøker fra Shetland og Orknøyene. De viser at skatt var vanlig både for leilendinger og odelsmenn. Landskylden er derimot ensbetydende med eiendomsrett til landet, og noe helt for seg selv. Taranger kan derfor ikke godta beskatningshypotesen. Det samme gjelder for konfiskasjonshypotesen, siden den bare

angår en del private eiendommer. Taranger tar opp hovedtanken fra blant annet Munch om at odelstilegnelsen virkelig var et uttrykk for den germanske storkongens eiendomsrett til landet. Dette underbygger han med at lensretten var kjent i Frankrike og England tilbake til 600-tallet.

Ebbe Hertzberg

Hertzbergs sans for det nasjonale kommer godt frem i innlegget om odelstilegnelsen. Han insisterer på at odelstilegnelsen er et norsk fenomen, uten paralleller til andre land.

Odelstilegnelsen kan ikke være annet enn koppeskatt, noe annet er ikke mulig ut fra norske sosiale, økonomiske og kulturell forutsetninger.

Alle de kjente kildene viser til skatt, selv om skatt blir omtalt og beskrevet på ulikt vis. To begreper, landskyld og nevgildeskatt, og hva de innebærer, er sentrale for Hertzberg.

Landskyld må ikke forveksles med eiendomsretten til jord i privatrettslig forstand.” Land” peker heller mot kongens offentlige eiendomsrett til landet og riket som helhet.

Nevgildeskatten, den såkalte koppeskatten som ble utredet pr.hode, fremstår som det eneste statsrettslige trekk i beretningen til *Fagerskinna* om Harald Hårfagre. I tillegg var den ukomplisert i form og ikke vanskelig å kreve inn. Hertzberg åpen for at Snorre og forfatteren av *Fagerskinna* kan ha hatt en felles kilde. I så fall må Snorre ha kjent til den landsomfattende nevgildeskatten. Når det i de to kildene heter at Harald tok skatt og tok landskyld av bøndene, gjorde dem til leilendinger osv., er det egentlig snakk om en og samme regjeringshandling, nevgildeskatten. Noe odelstilegnelse var det ikke, men odelsbøndene har nærmest blitt sidestilt med leilendinger. Mer presist kan en ut fra Hertzbergs tolkning si at odelsbøndene ikke var leilendinger, men de var heller ikke fullverdige odelsmenn. De var ganske enkelt skattepliktige i et nytt skattesystem, innført av Harald Hårfagre. Hertzberg benytter også anledningen til blant annet å kritisere Taranger. Taranger mener at Haralds prinsipielle eiendomsrett til skatten også gjaldt hele rikets jord, og for å underbygge dette bruker han lignende eksempler fra utlandet. I Hertzbergs øyne er dette nærmest satt sammen helt vilkårlig, det er ubeviste analogier som feilaktig gjør krav på gyldighet.

Imidlertid er Hertzberg og Taranger enige om at *Landnámabok* er urettmessig behandlet av Yngvar Nielsen. Flere fikk erfare Haralds hardstyre, blant annet fordi de ikke betalte skatt. Dette til tross for at de fleste landnåmmennenes motiver for utvandring er klarlagt. Poenget er likevel at en kan anta at mange dro pga. Harald styre. Det antydes også ved at flere herse og hovgodeætter regnes opp i denne sagaen.

Kap.7. Norske historikers syn på odelstiegnelsen:1911-1970

I 1905 fikk en et avgjørende politisk skille gjennom unionsoppløsningen. Parlamentarismen hadde hatt sitt gjennombrudd sammen med flere politiske og sosiale reformer, mens industrien fortsatte å vokse. Det oppstod et allment politisk-ideologisk skifte i Norge, hvor en skiftet fokus fra de nasjonalpolitiske temaene til de økonomiske og sosiale synspunkter. Dette påvirket også historieoppfatningen. Blant annet vokste det frem en marxistisk historieoppfatning og en fikk nye kildekritiske omvurderinger innenfor den gamle historien.¹⁰²

Den radikale sagakritikken

Den radikale sagakritikken, først representert ved den svenske historikeren Lauritz Weibull i 1911, karakteriserte kongesagaene nærmest som historiske romaner. Samtidige kilder måtte stilles i høysetet, senere sagaberetninger måtte vike. I Norge var historikeren Halvdan Koht pioneren for en marxistisk og radikal sagakritikk. Kohts hovedoppfatning var at sagaene var preget av den tidsalder de var blitt til i. Sosialt, politisk og kirkelig oppfattet sagaskriveren eldre historie ut fra sin egen tids og sin egen strids synspunkter.

Til forskjell fra Weibull mente Koht at en kunne bruke fortidssagaene, dvs. de klassiske sagaene som beretter om perioden ca. 850-1100, som etter hans mening inneholdt en del faktiske pålitelige opplysninger, til å avsløre samtidspåvirkningstendensen i dem. Dette var en folkloristisk betraktningssmåte som folkeminnegranskeren Knut Liestøl også representerte.¹⁰³ Liestøl hevdet i boken *Upphavet til den islandske ættesaga* (1929) at ættesagaene forelå som muntlige beretninger med pålitelig tradisjon før de ble nedskrevet, og at forfatterne i stor grad følte seg bundet av den når de gjenfortalte. Liestøl hadde allerede i sin avhandling *Norske ættesogor* (1922) funnet ut at tradisjonene kunne holde fast på sammenhengende fortolkninger i 300-400 år, og at det fantes et historisk grunnlag i dem.¹⁰⁴

Liestøl var langt mindre kritisk ovenfor fortidssagaene enn det historiker Edvard Bull var i høymiddelalderbindet av *Det norske folks liv og historie* (1931). Bull mente at det var problematisk å bruke kongesagalitteraturen, og den tradisjonsdiktningen den bygde på, til å skrive sammenhengende norsk historie fra 800 til 1100-tallet. Med Bull fulgte også et marxistisk grunnsyn, og mange av de historiske oversiktsfremstillingene som fulgte fra 1930- til 1970 årene så på den politisk orienterte kongesagatradisjonen i lys av økonomiske og

¹⁰² Dahl 1972 : 231

¹⁰³ Helle 2001 : 19- 21

¹⁰⁴ Norsk biografisk leksikon b.6. 2003 : 76

sosiale forhold. Johan Schreiner og Holmsen var blant dem som fulgte opp dette. Forøvrig var en bevisst de mange usikkerhetsmomentene i fortidssagaen, og en fortsatte å støtte seg blant annet til samtidige skaldestrofer og eldre utenlandske skriftkilder. I tillegg tok en etter hvert i bruk andre kildekategorier enn sagaene, for eksempel arkeologisk materiale, landskapslover, stedsnavn, runeinnskrifter og myntmateriale.¹⁰⁵

Edvard Bull d.e. (1881-1932)

Bull interesserte seg tidlig for historiefaget, og etter examen artium på latinlinjen 1899 studerte han klassisk filologi, historie og geografi og ble cand.mag. i 1906. I 1913 ble han dosent i historie ved Universitet i Kristiania, og i 1917 professor. Mesteparten av Bulls forskningsarbeid lå klart i Norges eldste historie, med spesialstudier av politisk-administrative forhold i Norge i gammel tid. Militære, økonomiske og sosiale forhold ble det særlig satt lys på. Den mest omfattende fremstillingen av egne synspunkter ville han gi i flerbindsverket *Det norske folks liv og historie*, men han fikk bare fullført et bind om tiden fra 1000-1280. Bull trakk også fram klimavekslingens betydninger for den historiske utvikling i artikkelen *Klima og historie*.

Bulls faglige og politiske arbeid hadde sin avgjørende forankring i marxistisk historie og samfunnsoppfatning. Han involverte seg i den kommunistisk orienterte arbeiderbevegelsen, og var i større grad enn Koht løst fra tilknytningen til nasjonale og liberal-demokratiske tradisjoner. Den politisk-ideologiske doktrinen var imidlertid lite påtrengende i hans forskning. Bulls teoretisk-metodisk oppfatninger av sitt faglige arbeid, eller det han gjerne kalte den rene historie, var preget av kildekritiske tradisjonen fra blant annet Gustav Storm. Denne tradisjonen, som han videreførte og skjerpet sammen med nordiske historikere som Halvdan Koht og brødrene Weibull i Sverige, satte sterke krav til empirisk bevissthet.¹⁰⁶

Bulls behandling av odelstiegnelsen

Kildene

Etter Bulls mening er den eneste riktige metoden for å få klarhet i Haralds statsordning å begynne med en kritisk sondering av kildene. Nielsen har rett i sin sondering mellom en "islandsk tradisjon" og en "norsk tradisjon". Haralds odelstiegnelse "fins bare i den islandske traditionen hos Snorre og i Egils saga. Den naturlige slutningen for Yngvar Nielsen - som går

¹⁰⁵ Helle 2001 : 26-27

¹⁰⁶ Norsk biografisk leksikon b.2. 2000 : 67-68

ut fra at den ”norske” traditionen er langt bedre en den ”islandske”- skulde da være å oppgi hele historien om Harald og odelen. Det våger han imidlertid ikke, men det tør være umaken værd å underkaste denne muligheten en nærmere drøftelse”.

To spørsmål melder seg:

1. Hvilke kilder har Snorre og *Egils saga* hatt for beretningen om tilegnelsen av odelen?
2. Kan disse eller deres kilder ha hatt noen særskilt grunn for å sette en slik ting inn i sagaen?

Bull spør seg hva odel egentlig betyr på Island og i Norge. Er det ”påvirket av forholdene i det 13-årh. eller har det en urgammel betydning? ”. Han slår raskt fast at islendingene fikk ordet fra Norge, og at Snorre ”opfattet det uten retshistoriske finesser som den ældgamle, fulde eiendomsretten til jorden”. Bull henviser her til *Magnus den godes saga* og til et vers i *Bersogliviser* av skalden Sigvat:

”En ting nevner de alle: den odel som frimenn eier, gir du deg sjøl, min konge! Det gjærer blant gjæve bønder. Mannen, som felles ved brå-dom, må fedrearven til kongen eller hans grever gi fra seg, slik framferd for ran han rekner”.

Bull fortsetter: ”Som opplysninger til dette fortæller Snorre om hvordan kong Magnus konfiskerte en hel række gårder i Trøndelagen som hadde tilhørt hans far kong Olavs fiender, og det er altså ganske klart hvad han mener med tilegnelse av odelen- ren og klar konfiskation. I overensstemmelse med denne betydningen må man oversætte Snorres ord om Harald Hårfagres tilegnelse av odelen”.

Bull går så videre til *Den store saga om Olav den hellige* og *Egils saga*. Begge forteller den samme historien om at Harald tilegnet seg all odel og alt land, inkludert hav og vann. Han ser imidlertid forskjeller. I *Heimskringla* er dette fortalt i en forsiktigere form. Kampen mot opplandskongene er ikke inkludert, det er bare en fortsettelse av Halvdan Svartes samling av Østlandet. Den første store kampen, med sikte på å samle landet, kommer først etter erobringen av Orkedal.”Forandringen i Snorres uttryksmåte fra *Olavssagaen* til *Heimskringla* er ikke bare litterær,skyldes ikke først og fremst stilistiske hensyn. Han har i mellemtiden dannet sig en samlet opfatning av Haralds landsstyre, og til den passer det ham ikke å pointere og utmale odelstilegnelsen for sterkt; en sammenblanding av odelstilegnelsen og almindelig underkastelse, slik som *Egils saga* har den, vil han ikke vite noget av...”. Heller ikke *Fagerskinna* og informasjon om noen skatter har vært tilgjengelig for Snorre. Bulls teori er at

fortellingen om odelstiegnelsen skal være i full overensstemmelse med beretningen om tilbakegivelsen av odelen i sagaen om Håkon den gode. Denne beretningen henter han ”ordlydende fra Olavssagaen sin, og den fortælles også helt på samme måte i alt i Egils saga”. Snorre beholder likevel selve kjernen, odelstiegnelsen ”trods sine betænkeligheter også i Heimskringla”.

Kilden til det hele må være Are Frode. Den islandske tradisjonen kan altså spores tilbake til det 12. århundre og Ares hjemmelsmann kan igjen følges bakover til slutten av det 10. århundre ”omtrent 100 år etter Harald Hårfagres samling av Norge- men ikke lenger”.¹⁰⁷

Fagerskinna

Ifølge Bull representerer beretningen i *Fagerskinna* om skattleggingen noe helt annet enn odelstiegnelsen. Beretningen karakteriseres attpåtil som ”høist usandsynlig”. Bull henviser her til Danmark ”hvis statsordning i det hele synes væsentlig fastere end den norske”, der en ikke kjenner til noen fast skatt før slutten av det 12. Århundre. Det samme gjelder for Sverige og England. I Norge er det dessuten ingen skatt mellom Håkon den gode og kong Sverres tid. Av avgifter som ble betalt pr. hode, ”nevgildeskatter”, kjenner en to, ifølge Bull: ”Det ene er den gamle biskops – og prestereidan fra før tiendens tid (se Gulatingsloven § 9), det andre er ledingsskatten fra slutten av det 12. eller begynnelsen av det 13. årh. av. Selve ordet ”nefgildisskatt” brukes imidlertid ikke om dem: det synes nærmest dannet av forfatteren av *Fagerskinna*; derimot brukes ordet ”nefgildi” en og andens gang av sagaene i betydningen avgift pr. hode, mens det i lovsproget alltid betyr frændebøter til slegtninger på kvindesiden.” Bull tilføyer også at biskops- og prestereidan egentlig var en betaling for bispens geistlige forretninger, og at leidangavgiften ikke ser ut til å ha blitt utredet pr. hode i Trøndelag, hvor *Fagerskinna* er skrevet. Danmark og Sverige hadde også en form for ”nefgildi”, men det eneste land med en gammel regulær koppskatt er Island. *Ættesagaene Fostbrødrasaga* og *Ljosvetningasaga* kjenner til den, og Snorre har en tradisjon om at Olav den hellige krevde en nevgildeskatt av islendingene. Begrunnelsen for at den er eldre enn i de andre landene er som følger: ”der hvilte det jo ingen ledingsbyrde på bønderne, og altinget var dessuten ikke indrettet som en folkerepresentasjon, men som en forsamling av samtlige bønder; den som ikke opfylgte sin møteplikt, kunde kjøpe sig fri mot en viss avgift- ut fra den samme tankegang som i hjemlandet førte til ledingens overgang fra verneplikt til skat- og etter selve

¹⁰⁷ Rikssamling og kristendom 1967 : 313- 317

sakens natur måtte det islandske tingfarakaup få en langt mer personlig karakter end den norske ledingskatten som naturlig kom til å utredes kollektivt”.

Det er derfor åpenbart for Bull at forfatteren av *Fagerskinna*, som var islending, har overført begreper om skatteforholdene på Island til sitt eget verk. Slik kunne forfatteren forklare hvorfor folket godtok leidangsbyrden: de slapp å betale en skatt Harald hadde pålagt dem. Haralds skattepålegg synes usannsynlig. I tillegg hadde en ikke penge- eller bytte-husholdning, en regulær koppskatt er derfor både ”overflødig som umulig å opkræve”, ifølge Bull.¹⁰⁸

Odelstiegnelse i Trøndelag

Etter Bulls mening har odelstiegnelsen og tilbakegivelsen av den ”utpræget trøndersk karakter”. I *Egils saga* er tiegnelsen satt etter erobringen av Trøndelag og Møre, i *Heimskringla* etter kampen i Orkedal, og ”begge steder er det egentlig til trønderne, Håkon Adelsteinsfostre gir odelen tilbake”. Dette styrkes hvis en regner med at Torgeir Afrådskoll, som bodde på Nidarnes i 995, er Are Frodes hovedhjemmelsmann. Tradisjonen har levd i Trøndelag på slutten av det 10. århundre, men et par hundre år senere, da Monachus levde, og i tiden *Ågrip* og *Fagerskinna* ble til, eksisterte den ikke lenger.

Et annet moment er alliansen mellom de to sterkeste militære maktene i Norge, Vestfoldkongen og jarlen fra Hålogaland. Den felles erobringen gjorde det mulig å gjennomføre en alminnelig inndragning av eiendomsretten i fylkene her. Men en inndragning av enkelte stormenns jord, som senere skulle blitt generalisert til å gjelde all jord, har Bull liten tiltro til. I Trøndelag hører en mindre om motstand mot kongen og om utvandringen til Island. Denne typen ”voldshandlinger” mot stormenn ville satt spor i sagaen, en ”alminnelig inndragning av jorden” under krigen ville ikke fått slike konsekvenser som opprør eller enkelte menns utvandring.

Etter Bulls syn trenger en ikke lete etter forbilder for Haralds statsordning utenlands hvis en ser odelstiegnelsen som et ”direkte resultat av erobringen,” ”med en sterk lokal begrensnings” og oppfatter ” sagaens ord bokstavelig indenfor denne begrensnings”.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Rikssamling og kristendom 1967 : 317- 320

¹⁰⁹ Rikssamling og kristendom 1967 : 320 -321

Halvdan Koht (1873-1965)

Koht gjorde seg bemerket på en rekke områder, først og fremst som politiker og historiker, og hans engasjement farget hans historiske tenkning. I 1890 tok han sin examen artium, og etter filologistudier ved Universitetet i Kristiania tok han språklig-historisk embetseksamen i 1896. I 1910 ble han utnevnt til professor i historie, en stilling han hadde til 1935, da han ble utenriksminister i Johan Nygaardsvolds arbeiderpartiregjering.

Det politiske synet var preget av solidaritet med den nye underklassen og følelsen av at fremtiden lå hos arbeiderbevegelsen. I 1908-09 oppholdt han seg i USA. Her utviklet han sitt marxistiske historiesyn og framla teorien om at klassekamp og nasjonal enhet var ledd i samme historiske prosess. Teorien resulterte blant annet i det sentrale verket *Norsk bondereising*. Sentralt stod konflikten mellom bondesamfunnet og de styrende klasser, embetsstanden og byborgerne. Økonomien og ”kampen for føda” var grunnlaget for samfunnsutviklingen. Innen sagatidens historieforskning bidrog Koht til en grunnleggende nyorientering med foredraget *Sagaernes opfatning av vor gamle historie* (1914). Her hevdet han at Snorres *Heimskringla* i stor grad var preget av samfunnskonfliktene på 1200-tallet, dvs. at Snorres sagaer var en kilde til hans egen tid.¹¹⁰

Koht åpnet for et nytt syn på maktforholdene før og etter rikssamlingen. Istedenfor å operere med et motsetningsforhold mellom konge og adel la Koht vekt på at kongemakt og adelsmakt hadde felles interesser i en fastere politisk riksorganisering ut fra et marxistisk konsept. Koht tok blant annet tak i kongesagaene. De var oppstilt slik at kongedømmet og aristokratiet opererte mot hverandre. Ifølge Koht stemte ikke dette med hva sagaene fortalte, det var noe Snorre hadde tatt inn fra den politiske striden i sin egen samtid. Resultatet var at Harald Hårfagre og Olav Haraldsson ble forløpere til Sverres antiaristokratiske kongedømme. Koht tilnærming til stoffet førte til blant annet til at en flyttet Hafrsfjordslaget til ca.900. Dermed unngikk en at det var et motsetningsforhold som årsak til at norske stormenn ble islandske landnámsmenn. Dette har blitt kalt den historisk-materialistiske påvirkede solidaritetsteorien.¹¹¹

¹¹⁰ Norsk biografisk leksikon b.5. 2002 : 315-316

¹¹¹ Helle 2001 : 20-21

Kohts behandling av odelstilegnelsen

Koht forstår det slik at Snorre har levd i en tid hvor det var ”veldig kamp mellom kongedømme og lendmannsklasse, og som ekte historiker spør han sig selv om hvorledes denne kampen er kommet op; han leter i fortiden og han finner en rekke momenter som for ham er det uforkastelige vitnemål om at kampen har stått på helt ifra det norske kongedømmes grunnleggelse”. For Koht gjelder det ” å prøve om de faktisk er holdbare og hvilken innflydelse de har på opfatningen av den historiske utvikling”. I Harald Hårfagres tilfelle ”er det tre ting som for Snorres tanke gir beviset for en skarp motsetning mellom konge og stormannsklasse: Harald tilegnet sig odelen, - han satte sine egne menn til jarler over hele landet,- og de gamle stormenn utvandret til Vesterhavs-øene og Island eller til Jemtland og Helsingland. Tre ting som åpenbart henger nøie sammen; i dem ligger uttrykt: kongens ovrike, hans innførelse av en ny styrelse, og høvdingens motvilje mot at bøie sig for ham”. Kohts intensjon er å følge dette opp: ” Spørsmålet blir om vi har med kjensgjerninger å gjøre; har vi ikke, så kan vi heller ikke uten videre godta det som Snorre bruker dem til å bevise”.

Angående odelstilegnelsen er Koht sikker på at ”Snorre her enten gjengir en sagnmessig omtydning av virkeligheten eller konstruerer på grunnlag av en mindre omfattende tradisjon”. Koht mener det må ha vært en jordskatt etter frankisk mønster. Edvard Bulls teori om at Harald bare tilegnet seg bøndernes jord i Trøndelag er feil, ifølge Koht.¹¹²

Det norske kongedømmets utvikling

Utgangspunktet for Koht er at kongnavnet ikke synes ” at ha været noget oprindeligt hos nordmændene, ialfald ikke som navn på folkets øverste høvding”. Gjennom vikingferdene har krigshøvdingene tatt med seg navnet fra det sør- og vestgermanske folk. Kongen har etter hvert blitt ”den rådende i folkets bevissthet” og fått makten over den ” fredelige hjemføding ”herser”. Kontakten med utlandet har igjen skapt en følelse av at hos nordmennene ”av at være et særskilt folk”. For Koht står en frivillig sammenslutning av bygdehovdingar som utenkelig, bare en sterk konge kunne samle landet til et rike. Kohts inntrykk er at Harald hadde ”en meget høi opfatning av sine kongelige pligter”. For å opprettholde ro og orden måtte han sette sine egne menn til å styre i alle landsdelene. Forbilde for den nye

¹¹² Rikssamling og kristendom 1967 : 323- 326

riksforfatningen var blitt hentet fra utlandet, ifølge Koht. Han underbygger dette med å vise til at forbindelsene mellom Norge og Vest-Europa var tette på denne tiden:

”... i 9 de og 10de hundreår formed vor gudelære sig efter engelsk og irsk påvirkning, vore skalde lærte at digte hos irer og angelsakser, vor prydkunst mottok en rikdom av motiver fra de britiske øer og derefter fra det karolingiske rige. Det vilde ha været urimelig, om ikke også vestens politiske idéer hadde gjort sin indflydelse gjældende hos os; der opstod jo på denne tid nordiske riker i selve vesterlandene, og vi vet , at selve Harald håfagre stod i vennskapelig forbindelse med Englandskongen Athelstane”.¹¹³

Harald Hårfagre og frankerne

Slik Koht ser det har Harald ” skapt sine lendmænd” etter frankisk mønster. I de frankiske rikene hadde en grever og hertuger som sørget for å kreve inn kongens inntekter og tjente ham i krig, men som ellers opptrådte uavhengige. Et tilsvarende system var det i Norge: ” De norske lendmænd blev ikke embedsmænd, som i alle ting gikk frem efter kongelig forskrift; de styrde hver sin landsdel på kongens vegne og kongen var fornøid, når de bare rettelig førte ham hans indtæker”.

Og inntektene står sentralt når det kommer til den ”omdiskuterede forholdsregel”, odelstilegnelsen. Sagaskriverne hadde ” en høist ufuldkommen forståelse” av det de forteller om, siden de levde 350 år etter det hele inntraff. De stod uten skriftlige kilder og kunne bare ”gjengi det indtryk av hændelsen, som folkesagnet hadde formet”. At selveierbøndene skulle ha mistet sin fulle eiendomsrett til jorden er en overdrivelse, ifølge Koht.

Landskylden, paktavgiften som leilendingene betalte, var ” ikke andet en en likefrem jordskat”. Odelsbonden hadde vært vant til å kreve inn avgift av sine ”bygsllemænd”, nå måtte han selv gjøre det. En ny og ukjent jordskatt må ha blitt sett på som et inngrep i den personlige friheten, ”det er en ganske naturlig ting i enhver ny statsdannelse, og vi ser det samme hos næsten alle germanske folk. Eiendommeligt er det at se, at det om sakserne og friserne nettopp siges, at Karl den store tok odelen (jus paternae hereditatis) fra dem, og dog kan vi være visse på at Karl ikke har avskaffet arveretten hos de overvundne; han har sikkert gjort netop som Harald hårfagre i Norge, - lagt skat på den frie jordeiendom”.¹¹⁴

¹¹³ Tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmål 1900 : 305-306

¹¹⁴ Tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmål 1900 : 306- 308

I Koht øyne er ikke dette noe tilfeldig sammentreff, han mener jo at det frankiske skattevesenet har fungert som forbilde for Haralds styreform: ” I Gallia hadde frankerne overtatt de romerske keiseres skatteordning, som etter Konstantins reform var meget enkel og grei. De var jord-eierne som betalte skatten (i penge eller i landbruks-varer), og den blev lignet ut efter tallet på jorddyrkere på gården, enten de nu var træler eller mer eller mindre frie husmænd (capitatio humana). I den frankiske tid blev det slut med denne uregelmæssige utligning, og hver hovedgård beholdt den skattesum, som havde fæstnet for den i løpet av det 5te hundreår. Under Karolingerne gjorde léns-systemet på mange punkter brud på denne gamle skatte-ordning; men i sine grunddrag stod den dog endnu ved magt i hele det 9de hundreår, og Harald hårfagre søkte endog at overføre den til Norge”.

Ved at jordskatten ble lagt på bøndene fikk den også en viktig politisk side siden de var motstandere mot riksenheten og det nasjonale kongedømmet. De andre skattene på blant annet jakt og fiske berørte derimot ikke storbøndene og ble stående. Istedenfor fikk bøndene odelen tilbake. Gjennom Håkon den godes styre kom leidangsplikten, en forsvarsordning der en stilte med en skipsstyrke. Koht ser imidlertid på ordningen som en fortsettelse av skattekravet. De vernepliktige måtte betale en sum når de ikke deltok. Således fikk leidangen en fast skatt. Skatten rammet følgelig alle bønder, uansett posisjon i samfunnet. Kong Magnus Håkonsson forteller derfor i landsloven at leidangen skulle utredes og beregnes etter gårdbrukets verdi og buskapens størrelse. Leidangen ble omgjort til en jordskatt som lignet en reform fra det østromerske riket i det 5. århundre, men som ikke hadde nådd frem til vesten eller Frankrike. ”400 års tilvænnen til en fast riksstyrelse hadde efterhvert ført fram til kongedømmets oprindelige program i skattespørsmålet, om end i en ny form”.

Koht sidestiller Norge med frankerne. Kongedømmet hadde rett til å utnytte landet finansielt, men kongen eide likevel ikke landet. P.A.Munchs teori om at odelsretten ble avløst av en føydalrett avvises: ”... dette er en ren konstruksjon bygget på falske forestillinger om lensvæsenets oldgermanske ophav og på en ordrett fasthængen ved sagnet om odelens tilegnelse”. Ifølge Koht hadde kongen bare full eiendomsrett over de kongelige gårdene: ” Når Norges rike kaldes kongens odel, så er det ikke landet, ikke jordområdet som menes, men riksstyrelsen. Kongen eier riksstyrelsen, det vil sige, han har rett til at kræve av folket alle nyttige tjenester,- hærpligt, tingpligt, skatter og alle andre tyngsler, som er nødvendige for styrelsen”.

Det er altså dette som er kongens odel. Den var dessuten ikke vunnet, men arvet fra forfedrene. ”Odel betyr jo oprindeligt intet annet end arv, netop som det frankiske allod, og kongedømmet var arvelig. Dette var ikke bare en lovparagraf i en skreven forfatning. Det var i folkets bevissthet en absolut nødvendig del av kongedømmet. En konge uten arverett var en selvmotsigelse, noget likeså utenkelig som en odelsbonde uten odel”.¹¹⁵

Jarlene

Snorre forteller også i direkte sammenheng med odelstilegnelsen at Harald satte en jarl til å styre i hvert fylke, og at disse jarlene fikk fire eller flere herser under seg. Haralds døtre skal ha blitt giftet bort til disse jarlene, og fra dem oppstod den rike adelsmannsklassen som eksisterte på Olav den helliges tid. ”Det er Snorres tydelige mening at med Haralds jarler kom nye ætter til makten, og dette er et viktig ledd i hans oppfatning av utviklingsgangen”.

Koht viser til Gustav Storm som har påvist at kong Harald ikke brukte 30 jarler og minst 120 herser til å styre fylkene for seg. Det var bare noen få jarler som styrte i alle fylkene. ”Faktum er at vi ikke tør regne for historisk sikre andre enn Møre-jarlene og Lad-jarlene, og de bare begge to større land enn bare et fylke. Snorre har her, som så mange punkter ellers, systematisert de etterretninger han forefant”.

Giftermålene hører også med inn under systematiseringen. Det Snorre har å forholde seg til er at Haralds datter Ålov skal ha blitt gift med Møre-jarlen Tore, og datteren Ingebjørg med en Halvdan jarl. Møre-jarlen ble igjen kun stamfar for Lade-jarlene siden datteren ble gift med Sigurd, mens Halvdan jarl videreførte Tjotta-ætten. Et stort ætteskifte har ikke forekommet, ifølge Koht.¹¹⁶

Utvandringen

Utvandringen til øyene i vest som følge av Haralds styre er en anakronisme, etter Kohts oppfatning. ”Det eneste som det går an å disputere om, er utvandringen til Island, og ingen har nogensinne falt på å nekte at det kan ha forekommet at en eller annen norsk høvding flyttet til Island for ikke å gi seg under kong Harald. Men hovedsaken er at utvandringen til er et naturlig framhald av den utvandring til Vesterhavsøene som hadde vært i gang fra tidlig i det 9de årh...”. Koht viser til en undersøkelse av Yngvar Nielsen der Nielsen gjennomgikk *Landnàmabok* og årsaken til at landnåmsmennene flyttet bort fra Norge. Undersøkelsen viser

¹¹⁵ Tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmål 1900 : 308 -310

¹¹⁶ Tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmål 1900 : 310

at det var ”forbausende få tilfelle som går tilbake til strid med kong Harald, - det gjelder mindre enn 30 menn, og dertil kommer 4 mann som blev usams med Lad-jarlen”.

Koht støtter seg til disse synspunktene, og hevder sterkt at disse enkeltopplysningene må tillegges større vekt enn de allmenne tradisjonene på 11 og 1200-tallet. Dvs. at han godtar at Haralds styre kan ha blitt oppfattet som et voldsherredømme på denne tiden, men han påpeker samtidig at en ”tradisjon av en så almen art har et meget begrenset kildeverd”. Nielsen var derfor fullt berettiget til å fremme de konkrete kjensgjerninger nevnt ovenfor. Like fullt innrømmer Koht at det i det 9. Århundre har vært ”voldsomme brytninger og kamper; om årsaken til denne uroen kan vi bare gjøre oss gisninger; og nærmest må vi vel tro at de har vært av økonomisk og sosial natur”. Rikssamlingen kan ha ”hjulpet til å øke utvandringen”, men det betyr ikke at kongedømmet var ”et ovrike eller endog at det var fiendtlig mot stormannsklassen”. Koht viser her til flere eksempler. Are Frode forteller om en avtalt og fredelig skatt på 5 øre for de som dro fra landet. *Landnámabok* beretter om fire høvdinger som flyttet til Island etter Haralds råd. I den samme boken kommer det dessuten frem at Harald gav forskrifter til om hvordan jorden på Island skulle deles for at det ikke skulle bli strid mellom de første landnåmsmennene og tilflyttere. Koht finner det betegnende, den viser ”utvetydig at landnåmsmennene på Island fremdeles regnet sig for Haralds undersåtter”.

Alt i alt kan ikke Koht finne noen motsetninger mellom Harald Hårfagre og stormannsklassen. Harald har kjempet mot fylkeskonger og stormenn, men han styrte også landet med dem. Å sette Harald regjering opp mot aristokratiet hører til forestillinger fra en senere tid. I Kohts øyne er det et ”utpreget aristokratisk kongedømme” han grunnlegger.¹¹⁷

Johan Schreiner (1903-1967)

Johan Schreiner tok sin examen artium i 1921 for så å studere filologi. I 1927 avla han embetseksamen med bifagene tysk og norsk, og historie hovedfag. I perioden 1932 til 1937 var han stipendiat ved universitetet. Fra 1939 var han dosent før han i 1946 ble professor i historie ved Universitetet i Oslo. Schreiner begynte som historiker i politisk historie, først innen rikssamlingstiden, senere innen nedgangstiden i middelalderen. Men stimulert av sin lærer Edvard Bull gikk han over til mer handelspolitikk og økonomisk historie. Fra et marxistisk inspirert utgangspunkt ble hans forskning over tid stadig sterke preget av forståelsen av de ideologiske krefter betydning som drivkraft i historien, men han står trygt

¹¹⁷ Rikssamling og kristendom : 328- 331

plassert innenfor den materialistiske historieoppfatningen. ”Hvor fikk dem penga fra?” var et hans fyndord og spørsmål. Han utsyn var vidt, og han la også vekt på at Norges historie måtte ses i forbindelse med den allmenne europeiske utviklingen.¹¹⁸

Schreiners behandling av odelstilegnelsen

Heimskringla vs. Fagerskinna: Håkon jarl Grjotgardsson og herredømmet i Trøndelag

Schreiner fokuserer på Trøndelag når han omtaler rikssamlingen og odelstilegnelsen. Han slår fast at det er ”overordentlig lite de skriftelige kilder vet å fortelle om vestfoldkongens og håloygjarlens angrep på Trøndelag og deres kamper der”. De to latinske kildene og *Ågrip* har ingenting å si, mens *Egils saga* kun opplyser at han etter erobringen av Opplanda ”drog nord i Trondheim og hadde der mange slag før han vart einevaldsstyrar over heile Trøndelag”.

Håkon jarl er ikke nevnt i det hele tatt. Fremstillingen i *Heimskringla* er mer detaljert ”men Snorres ordrikdom vidner bare om, at han her ikke har hatt noen tradisjon å støtte sig til”.

Schreiner medgir likevel at Snorre henviser til overleveringen på ett punkt. ”*Det blir fortalt at Håkon jarl Grjotgardsson kom til kong Harald ute fra Ørlandet og hadde mange folk til hjelp for kong Harald*”. Ifølge Schreiner er denne uttalelsen karakteristisk for forholdet mellom Harald og Håkon, ”*den første er kongen som får hærhjelp av sin jarl.*” Etter at Håkon var til ham ”drog kong Harald inn i Gauldalen og kjempet der og felte to konger og tok rikene deres, det var Gauldølafylke og Strindafylke”.

Etter maktovertakelsen i Naumdølafylke heter det videre: ”Kong Harald reiste nå tilbake til Trondheimen og ble der vinteren over, der reknet han siden at han hadde heimen sin. Han bygde den største hovedgarden sin der, den heter Lade. Den vinteren giftet han seg med Åsa, datter til Håkon jarl Grjotgardsson, kongen satte nå Håkon svært høyt”. Senere forteller Snorre, helt uten videre, at Håkon har fått tittelen ”Ladejarl”: ”Håkon Grjotgardsson Ladejarl hadde styringen over hele Trondheimen, når kong Harald var annenstads i landet, og Håkon var den mann kongen satte høyest i Trøndelag. Etter Håkons fall fikk hans sønn Sigurd riket og ble jarl i Trondheimen, han bodde på Lade.”

Men Schreiner påpeker så at det gjensidige forholdet mellom Harald og Håkon er helt motsatt i *Fagerskinna*. Her er det jarlen, og ikke kongen, som fra først av regjerer på Lade og kontrollerer de trønderske fylkene. Først etter Håkons død overtar Harald herredømmet i Trøndelag. Håkon Grotgardsson nevnes første gang etter beretningen om sammenstøtet mellom Haralds menn og Atle jarl på Gaular. ”Disse mennene kom seg til Harald da han var til

¹¹⁸ Norsk biografisk leksikon b.8 2004 : 114-115

veitsle nord i Trondheimen med sin hær på Lade hos Håkon gamle, og fortalte om svivøringen de var utsatt for. Kongen ble sint da han fikk vite dette. Håkon bad da om det lenet over Sygnafylket med samme vilkår som Atle jarl hadde. Kongen gav ham det. Det samme året for Håkon gamle med trønder og håloyghæren sørover langs land”. Litt senere heter det: ” Sigurd, Håkon gamle sønn, ble kong Haralds venn, og fikk av ham jarls navn. Etter dette fikk Harald hele Trondheimen, og alt land nord til Finnmark.”.

Schreiner mener avvikene er klare: ”...ifølge denne kilde er det jarlen og ikke kongen som fra først av har sitt sete på Lade og herredømmet i de trønderske fylkene; etter Håkons død var det Harald gjorde sig til herre i Trøndelag”. Schreiner velger å stole på beretningen i Fagerskinna. Snorre har kjent til Fagerskinna, men forkastet den ”fordi han hadde et annet syn på Harald Hårfagres kongedømme i det hele”. Likevel er det den som ”samsvarer med det historiske faktum”: ” at Håkon jarls ætt før angrepet på Trøndelag behersket innløpet til Trondhjemsfjorden”. Dette får også konsekvenser for oppfatningen av Trøndelag og forbindelsen til odelstilegnelsen.¹¹⁹

Odelstilegnelsen

Schreiner stiller seg i opposisjon til Edvard Bulls påstand om at ”seieren her var lettere, fortere og fullstendigere end noget andet sted i landet”. Kildenes ” påfallende stoffløshet” er et vitnesbyrd om at angrepet på Trøndelag ikke kan sammenlignes med erobringen av Vestlandet. Schreiner er også kritisk til at Bull avviser skattepålegget i *Fagerskinna*, samtidig som han stoler på *Egils saga* og Snorres beretning om odelstilegnelsen. Avsnittet i *Egils saga* virker fremmed i forhold til den foregående fremstillingen i sagaen, ifølge Schreiner.

Beretningen i *Egils saga* om Haralds erobring av Trøndelag er ”så kortfattet som overhodet mulig”. Skildringene av kampene på Vestlandet er derimot mer utfyllende ”og det er etter skildringen av Haralds erobring av de vestlandske fylker nord for Sognefjorden, at det innskuttet avsnittet om odelstilegnelsen følger”. I *Heimskringla* kommer odelstilegnelsen etter erobringen av Orkdal, i en annen sammenheng enn *Egils saga*, som jo er Snorres kilde. I *Den store saga om Olav den hellige* har den en annen plassering, det heter at han tok alt land og odel: ”Når Olavssagaen opplyser at kongen la ”uteyiar” under sig, da synes det ikke å peke mot trønderske forhold.” Heimskringla sier at ” Kong Harald innførte den rett overalt hvor han vant rike under seg, at han tok all odel...”.

¹¹⁹ Rikssamling og kristendom 1967 : 340-343

Schreiner ser også ulikheter ved tilbakegivelsen av odelen. *Egils saga* er kortfattet, mens *Heimskringla* er ordrik, og bøndene får odelen tilbake både i Opplanda og Trøndelag. *Fagerskinna* forteller dessuten at nevgildeskatten gjaldt for hele landet. Bulls ord om at ”ordene kan presses til å gjelde hele landet” gir en ”lite rammende karakteristikk av sagaenes samstemmige utsagn”, etter Schreiner mening. Etter hans skjønn virker det urimelig at ”strengt utformede rettskrav”, slik de forekommer i *Egils saga* og *Heimskringla*, skal ha blitt innført i de erobrede landsdelene. At Håkon Adelsteinsfostre skal ha gitt avkall på farens politiske nyordning blir også usannsynlig. ”En slik tankegang forenkler til bevisst, gjennomtenkt plan hos enkeltmenn, det som i virkeligheten var en nødvendig følge av de nye forhold”. Og hva var de nye forhold? Schreiner velger å plassere Haralds odelstiegnelse i et større bilde. Slik Schreiner beskriver det tok ikke Harald uten videre eiendomsretten fra bøndene, eller krevde herreveldet over hele landet, ”men i de underkuede fylker tok han med erobrers rett det han og hans folk trengte for å hevde sin nyvunne stilling”. Harald må sammenstilles med andre nordiske erobrere og deres fremferd både i innlandet og utlandet, ikke med de karolingiske og angelsaksiske rikene. Schreiner tillegger også senere skaldekvad stor betydning: ”Mangler vi samtidige skildringer av hvordan Harald gikk frem, har vi til gjengjeld skaldene Arnor Tordssons og Tjodolv Arnorssons fremstilling av Harald Hårfagres kamper mot oplendingene, den gang han bragte dem til lydighet, den gang Oplandene blev en del av rikskongenes maktområde. Av deres kvad kan vi danne oss en forestilling om den måten hvorpå også Harald Hårfagre behandlet sine undertvungne fiender”.¹²⁰

Bulls vektlegging av *Egils saga* og Snorres ”virkelighetsskildring” er ikke rett, sett med Schreiners øyne. Det samme gjelder for tilnæringsmetoden ”en streng sondering mellom kildenes ulike beretninger”. Hverken *Fagerskinna* eller andre sagaer har fått det riktige bildet av det som skjedde. De er ukorrekte meddelelser som viser at det var inngripende begivenheter som fant sted. Schreiners oppfordring er likevel at en ikke skal melde pass ovenfor problemet om odelstiegnelsen. En må heller forstå Haralds verk i dets ”historiske miljø”. Harald fikk herredømmet på Vestlandet, fra hans tid stod rikskongenes maktstilling sterkest her, men i Trøndelag hadde en et ”sterkt sammensveiset bondearistokrati”. Schreiner teori er at de vestnorske vikingættene ikke var knyttet sammen til en mektig krets, derfor kunne Harald knekke dem slik at en fikk en påfølgende utvandring til Island. ”Av de 125-130 landnåmsmenn, hvis hjemsted i Norge er kjent, faller på Vestlandet- fra og med Agder til og

¹²⁰ Rikssamling og kristendom 1967 : 343-345

med Nordmøre- ca.85, mens bare ca.10 kom fra Trøndelag. Disse tall belyser på en tydelig måte den store forskjell mellom erobringen av Vestlandet og Trøndelag...”. Schreiner støtter seg til tallmaterialet og konkluderer med at de politiske forholdene var ”temmelig uforandret etter kongens og jarlens felles angrep”.¹²¹

Oscar Albert Johnsen (1876 – 1954)

Johnsen tok sin examen artium i 1896. Deretter var han huslærer, før han ble cand. philol. med historie som hovedfag i 1901. Fem år senere var han Dr. Philos, og i 1911 ble han tilsatt som professor i historie ved Universitetet i Oslo. I sitt virke som historiker la han sterk vekt på bondestandens rolle i norgeshistorien, og som så mange andre historikere hadde han forbindelser til politikken. Bondebevegelsen benyttet seg av hans evner og kunnskaper. Det sentrale arbeidet hans i så måte ble *Borges bønder. Utsyn over den norske bondestands historie*, første gang utgitt i 1917. Hovedbudskapet var at bondestanden hadde en særskilt oppgave i å verne nasjonen mot stormløp fra en revolusjonær arbeiderklasse. For øvrig markerte Johnsen seg som lokalhistoriker og kildeutgiver, men ytet også viktige bidrag til eneveldets historie. Innenfor middelalderforskningen stilte han seg kritisk til den radikale sagakritikken som Bull og Koht representerte. Selv forsvarte han Snorres objektivitet og de tradisjonelle oppfatninger av sagatidens politiske forhold.¹²²

Johnsens behandling av odelstilegnelsen

Bygdefolkets selvstendighet

Som grunn for de eldste samfunnsforholdene legger Johnsen vekt på behovet av et felles forsvar for bygdefolket. De har sluttet seg til den dyktigste og mest ansette bonden, hersen (høvding, hærfører). Bygden ble kalt et herred, og hadde også et ting hvor hersen sammenkalte til møter. Tingets viktigste oppgave var å dømme i rettstvister. I den forbindelse ble lovkyndige bønder, lagmenn, tilkalt. Lagmennenene, fantes helst blant ”holdene”, de ”ættestore og gjeve bønder”. Johnsen påpeker også at enhver fri bonde hadde rett til å sammenkalle til private ting. Men: ” En slik fullkommen frihet falt det dog vanskelig å bevare, efterat høvdingene var begynt å opptre som erobrere”. Videre heter det: ”Bygdeborgene er talende vidnesbyrd om den seige kamp bygdefolket har ført for å bevare sin selvstendighet. I slike urolige tider må vi også tenke oss, at flere bygder har følt trang til å

¹²¹ Rikssamling og kristendom 1967 : 345-346

¹²² Norsk biografisk leksikon b.5 2002 : 139-140

slutte sig sammen om felles forsvar og felles rettsavtaler, og var en slik sammenslutning først fullbyrdet, så fremstod snart snart en helt nyt statsdannelse, *landskapsstaten*".¹²³

Fylket og høvdingens økende makt

Ifølge Johnsen er det sannsynlig at landskapsstater er dannet både frivillig og ufrivillig. Ordet rike, dvs. høvdingedømme, som i Ranrike, Romerike og Ringerike, tyder på maktbruk. I andre, som Grenland, Rogaland, Hordaland og Romsdal, er det folkets eiendomsrett til landet som er gjeldende. Med Vestfold, Agder, Fjordane og Nordmøre er det den geografiske beliggenheten som uttrykkes. Felles for dem alle er likevel at de går under betegnelsen fylker. "Fylket var ved begynnelsen av vikingtiden en virkelig stat, et slags konstitusjonelt monarki med en folkeforsamling og en arvelig høvding i spissen. Folkeforsamlingene eller fylkestinget, som det kaltes, var den egentlige suveren, det gav lover og dømte, traff beslutninger om forsvaret, om krig og fred; men høvdingen hadde den praktiske ledelse...". Fylkeshøvdingene ble etter hvert mektige herrer. De hadde jordegods, hird og ble mer og mer grepet av "kriegerske idealer".

Etter Johnsens mening må situasjonen ha blitt vanskeligere for mindre ressurssterke bønder. "Ætt og makt" avgjorde sakenes utfall på tinget, og høvdingene ble undertrykkere av folkefriheten. Med tiden ble også høvdingen jarl eller konge. "Forskjellen lå ikke i maktområdet, men i rangen". Jarl og konge var "tignarmenn", dvs. menn med fyrstelig verdighet." Vi må tenke oss, at der i forhistorien har eksistert visse adelige ætter, fornemmere enn holdene, og at jarl og konge i forhistorisk tid representerte dem".¹²⁴

Lagtinget

Slik Johnsen ser det var det i Norge, lenge før landets samling til ett rike, tilløp til større sammenslutninger enn fylket. Det oppstod flere "lovforeninger", henholdsvis på Eidsvoll, Gula og Frosta. Her møttes ikke alle bønder, som på herreds eller fylkestinget, men "nevndemenn" fra hver bygd. "Lagtinget var den siste sammenslutning det gamle ættesamfund av egen drift skapte, og ett skritt på vei henimot nasjonalstaten, men heller ikke mer. Ti denne skaptes ikke av folket selv gjennom frivillige tiltak, men av kongedømmet med "jern og blod".¹²⁵

¹²³ Johnsen 1936 : 61-62

¹²⁴ Johnsen 1936 : 62 -65

¹²⁵ Johnsen 1936 : 67-68

Harald Hårfagres enekongedømme

Haralds nye enekongedømme resulterte i både misnøye og samarbeid mellom kongen og stormenn. De som gikk i kongens tjeneste og tok land av ham ble hans lendermenn. Forbundet mellom enekongene og fylkeshøvdingene ”var av rent politisk art, fremtvunget av nødvendigheten. Kongen kunde ikke skape et ordnet styre uten med støtte i de store ætter med deres nedarvede anseelse og innflytelse ute i bygdene”. Stormennene stod i en dobbeltstilling. De var fremdeles selvstendige odelsbønder, men skulle samtidig tjene kongen. Johnsen legger imidlertid til at dette mer enn før må ha drevet dem til å ”søke støtte hos bøndene”. En kan si at de ble bindeleddet mellom kongen og bøndene. ”De blev de selvskrevne talsmenn for deres interesser og for gammel lov og sedvane mot kongedømmets strev for å innføre ny samfundsskikk og dets krav på nye inntekter og nye rettigheter”. Men alle tolererte ikke Haralds enekongedømme. ”Mange var de misfornøide stormenn, som heller utvadret enn bøide sig for Harald...”. Opprettelsen av den nye nasjonalstaten var noe nytt, ”uten hjemmel i den gamle rettsorden”. Hans hardstyre hadde gjenklang i tradisjonen ”århundrer efter hans død”. Det er her odelstilegnelsen kommer inn i bildet.¹²⁶

Odelstilegnelsen

Johnsen gjør det klart at det må være en kjerne av sannhet i beretningen om odelstilegnelsen: ” Sagaenes ord er så bestemte og tydelige, at der ingen tvil kan herske om deres mening, og den tradisjon de gjengir, er efter alt å dømme meget gammel, rimeligvis stammer det helt fra Harald Hårfagres egen tid”. Han passer likevel på å si at tradisjonen også inneholder overdrivelser, siden den ”har dannet sig midt i kretsen av Haralds verste fiender, de slagne stormenn, som utvandret til Island...”. Sagaenes ord, om at Harald tok den fulle private eiendomsrett, kan heller ikke tolkes bokstavelig. Harald har, etter forbilde hos de frankiske konger, oppfattet sitt herredømme over Norge som eiendomsretten til landet, dvs. allmenningene på sjø og land. Bøndene har også blitt pålagt skatt, men det var kun de som ikke ville betale skatten eller fulgte hans befalinger, som mistet råderetten over egen jord. En utbredt landskyld var det altså ikke, men derimot en nevgildeskatt, persons katt, som ble lagt på alle ”som satt på nedarvet odelsjord”. For odelsbøndene var dette ukjent. Det eneste de kjente til av avgifter var det de slev fikk av sine leilendinger. De må ”ha følt sin eiendom så krenket, at de syntes kongen hadde tatt odelen fra dem”.

¹²⁶ Johnsen 1936 : 68-70

Men ordningen ble ikke varig. Håkon den gode oppgav ”beskatningsretten” til fordel for leidangen, og skatten ble aldri gjeninnført. ”Selv efter landsloven har kongen ingen annen utvei til nye skatter enn å innhente bøndernes samtykke på fylkes- eller herredstinget. Lagtingene ble aldri noen beskatningsmyndighet”. Johnsen konkluderer derfor med at den gamle rettsorden, fylkesstaten og bondefriheten ikke ble opphevet ved innførselen av enekongedømmet.¹²⁷

¹²⁷ Johnsen 1936 : 71-72

Sammenfatning og analyse av kap.7

Edvard Bull

Som marxist og historisk materialist fokuserer han på kampen mellom samfunnsgruppene og institusjonene, og særlig på den kamp som gir varige endringer og utvikling. Dette gjelder i høy grad prosessen omkring Harald Hårfagres odelstilegnelse.¹²⁸

Edvard Bull bygger videre på Nielsens skille mellom en norsk og islandsk tradisjon. Han tar først for seg hva den islandske tradisjonen sier om odelstilegnelsen. Snorre har oppfattet det som den fulle eiendomsrett til jorden. Hans forståelse gjenfinnes senere i *Magnus den godes saga*, hvor odelen tydelig konfiskeres. *Den store sagaen om Olav den hellige*, *Heimskringla* og *Egils saga* forteller også om en altomfattende odelstilegnelse, men i *Heimskringla* er den noe nedtonet, ifølge Bull. Kampen mot opplandskongen er ikke inkludert, den første store kampen med tanke på en samling av landet kommer etter erobringen av Orkdal. Bulls teori er at Snorre siden nedtegnelsen av sagaen om Olav den hellige har dannet seg en helhetlig oppfatning av Haralds styre. En kan vel tolke det dit hen at han mener Snorre har gjennomgått en ”modningsprosess”, der odelstilegnelsen ikke er så sterkt fremhevet eller forbundet med underkastelse, som i *Egils saga*.

Det har diskutert om Snorre faktisk skrev *Egils saga*, som plasseres før sagaen om Olav den hellige og *Heimskringla*. Hvis det stemmer kan en spørre seg hvorfor odelstilegnelsen er beskrevet i en forsiktigere form i *Heimskringla*, slik Bull påpeker. Har Snorre blitt mildere stemt ovenfor Haralds styreform? Kan hans bånd til Norge ha påvirket hans syn? Eller har han simpelthen bare forsøkt å belyse odelstilegnelsen på et mer nyansert vis, uavhengig av hva islendinger eller nordmenn måtte mene? Uansett skal fortellingen om odelstilegnelsen være i full overensstemmelse med Håkon den godes tilbakegivelse av odelen, som fortelles på samme måte både i *Den store sagaen om Olav den hellige* og *Egils saga*.

Vedrørende *Fagerskinna* er Bull enig med Hertzberg, og stiller seg uforstående til at skattleggingen skal blandes med odelstilegnelsen. Skatt, eller former for nevildeskatt, hører til en annen tid i norsk historie. Det eneste land med en regulær koppskatt var Island. Om forfatteren av *Fagerskinna* var islending har han overført skattesystemet fra Island til norske forhold. Her kommer den sagakritiske Bull til syne. Ifølge ham er det en konstruksjon som

¹²⁸ Skram 1973 : 54

forklarer at folket godtok leidangsbyrden, fordi de da ikke behøvde å betale en skatt pålagt av Harald. I tillegg eksisterte det ikke penge- eller byttehusholdning. Dermed er hele skatteopplegget usannsynlig, etter Bulls mening.

Ut fra disse resonnementene kan Bull plassere odelstilegnelsen. Med tanke på at den i *Egils saga* er satt etter erobringen av Trøndelag og Møre, og etter kampen i Orkdal i *Heimskringla*, synes odelstilegnelsen å være konsentrert til Trøndelag. Dette styrkes om Torgeir Afrådskoll bodde på Nidarnes og var kilde til Are Frode. Et annet moment er de militære alliansene mellom Vestfoldkongen og jarlen fra Hålogaland. Ved hjelp av dem kunne Harald, med Bulls ord, foreta alminnelige inndragninger av eiendomsretten i Trøndelag under krigen. Men hva ligger i uttrykket ”alminnelige inndragninger”, og hvem angår det? Gjelder dette alle odelsbønder? Bull mener i alle fall at stormennene har unngått å få all jord beslaglagt, noe sånt ville satt spor i sagaen.

Trøndelag: et kjerneområde

Den kan være verdt å følge opp odelstilegnelsen i Trøndelag. Denne delen av Norge, sammen med store deler av Østlandet og Sør-Vestlandet, er gammelt kulturlandskap og vitner om jordbrukstradisjoner helt tilbake til 3000-4000 år f.Kr. Stednavn vinner om en kontinuerlig og stadig tettere og fast bosetning. Snorre har nok antatt at et herredømme over Norge var betinget av kontroll over disse sentrale landskapene. Allerede i folkevandringstiden skal landskapet rundt Trondheimsfjorden ha vært inndelt i åtte høvdingedømmer eller fylker, ifølge forskere. I merovingertiden (600-800) skal lovfellesskapet ”prændalog” ha blitt etablert, og etter hvert fikk en felles tingsted for trønderne på Frosta. Eyratinget var sannsynligvis også et fellesting, og har blitt satt i sammenheng med kaupang og fyrstemakt, dvs. jarl og rikskonge. Lokalt jordbruk og ressursutnyttelse har igjen lagt grunnlaget for høvdingenes makt. De enkelte fylkene hadde sitt politiske sentrum nær fjorden ved utløpet av de store dalførene, eller ved andre strategisk viktige steder.

Den økonomiske ekspansjonen vikingtiden første med seg for Norge og Norden har høyst sannsynlig påvirket Trøndelag. Rike funn av myntmateriale og irske smykke- og utsmykningsgjenstander underbygger denne oppfatningen. Er det da også grunn til å tro at det fulgte med pengehusholdning i disse traktene? Det er all grunn til å tro at Harald Hårfagre hadde interesse av å styre et velutviklet og fullbygd Trøndelag. Snorre kan på sin side ha fått

kunnskap om Haralds forhold til Trøndelag da han oppholdt seg i Nidaros vinteren 1219-1220.¹²⁹

Halvdan Koht

For å nøste opp i hva odelstilegnelsen innebærer bruker Koht analogi. Utgangspunktet er at Harald hentet inspirasjon til sitt kongedømme fra utlandet. Dvs. at han har basert sitt styre på allerede innarbeidede europeiske systemer, først og fremst fra Frankerriket. Koht tegner et bilde av en målbevisst konge som for å lykkes må knytte sterke bånd til jarler og herser. Via dem kunne han få en jevn inntjening og søke støtte hos ved krig. Koht støtter seg til Storms teori om at det ikke var så mange jarler og herser som Snorre vil ha det til. Men noen av de få som styrte i alle fylkene var så viktige allierte at Harald visstnok skal ha giftet bort døtre til dem.

Edvard Bull mener at Harald ønsket stormennenes vennskap fremfor å ta odelen fra dem. Koht markerer dette båndet enda tydeligere i sitt innlegg. Etter hans mening la forbindelsen til stormannssklassen grunnlaget for et aristokratisk kongedømme. Støtte for dette finner han blant annet i *Landnámabok*, med Yngvar Nielsen som referanse. De var egentlig få som dro fordi de var i strid med Harald Hårfagre. Koht avfeier altså Snorres fremstilling der kongen og stormannssklassen står mot hverandre. Det er et produkt av Snorres egen tid, og det samme gjelder for selve odelstilegnelsen. Koht kaller rett ut odelstilegnelsen for ”sagn”. Som tidligere nevnt mener Koht at Harald brukte det frankiske skattevesenet som forbilde for sin styreform. Koht er sikker på at selv om det heter at Karl den store tok odelen fra sine motstandere, så har han ikke tatt arveretten fra dem, men lagt en skatt på jordeiendommene. Odelsbøndene kan sakes ha følt at den personlige friheten ble berørt, men noe odelstilegnelse var det ikke, ifølge Koht. Her følger han Alexander Bugges teori, som jo også viser til frankernes skattesystem i sitt innlegg.

Koht forstår det slik at kongens egen odel ikke gjelder landet, dvs. jordområdet, men styret av riket. Dette innebærer at kongen kan kreve plikter og skatter av folket. Det som skiller Koht ut fra de foregående historikerne er hans perspektiv på leidangen. Dens funksjon ble å videreføre Haralds skattekrav. Vernepliktige måtte betale når de ikke deltok militært, følgelig ble den en fast skatt. Senere ble den gjennom landsloven omgjort til en jordskatt.

¹²⁹ Andersen 1977 : 58-62

Harald skattepålegg fikk altså konsekvenser både i hans samtid og langt etter hans død. Hans personlige innsats, ideer og riksorganisering har dessuten påvirket maktforholdet mellom klassene og lagt grunnlaget for et nytt aristokrati. Ut fra Kohts ståsted ligger det en marxistisk ånd over det hele, og en får bekreftet at Koht hadde marxistiske tendenser allerede ved begynnelsen av 1900-tallet.

Johan Schreiner

Johan Schreiner fokuserer også på Trøndelag når han skal omtale odelstiegnelsen og materiale som foreligger om dette. Han har imidlertid en helt annen innfallsvinkel enn Bull, og forsøker underveis å bevise at Bulls slutninger er feil. Schreiner starter med å slå fast at en kun kan se på forholdet mellom Harald Hårfagre og Håkon jarl Grjotgardsson på to måter ut fra det kildene beretter. I *Heimskringla* er det kongen som får hærhjelp av sin jarl. Det er kongen som kommer til Trondheim og blir venn med Håkon, noe som fører til at Håkon får tittelen ”Ladejarl”. I *Fagerskinna* er det motsatt. Her er det jarlen, og ikke kongen som fra først av regjerer på Lade og kontrollerer de trønderske fylkene. Først etter Håkons død overtar han styringen i Trøndelag.

Men står de to beretningene egentlig så sterkt imot hverandre som Schreiner vil ha det til? Når det i *Heimskringla* heter at han reiste til Trondheim, ble vinteren over og siden regnet det som hjemmet sitt osv., fremstår han mer som en konge på gjestebud, enn en konge med regjeringsmyndighet i Trøndelag. Er det en mulighet for at de to mektige menn har avtalt å dele makten mellom seg, samtidig som Håkon har innsett at Harald tross alt hadde den reelle kongsmakten. Kan Håkon ha sett for seg at Harald kunne føre kongsmakten til et høyere nivå?

Uansett, Schreiner velger beretningen i *Fagerskinna* fordi den samsvarer med det historiske faktum at Håkon jarls ætt styret innløpet til Trondheimsfjorden før Harald kom på banen. Bulls påstand om at Harald fikk lettere kontroll i Trøndelag enn andre plasser i landet er ikke riktig. Etter Schreiners mening bestod Trøndelag av et sterkt sammensveiset bondearistokrati. Han kommer da også frem til at odelstiegnelsen ikke peker spesielt mot trønderske forhold, noe både *Egils saga*, *Heimskringla* og *Den store sagaen om Olav den hellige* bekrefter. Det er større sannsynlighet for at Harald fikk bedre kontroll, og etter hvert herredømmet over, Vestlandet. Dette skyldes at vikingættene i vest var mindre sammensveiset. Dermed ble også utvandringen herifra mer omfattende, ifølge Schreiner.

Med hensyn til selve odelstilegnelsen er han kritisk til de overnevnte sagaenes beretning om at den omfattet alt land og berørte eiendomsretten til alle bøndene, men Schreiner er samtidig åpen for at Harald med erobrerens rett tok det han trengte for å hevde sin nye stilling. Om dette inkluderte et skattepålegg kommer ikke tydelig frem i Schreiners beskrivelser. Det mest markante poenget er at Haralds fremferd, må sammenlignes med andre nordiske erobrerers fremferd. Dette inkluderer ikke de karolingiske eller angelsaksiske rikene. Skaldekvad ansees som spesielt viktige i denne sammenhengen, og Schreiner antyder samtidig at han foretrekker kvad fremfor sagaene.

Oscar Albert Johnsen

Det første som slår en ved gjennomlesning av Johnsens tekst er hans forsvar av bøndene. Helt fra gammel tid, da en hadde bygdeting, via fylkesting og opprettelsen av fylkesstater og lagting og tilslutt nasjonalstaten, er det bondens sterke stilling som er i fokus. De består, selv om deres posisjon i samfunnet utfordres med av høvdinge og jarler.

Johnsens tekst kan beskrives som en som en stigende, evolusjonær kurve der samlingen av landet står som et høydepunkt. Det starter harmonisk med at den frie bonden har muligheten for å sammenkalle til eget ting om nødvendig. Men etter hvert som høvdingen får stadig mer makt blir det vanskeligere å hevde seg. Det hele toppe seg med den såkalte odelstilegnelsen. Johnsen trekker, som Sars, Bugge og Koht, en parallell til de frankiske kongene, uten å utdype det noe særlig mer. Hans forståelse viker imidlertid bort fra deres. Slik Johnsen leser *Heimskringla*, *Egils saga* og *Fagerskinna* har Harald Hårfagre riktignok eiendomsretten til landet, men det er kun motstanderne som mister eiendommen. Resten må betale en personskatt. Likevel er en slik skattlegging fremmed for odelsbøndene, og de opplever den som en byrde på linje med en odelstilegnelse. Men selv under enekongedømmet har bøndene sine talsmenn i lendmennene. Bøndene er ikke helt underlagt de dominerende i samfunnet. Johnsen og Keyser er her på den ene side enige, siden begge vektlegger balansen mellom folkemakt og kongemakt. På den annen side har de et noe ulikt syn. I Keyseres innlegg demmer nemlig stormennene opp for Haralds forsøk på å innføre en lensforfatning, mens de i Johnsens tilfelle fungerer mer som formidlere mellom kongen og bøndene. Bøndene er altså ikke fullstendig underlagt kongens bestemmelser, men den endelige rettferdigjørelsen i bøndenes favør kommer først med tilbakegivelsen av odelen.

Kap.8 Norske historikers syn på odelstilegnelsen:1970 -

Andreas Holmsen (1906-1989)

Andreas Holmsen var en av Norges fremste historikere, og nådde langt ut blant annet gjennom sin populære *Norges historie fra de eldste tider til 1660* (1938).

Middelalderhistorien var hans spesialfelt, særlig den økonomiske og sosiale historie i bondesamfunnet. Holmsen tok sin examen artium i 1924 og studerte deretter filologi ved Universitetet i Oslo, med fagene norsk, fransk og historie hovedfag. I 1931 tok han Cand.philol.-eksamen. Han ble professor i historie ved Universitetet i Oslo i 1955.

Faglige impulser hentet han blant annet fra Edvard Bull d.e. Historiske emner inkluderte blant annet omsetningsliv, priser og økonomi i det norske samfunn, norske gårder som sosial og økonomisk institusjon, og eiendoms- og landskyldfordeling i den norske samfunn i eldre tid.

Felles for alle temaene var lokalhistorie. Det var gjennom lokalt avgrensede studier eldre norsk samfunnshistorie best kunne utforskes, hevdet han. Også etter han gikk av som professor i 1975 var han faglig aktiv. I denne tiden nyanserte han sitt syn på norsk middelalder. Istedenfor de sterke klasse motsetningene mellom overklassen og hardt pressede bønder betonet han nå kongedømmets og bondefolkets felles interesser.¹³⁰

Holmsens behandling av odelstilegnelsen

Sagaene og odel

Holmsen starter sitt innlegg med å stille flere spørsmål. ”Tok Harald ”odlene” fra bøndene som Snorre sier, eller la han ”skatter” på hele landet som Fagerskinna vil ha det til? Er den ene beretningen riktig og den andre gal, eller er de gale begge to? Er de to beretningene nedslag av to forskjellige aksjoner eller av en og samme? Var det en lokal aksjon som tradisjonen gjorden landsomfattende? Eller var det en rekke enkeltaksjoner til forskjellige tider som under overleveringen løp sammen og samlet seg om Norges første konge?

For Holmsen er det viktig å få klarhet i hva sagaskriverne egentlig mente med det de skrev, de hadde en helt annen ord- og språkbruk og en helt annen tilnærming til teksten. Det er velkjent for oss at Harald ”tilegnet seg all odel”, men Snorre sa ”alle odlene”. Flertallsformen i

¹³⁰ Norsk biografisk leksikon b.4 2001 : 350

Heimskringla sikter til de konkrete eiendommene. I den gamle Gulatingsloven kan ordet til og med bety "eiendomsjord", slik betydningen er hos Snorre. "Det kan vi ikke slutte av han selv hørte hjemme i et lovsamfunn som ikke kjente odelsrett. Men det går fram av sammenhengen i hans toleddede utsagn i *Heimskringla*; Harald "tilegnet seg alle odler og lot alle bønder betale landskylder til seg". Snorre visste like godt som vi at ikke alle norske bønder satt på odelsjord da Harald Hårfagre vant riket sitt. Det Snorre mente med utsagnet i *Heimskringla*, kan vi best gjengi slik: Harald "gjorde seg til eier av all jord og lot alle bøndene betale leieavgifter til seg". Selveierne ble leilendinger.

Om Snorres tanker er klare og enkle i *Heimskringla*, er de desto mer komplekse omfattende og logisk mindre sammenhengende i *Den store saga om Olav den Helliges saga*. Her tilegner Harald seg alt land og alle odler; både bygder, sætrrer, ut-øyer, skoger og ødemarker. Alle bønder er hans leigemann og landbuer. Holmsen fester seg ved de to siste begrepene. Landbu tilsvarer nemlig "leiglending", "men med sin gjennomsiktige grunnbetydning peker det rett på det "land" Harald tilegner seg her, og som er mer omfattende enn "odler". "Leigemann" betyr på sin side "leiefolk" og omfatter stort sett tjenestefolk og arbeidsfolk i en annen manns tjeneste. For Holmsen blir et naturlig å fremheve forskjellen mellom *Heimskringla* og *Den store saga om Olav den Hellige*: "Har Snorre tenkt seg at Harald drev godsdrift av samme slag som ættesagaene forteller at islandske storhøvdinge gjorde, med egne folk til å nytte ut næringskildene fra fjell til snø? Det er i alle fall tydelig at forholdet jordeie - jordleie her ikke råder grunnen alene som i *Heimskringla*; det er i Olavssagaen bare en del av et større hele".¹³¹

Egils sagas beretninger

Holmsen fortsetter å rulle opp ulikhetene og tilleggene han ser i sagaene. I *Egils saga* heter det jo at "alle bønder skulle være hans leiglendinger; også de som arbeider i skogen, og saltbrennerne og alle veidemenn både på land og sjø, de var alle lýdskyldir (dvs. de hadde undersått-skyldighet) overfor ham". Denne rekken av folk har havnet inn under betegnelsen bønder i sagaen om Olav. Dette har fått følger for leilendingsrammen i sagaen. Alle disse var ikke leilendinger. Snorre har valgt de nærmeste begrepene han kunne finne, og de har dermed gått inn som "leigemann" og "landbuer". Slik Holmsen ser det gir Snorre i Olavssagaen en økonomisk tolkning av "undersåttsskyldigheten" i *Egils saga*, samtidig som han omdefinierer forholdet mellom "leigemann" fra primærnæringene og Harald: "fra å være erobrerkongens

¹³¹ Holmsen 1976 : 84-85

”undersåtter” som han kunne pålegge ytelser i kraft av sin militære seier, er de blitt ytepliktige fordi erobreren har gjort seg til eier av de næringskildene de utnyttet. En slik forskyving av aspektet lå nær i en tid som ikke så noen skarp og vesentlig forskjell mellom offentlige og private forhold. Kongedømmet hadde sin ”odel”, likesom bøndene hadde sine, og under kongens ”odel” lå riket like fullt som det jordegodset han eide. Særlig nær lå forskyvningen hos islendingene, som før 1262 ikke hadde noen konge de kunne være ”undersåtter” til, men som i høy grad var et folk av grunneiere, leiglendinger og leigefolk. Forskyvningen gikk jo også videre til veis ende hos Snorre, som i *Heimskringla* kom ut med ”odler” og ”leiglendinger” i rendyrket stand”.

Holmsen vurderer *Egils saga* for å være en ættesaga der mesteparten av innholdet er diktning. Det er sagaskriverens egne forestillinger som kommer til uttrykk. Sagaen beskriver flere jordeiendomsforhold, men tradisjon for slikt har den lite av. ”Den vet ikke en gang hvilken gård eller bygd Egils farsslekt var fra, bare distriktet ”Fjordane” ”. Egils far og farfar har fortsatt jordeiendommene etter Haralds erobring, eiendommene skulle selges før de dro til Island. Konfiskeringen skjer først etter at de har blitt drapsmenn på kongens frender og venner. Og flere eksempler trekkes frem: ”Nordpå skjelner sagaen mellom Haralds veitsler ”på de gårdene som han sjøl eier” og ”hos lendmenn og storbønder.” Egils svigerfar Bjørn ”Hauld” blir i sagaen første gang nevnt med dette tilnavnet langt ute i Haralds tid, etter at han har slått seg til ro på farsgården ”Aurland” i Sogn; etter hans død under Eirik Blodøks hører vi om privat bygsling og landskyld av eiendommene hans, og Egil selv går til odelssøksmål på Gulating like godt under Eirik som under Håkon den gode.” Igjen dreier et seg om orddistinksjoner: ”Det er da klart at forfatteren av Egils saga ikke lagt den realitet i sitt generelle utsagn om Haralds ”odelstiegnelse” som vi gjør når vi oversetter: ” I hvert fylke tilegnet kong Harald seg odler og alt land, bygd og ubygd”. Vår realitet er ikke engang språklig klart tilstede i sagaen. Det verbet den bruker, eignask betyr riktignok ”å gjøre til sin eiendom”, som er det vi legger i ”tilegne seg”. Men i samme kapittel bruker sagaen samme ordet om innholdet i selve erobringen av Nordvestlandet; ”odelstiegnelsen” og annen allmenn styggedom kommer etter at kongen ”hadde tilegnet seg de fylkene som nylig var kommet i hans makt”. Tøyeligheten i ord avslører motsetningen i sak. Det mindre tøyelige ordet ”leiglending” er på sin side ikke gitt ubetinget gyldighet: det heter ikke i Egilssaga som i Olavssagaen at alle bønder ”var” Haralds leiglendinger, bare at de ”skulle være det”.

Med det er også formålet med utsagnet om ”odelstiegnelsen” i *Egils saga* forklart, ifølge Holmsen. Den første storkongen er ikke en som gjennomførte historiske tiltak, men en

utålelig tyrann. Denne karakteristikken ble strukket ”så langt det lot seg gjøre uten at sagaskriveren kom i åpenbar konflikt med sin historikersamvittighet”. Holmsen spør om odelstilegnelsen ”i siste instans er et produkt av fiendskapet mellom Egil Skallagrimssons slekt og Harald Hårfagre” og runder av med å si ” at slik utsagnet er formet og plassert i Egils saga er det et litterært produkt”.¹³²

Orkneyingasaga og Egils saga: Snorres bilde av Harald

Orkneyingasaga er også en kilde som Snorre har kunnet støtte seg til. Historien om jarlen Einar som betalte en bot Harald på øyene, og dermed fikk tilegne seg alle odlene til bøndene er aktuell i denne sammenhengen. ”Her gjelder tilegnelsen bare ”odler”, og det er nettopp det Snorre lar Harald lar seg innskrenke til i *Heimskringla*”. I *Orkneyingasaga* er tilegnelsen basert på en avtale, et rettsgrunnlag. I *Heimskringla* legger Snorre inn dette som en ny åpningssetning, der odelstilegnelsen er en ”rett” kong Harald ”satte”, dvs. en ordning som han ville gjøre til gjeldende rett. ”Snorres nye formulering gjorde det mulig for ham sette historien om ”odelstilegnelsen” i spissen for beskrivelsen av den styringsordningen han lot Harald påby sitt rike, med jarler og herser. Dermed hadde han fått skremselshistorien fra *Egils saga* inn i sitt idealbilde av nordmennesenes første konge som positivt ordnende og byggende midt i sin skånselsløse hardhet”.

Likevel er det mulig å finne stoff fra eldre kilder som ikke er berørt av sagaskriverne, ifølge Holmsen. I *Egils saga* regnes alle Haralds tilegnelser først opp og deretter de som stod i undersåttsforhold til ham. Mellom disse to oppregningene står setningen om at alle bønder skulle være hans leilendinger. Holmsen leser og tolker det slik at den ”betingede utgagnsformen” forener det ”generelle leiglendingsforholdet med de konkrete beretningene i ættesagaen som går i motsatt retning”. I tillegg blir undersåttsstempelet hardere ” når det uttrykkelig bare er satt på småfolk i periferien av samfunnet”. Holmsen er tydelig i sin dom: ” En setning som i den grad formidler forfatterens intensjoner, er det klart han har laget selv.” De to oppregningene er derimot ”hentet fra eldre skrifter som seinere er gått tapt, eller direkte fra den muntlige tradisjonen på Island”. Ut fra forfatterarrangementet i *Egils saga* har bøndene opprinnelig vært regnet blant Haralds undersåtter, men ”ut fra det alene kan vi ikke trekke den motsatte slutning om ”odlene”. Holmsen påpeker likevel den senere dobbeltoppstillingen: ”på veien fra *Egils saga* over *Olavssagaen* til *Heimskringla* ble

¹³² Holmsen 1976 : 85-87

tilegnelsene konsentrert og aksentuert til odelstilegnelsen alene, mens undersåttforholdet ble borte. Har omdanningsprosessen hatt samme retning tidligere, kan vi rulle den opp bakover til et tidspunkt da undersåttskyldigheten var den eneste byrden islendingene fortalte at Harald hadde lagt på folket i sitt rike”.¹³³

Lydskylda

Lydskylda var den skyldigheten en ”lyd”, et folk, hadde overfor sin herre. Begrepet fantes også før Snorres tid på Island, og den islandske tradisjonen om nordmennene som lýdskyldir overfor Harald Hårfagre stemmer godt overens med de norske skaldeordene om Harald som ”nordmennes herre.” På det kongeløse Island forble det et skremselsord, i Norge utviklet ”lydskylda” seg. I Magnus Lagabøtes landslov omfatter det selvfølgelig samfunnsplikter, som å holde i stand allemanns veier og bruer eller skysse kongen gjennom hans rike. Slike undersåttplikter, medregnet den lovfestede og kongelige retten til å levere halve leidangsprovianten i fredstid, godtok bøndene. Veitsler, allemansavgifter, var derimot upopulære, ”og det var nettopp veitsler og andre ”toller” som loven kaller, kongene stadig hadde krevd gjennom hele den tid da ”frasagn” om Harald Hårfagre ble fortalt i Norge.”

Dette var imidlertid ikke sterke nok ord for norske fortellere, ifølge Holmsen, men det var ”skatt”. I norsk lov er ikke ”skatt” brukt om nordmennes ytelser til kongen før etter 1300, da den halve leidangsprovianten og vissøyren på Opplandene var fast innarbeidet som årlige kongsinntekter. Ordet var kjent fra andre sammenhenger, så for fortelleren av *Fagerskinna*, som ikke var vant med det, kunne det markere et kongelig pålegg utenom det vanlige. Holmsen følger dette opp med å si at det er tydelig at *Fagerskinna* baserer seg på skriftelige kilder, ”men ikke her, i den første og største delen av Harald Hårfagres historie”. Mange av de skriftelige kildene finnes også hos Snorre, men forfatteren av *Fagerskinna* har ikke supplert og arrangert dem like godt, etter Holmsens mening. Snorre har på sin side fikset mye på *Fagerskinna*. Her er skattene puttet inn i det riket Harald vant. Snorre lar Harald sverge at han aldri skal skjære eller kjemme håret sitt før hele Norge er tilegnet med skatter og skylder. Senere økte Harald skattene, og jarlene ble mektigere enn det fylkeskongene hadde vært tidligere. ”Skatteøkningene kommer inn som en avrundende slutt på Snorres kapittel om Haralds styringsskipnad, som åpner med den nye rettstilstand at kongen eide ”odlene”.¹³⁴

¹³³ Holmsen 1976 : 87-89

¹³⁴ Holmsen 1976 : 89-90

Haralds hår og skattene

I *Fagerskinna* går Haralds merkelige løfte om ikke å skjære håret før hele Norge er samlet direkte på skattene. Etter slaget i Hafrsfjord kommer skattene, men umiddelbart etter forteller *Fagerskinna* igjen om Haralds hår: ”Håret hans var sidt og floket; derfor kaltes han Luva. Da skar Ragnvald jarl på Møre håret hans og ga ham navnet Harald den hårfagre.”

Holmsen spør seg hva Haralds hår og skattene har til felles, og finner koblingen i betydningen til ”Luva”-navnet som Hafrsfjordskalden bruker. Holmsen viser til folkeminneforsker Moltke Moe sin forklaring om at navnet betyr ”seiershette” og ”sikter til den delen av fosterhinnen som kan følge barnet ved fødselen”. Etter folketro varslet dette lykke, Harald var altså forutbestemt til å seire, men dette har ikke sagaskriverne fått med seg, ”de norrøne historieskriverne kjente bare sitt eget språk”. Luva og hårhistorien får først sin hele forklaring ”når en går bakenom det trosskiftet som skilte sagaskriverne fra Harald Hårfagre”. Holmsen trekker her frem undersøkelser som viser at ”mange, ikke-kristne kulturer legger en magisk kraft i håret”. Dette gjelder blant annet germanske kulturer fra romersk tid og frem til midten av 700-tallet, men en finner det også i Norden: ”I nordisk helte – og mytediktning tenderer hårmagien mot å samle seg om Odin og hans utvalgte blant krigerhøvdingene. I sagnkretsen om Harald ”Dovrefostre” fremtrer Halvdan Svartes unge sønn som en av dem: en variant viser at den ufarlige jutulen Dovre er den kristelige utgaven av Odin. For fortellere og forfattere i kristen middelalder kunne grunnleggeren av Norges rike ikke ha stått i forbund med hedenske guder. Det kunne han godt for sine egne skalder. Den beundrende skildring av ”nordmennesenes konge” i Ravnsmål er gitt form av en samtale mellom to Odins-vesener, ravn og valkyrje, og Hafsfjord-kvadet ender med å uttrykke gleden over de falne som var ”vigd” til Odin sjøl. I en slik sammenheng kan ”Luva ha fått mening i den eldste betydningen vi har dokumentert: Seierherren kan i seierens stund ha blitt kalt nettopp etter sitt lange, ustelte hår, fordi skalden visste at det lå i kongens pakt med den gud som gav ham seieren”.

Spørsmålet blir så om skattene kan knyttes til religiøse realiteter og hårløftet. Holmsens svar er nei. Hvis det vises tilbake til en Odins pakt dreier det seg om våpenlykke, ikke skatter. Det ville stemme dårlig med skaldens lovprisning. Her har Snorre rett. Han har sett ”urimeligheten i *Fagerskinna* skatteløfte og gjort det om til det det – i tilfelle- var: et landvindingsløfte”. *Fagerskinna*s forfatter synes ”mer avhengig av kildene”, og ”det naive i kombinasjonen tyder på opphav i folkelig tradisjon”. Tunge og langvarige skattebyrder i kombinasjon med hårløftet kan ha gjort større innflytelse hos folk flest enn våpenbragdene. ”I sum er det norske

”skatteløftet” et like formidabelt tradisjonsmonument over Harald Hårfagre som den islandske ”odelstilegnelsen”.¹³⁵

Lydskylda og Harald Harald Hårfagre

Lydskylda blir også sentral i sammenheng med Harald Hårfagre. Den store utvandringen til Island tok slutt i Haralds tid, og lydskylda kan da fremdeles ha vært noe sensasjonelt i Norge før snakket om den gikk over til tidligere lydskyldige nordmenn på Island. Landnåmet var i hovedsak avsluttet da Alltinget ble opprettet i 930, og Harald levde da enda som gammel. Men selv om norske landnåmsmenn fortalte om undersåttforholdet til Harald Hårfagre, er det ikke sikkert at lydskylda var avgjørende for at de flyttet fra Norge. ”Et kronlogisk samhøve er ikke nødvendigvis også et kausalt”. Det samme gjelder for betegnelsen ”ovrike”. Beretningen om Haralds ”voldsferd” kan like godt være laget av islendinger i 1100- og 1200 –årene, da det gjaldt å gjøre flest mulig av landnåmsmennene fra Norge til forutrettede ríkismenn, stormenn med makt...”. Uansett må lydskylda tas med, ut fra Holmsens synspunkt. Det norske ”skatt”, som må ha erstattet lydskylda ganske tidlig, peker jo mot økonomiske forhold.¹³⁶

Veitsler

Fagerskinnas forfatter mener Håkon organiserte leidangen, slik den er kjent fra Gulatingslag og Frostatingslag. I denne sagaen skjer det mot slutten av Håkons regjeringstid da han kjenner seg truet av et angrep fra Eiriksonsønnene. I *Heimskringla* og i sagaen om Olav skjer det i forbindelse med at bøndene tar Håkon til konge, ikke tilbakegivelsen av odelen. I tillegg krever Håkon ”følge og styrke” av bøndene ”til å holde kongedømmet”. Men felles for Snorre og *Fagerskinna* er at skatt blir erstattet med leidang, hærfølge, fra bøndene. Holmsen stiller seg da spørrende til hva slags støtte Harald hadde fra bøndene istedenfor leidang. Snorre har jarlene og hersene som skulle stille med 140 hærmenn for de skatter og skylder de fikk innkreve. *Fagerskinna* har veitsler, som kan ha større berøring med virkeligheten, ifølge Holmsen. ”Den inneholder en del reliktpreget stoff som til dels også er språklig markert, og som har lite å gjøre med handlingstråden i beretningen- den skal føre fram til det skalde-dokumenterte oppgjøret mellom Atle jarl og Håkon jarl Grjotgardsson”. Her jager som kjent Atle jarl kongens menn etter at de over en treårsperiode har tatt veitsler på en urettmessig måte. Spørsmålet blir da om Harald innkvarterte krigsfolk hos bøndene. I Holmsens øyne er beretningen i alle fall et nyttig supplement til ”de første autentiske opplysningene vi har om

¹³⁵ Holmsen 1976 : 90-92

¹³⁶ Holmsen 1976 : 92-93

økonomiske ytelser fra bønder til konge i Norge”. De stammer fra Alfivatiden, og en finner dem i Froste- og Gulatingslovene fra ca.1250 og senere. Holmsens teori er at Snorre må ha hatt tilgang til en tidligere versjon av lovtraderingen ” for han kan gi presise opplysninger om påleggene alt i Olavssagaen”. Overleveringene og lovbestemmelsene fra Alfivatiden er for detaljerte til at den kan ligge til grunn for de runde tradisjonene om ”skatt” og ”lydskyld” som er forbundet med Harald Hårfagre, ”men det hindrer ikke at de kan kaste lys over dem. Det var først og fremst mat og andre dagligvarer det dansk-engelske erobrerkongedømmet trengte av bøndene. Er det anakronistisk å si at den første norske storkongen trengte det samme?” Etter Holmsens mening viser *Fagerskinna* med stor sannsynlig at kongsmenn kan ha tatt veitsler, ”eller tjente ved veitsler”. ”Veitslegodset”(veizlufé) kan ha vært transportable matvarer som kongen trengte til hirden sin. ”Som alminnelig skyldighet for bøndene i Harald Hårfagres rike kan levering av næringsprodukter også ha blitt oppfattet som ”lydskyld”. En slik leveringsplikt kan ha gitt grobunn for alle de forestillinger og alle de ord vi finner i tradisjon om de byrder Harald Hårfagre la på folket sitt”.¹³⁷

Harald Frode Skram (1945 -)

Skram ble cand.philol. i 1973 med hovedfag historie, og ble fra 1974 ansatt som vikar for Per Sveaas Andersen ved Universitetet i Oslo. I 1977 var han en kort periode vikar for Krag ved Distriktshøgskolen i Telemark, før han en tid jobbet ved Lærerhøgskolen i Stavanger. Fra 1978 og frem til i dag har han vært amanuensis og historiedidaktier ved Det utdanningsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo. Skrams kompetanse er knyttet til historie- og kulturforståelse og formidling, ideologiforståelse og museumsformidling. Av publikasjoner kan en nevne *Hjelpehåndbok i filosofihistorie til examen philosophicum*, skrevet i samarbeid med Else I. Viestad (1971, ny utgave 1990), *Historiske sammendrag* (1980) og *Unionsoppløsningen i 1905: idéhefte med undervisningsopplegg* (2005), skrevet i samarbeid med Anita Grimsrud og Ruth Hemstad.¹³⁸

¹³⁷ Holmsen 1976 : 93-96

¹³⁸ Basert på samtale med Skram 29.05.09 ; <http://www.uv.uio.no/kompetansekatalogen/uv-kk/ils/skram.html>

Skrams behandling av odelstilegnelsen

Skram går ut fra Holmsens analyse.¹³⁹ ”Mine innvedninger er at den ikke går langt nok, og at den ikke tar med mange nok aspekter – og at konklusjonen derfor ikke blir helt utfyllende”.

Haralds hær og administrasjon

Skram følger Snorre og forutsetter at Harald bruker Trøndelag som sin base for videre erobring. Deretter spør han seg hvilke behov Harald hadde i en slik situasjon. Åpenbart proviant, men også materielle behov og behov for husly og sikkerhet meldte seg. Han støtter seg her til Schreiners utsagn om at ”han tok med erobrerens rett det han og folkene hans trengte for å hevde sin nyvunne stilling”.

Angående behovet for husly mener Skram at en kongsgård neppe huset hele hæren som erobret Trøndelag. Da er det større sannsynlighet for at ”hovedstyrken bor på ”kongsgården” og resten blir innkvartert på gårder rundt om i distriktet...fortrinnsvis der hvor det var blitt ledige plasser i huset etter folk som var falt i forsvarskampen(e)”. Ved å spre hæren var også sikkerheten ivaretatt, hæren ble ikke slått ut i ett slag, og en kunne lettere merke seg fiendtlig aktivitet. De utplasserte hærmennene ville også sørge for materielle behov ble dekket gjennom regelmessige leveranser. For å underbygge dette viser Skram til Schreiners sitering av en irsk kilde. Her fortelles det om nordiske vikinger som la skatt og landskyld på hele Irland. Inkludert var mat fra gårdene, og en unse sølv ble betalt for hver nese, ved siden av den kongelige tributt hvert år. Skram legger til at det kan være overdrivelser, men kilden viser at ”ordningen med okkupasjon, innkvartering og utbytting ikke har vært fremmed for nordboernes tankegang”.

Fra sagene trekker Skram frem indisier som tyder på et tilsvarende handlingsmønster. I *Egils saga* heter det at kong Harald la ”vel merke til” lendmenn og stormenn som kunne tenkes å gjøre opprør. Hadde Harald i så fall spioner? I forbindelse med *Heimskringla* lurer Skram på om hærmennene kan ha ”stått under befaling av høvedsmenn (hva Snorre kaller jarler og herser), og deres oppgave har vært å holde ro og orden og sørge for at befolkningen har levert

¹³⁹ NB! Det bør bemerkes at Skram går ut fra Holmsens forelesning *Odelstilegnelsen* fra 1971 (stensiltrykk). I 1973 ble den bearbeidet til et forskerseminar høsten det samme året og het *Odelstilegnelse og nevgildeskatt*, før den endte opp i publikasjonen *Nye studier i gammel historie*, utgitt 1976.

sitt overskudd, hvorav de selv har fortært en del (og sikkert også beriket seg) og sendt resten videre til kongen”. Det var jarlenes oppgave ”å holde justis i distriktet, å drive inn skatter og varer...”.¹⁴⁰

Haralds erobringer og etterspillet

Egils saga setter odelstilegnelsen i tilknytning til erobringen av Møre og Fjordane, Snorre hele landet, men han nevner den i forbindelse med erobringen av Trøndelag. Etter Skrams mening har okkupasjonen av Møre og Fjordanen og Trøndelag foregått på samme vis, og det samme gjelder for andre erobringer før Hafrsfjordslaget. Skram legger samtidig til at ”okkupasjonsmodellen” bare har vært gjeldende der kongen og hæren befant seg. Trøndelag har dermed fått merke Haralds tilstedeværelse godt.

At Haralds okkupasjon har vekket sterke reaksjoner er Skram ikke i tvil om. Like fullt var det ”akseptabelt ut fra skikk og bruk og sedvanerett. Det lå i tingenes orden at dette var den seirendes rett”. Men Skram er åpen for at en årvisst brannskatting kan ha blitt oppfattet som skattlegging hvis en foregikk over et lengre tidsrom.

Odelsbegrepets sosiale betydning kan ikke undervurderes. Eiendomsforholdene var mange, og kan klassifiseres inn i fire grupper: ”Ueid” jord, alemening, kaupjord og odelsjord. Skram legger spesielt vekt på de to siste gruppene. Kaupjord betydde at brukeren var eier av jorden fullt ut. Odelsjord betydde også at bruker eide jorden, men et eierskifte, oppdeling eller leie av jorden måtte skje i samsvar med ættemedlemmene, som hadde første rett på odelsjorden. Hvis jorden tilfalt en utenfor, kunne ættemedlemmene løse vedkommende ut etter noen år. I de gamle lovene er det ”nøye regulerte forhold om hvor lenge kaupjord må ha vært i ættens eie før den blir odelsjord...”. Lovenes beskrivelser og sagaberetningene viser at det har vært ”gjevt å eie odelsjord”, det var ”et tegn på gammel og (fin) ætt”. Skram forestiller seg at det har ”hatt en sosial funksjon som merke på ætt, som statussymbol for den frie, ættestore mann”. Da er det også lettere å forstå at innkvarteringen av hærmenn over årene har fortonet seg som en ”permanent tilstand”. Spesielt ille har det vært om okkupasjonsstyrken blandet seg inn i gårdsdriften. Den frie bonde har følt seg ”sosialt deklassert”, og det opplevdes om en

¹⁴⁰ Skram 1973 : 90-94 (Den irske kilden kan gjenfinnes i Johan Schreiners bok *Harald Hårfagre og hans etterfølgere* (1927) og *The Birth of the Middle ages* (1935), av Henry St. Lawrence Beaufort Moss.)

betalte landskyld istedenfor en brannskatt. Skrams slutning er at Harald, uten overlegg, ”kom i skade for å krenke befolkningen både i dens innerste selvfølelse og dypeste rettsfølelse”.¹⁴¹

Men hvor lenge varte denne tilstanden? Skram antar at Harald tok med seg hele hæren til Hafrsfjord, og at etter slaget stort sett holdt seg på Sør- vestlandet. Ut fra den forutsetning at forholdene begynte å stabilisere seg etter erobringen av landet var det heller ikke behov for hærmenn på gården lenger nord, særlig ikke når det skapte uvilje. De kan da ha forflyttet seg til egen gårder eller gårdene Harald innlemmet i sitt gods. Med henvisning til Holmsen mener Skram at Harald likevel kan ha hatt interesse av å beholde leveransene. Det er mest nærliggende å anta ” at leveringsplikten har gått over i et veitslesystem eller fortsatt som en skattebetaling til kongens årmenn på nærmeste kongsjord”. Ifølge Skram er det også mulig at leveransene fortsatte etter Haralds tid. Det legges til at ” Erik Blodøks virke kan ha foregått på samme måte som Haralds i erobningsfasen”. I så fall må tradisjonen om odelstilegnelsen fått ny næring. Håkons tilbakegivelse av odelen fremstår da som et ”...bevisst avkall på å fare fram som faren (og muligens halvbroren)...”. En mulig følge kan ha vært å gi ”avkall på ”skatte/veitslerrettighetene” til fordel for en leidangsordning.

Ikke allmenn skatt eller overeiendomsrett, men veitsler

Skram aksepterer altså at odelstilegnelsen egentlig dreier seg om en etter hvert upopulær veitsleordning. Men Skram er oppmerksom på nevgildeskatten og tidligere historikers tiltro til den: ” Fagerskinna forteller at Harald la en nefgildiskatt på befolkningen, og at Håkon lot denne skatten gå til utredning av leidangsskip. Mange historikere har ut fra dette antatt at hvis Harald la en skatt på befolkningen, så måtte det være koppskatt i stedet for den jordskatten (landskyld) man tolker Heimskringla til. Argumentet er at systemet med koppskatt skulle være så mye enklere og lettere å praktisere”. Skram er ikke enig. Et hovedargument mot dette er at koppskatt forutsatte full oversikt over befolkningen, eller at befolkningen var lojal. Ingen av delene kan forutsettes i et erobret område. Går skatten på for eksempel en gård eller åkers størrelse er det vanskeligere å skjule. Dermed er den også lettere å drive effektivt inn med større utbytte. Skram konkluderer derfor med at beretningen i *Fagerskinna* er en anakronisme.

Mot oppfatningen om at odelstilegnelsen har vært et alminnelig skattekrav for hele landet fremhever Skram *Landnámaboks* fortelling om Åsgrim herse i Telemark. Hadde det virkelig vært et allment skattekrav ville hele tingkretsen merket Haralds mottiltak, ifølge Skram. Dette

¹⁴¹ Skram 1973 : 94-97

skjedde ikke. Mot oppfatningen om at odelstiegnelsen virkelig var eiendomsrett til all jord i landet, står opplysningene i *Egils saga* om striden mellom kong Erik og Egil på Gulatinget. For å få sin vilje måtte kongen presse tingmennene. Skram er klar på at det ” selv om Egils saga er et partsinnlegg, er det tydelig at det ikke eksisterte noen allment akseptert rett i Norge om at kongen skulle ha overeiendomsrett til all jord”.

Skram avslutter sitt innlegg med å si at Harald sannsynligvis ble godt lik mot slutten av sitt liv. Dette er forståelig hvis innkvarteringen av hærmenn i enkelte distrikter var kortvarig, med skattlegging i de samme områdene. Et slikt bilde vært vanskelig om Harald hadde overeiendomsrett i hele landet eller skattla hele befolkningen.¹⁴²

Erik Gunnes (1924- 1999)

Gunnes var egentlig utdannet prest, men fra 1965 viet han seg til studiet av norsk middelalderhistorie. Han var forskningsstipendiat i perioden 1966 - 68, og ble dr.philos i 1972. I årene 1977-91 var han dosent og senere professor i historie ved Universitetet i Oslo. Med sin bakgrunn i katolsk teologi og fransk kultur representerte Gunnes noe nytt blant norske middelalderhistorikere, som hovedsakelig var opptatt av politisk og økonomisk historie. I løpet av sin karriere gav han ut flere arbeider som fokuserte på kirkens rolle i middelalderen. Han redigerte tre bind av *Regate Norvegica*, med sammendrag av alle de kjente dokumentarkilder til norsk historie i perioden 822-1263 og 1320-50, og utgav også populærvitenskapelige arbeider, som bind to av Cappelens *Norges Historie, Rikssamling og kristning* (1976).¹⁴³

Gunnes behandling av odelstiegnelsen

Gunnes gjør det klart at Harald neppe etablerte en sentralisert stat. På kongsgårdene var det utplassert årmenn og en mannskapsstyrke, men han må ha vært avhengig av et samarbeid med de lokale høvdingene. Slik Gunnes forstår det lot Harald mange jarler og herser, og kanskje noen småkonger, bli sittende på den betingelse at de anerkjente ham som overherre. Det er dessuten mulig at kongen hadde en viss domsmyndighet. I generelle vendinger viser Gunnes at det i alle fall var ”en del forbrytelser kongen hadde rett til bøter for”, og ”enkelte sagaberetninger tyder på at Harald takket være hirden ikke så sjelden kunne tillate seg å gå

¹⁴² Skram 1973 : 97- 101

¹⁴³ Norsk biografisk leksikon b.3. 2001 : 438

mer direkte og håndfast til verks”. I den sammenheng trekker Gunnes inn islendingenes negative syn på Harald:

”Den islandske tradisjonen vil ha det til at når øya ble så raskt befolket, var det ikke minst fordi folk rømte fra Norge i flokkvis for Haralds skyld, eller de ble rett og slett drevet fra gård og grunn. Han tok odelen fra folk, het det. Og det er sikkert at Harald må ha beslaglagt både mange og store gårder og fordrevet både bønder og stormenn som ikke ville bøye seg for ham, eller falt i motstandskampen. Dette godset kom til å danne en solid basis i kongens makt i tiden fremover”.¹⁴⁴

Veitsler

Selv om Gunnes synes sikker i sitt syn trekker han ingen bastant konklusjon, men stiller seg spørrende til odelstilegnelsen og dens vesen. Han viser her til den andre tradisjonen hvor kongen krever personskatt, den såkalte nevgildeskatten, også kalt neseskatten:

”Det har virket rimelig å slå disse tradisjonene sammen og tenke seg at bakom dem ligger et skattekrav, eller en avgift på jord (landskyld). Det er likevel vanskelig å godta at Harald krevde opp en regulær avgift av alle gårder i landet. Det forutsetter en langt mer effektiv oppkrevningsordning enn noen kunne drømme om å få i stand. Derimot kan vi regne med at han - og særlig i de erobrede og uregjrlige vestlandsbygdene, der han oppholdt seg mest - krevde relativt svære utredsler til seg selv og sitt følge- såkalte veitsler.”

Gunnes tviler altså på at det har eksistert noen velfungerende og regulær skatt som ble lagt på gårdene i landet, men han er mer positiv til veitsleordningen. ”Bare ved å være stadig på reise, kunne kongen hevde sin makt og øve effektiv kontroll.” Betydningen av en velfungerende veitsleordning understrekes med tanke på at naturalhusholdningen fremdeles spilte en viktig rolle. Vestlandet, hvor Harald var mest aktiv, må særlig ha merket virkningene av hans reisevirksomhet:

”Det er også klart at han her hadde erobret land, og de falne fiendenes gårder var hans med erobrerens rett Det er heller ikke urimelig at både bønder og stormenn mange steder foretrakk å dra utenlands fremfor å gi seg under Harald; så hadde de sin ære i behold”.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Gunnes 1976 : 93-95

¹⁴⁵ Gunnes 1976 : 95-96

Per Sveaas Andersen (1921-)

Andersen hadde sitt utgangspunkt i forskningshistorisk arbeid knyttet til den ”norske historiske skole” på 1800-tallet, men gikk videre med realhistoriske undersøkelser innen vikingtid og tidlig sagatid. Han ble dr. philos i 1960 på avhandlingen *Rudolf Keyser. Embetsmann og historiker*, og var universitetslektor ved Universitetet i Oslo fra 1961. I tillegg gav han ut *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800 – 1130* (1977), og de siste tjue årene har han gitt sosialhistoriske arbeider om blant annet vikingenes virke på Vesterhavsyene.¹⁴⁶

Andersens behandling av odelstilegnelsen

Rikssamlingskongen

Andersen slår fast at det ”ikke er noen uenighet blant historikerne om at den politiske samlingen av Norge ble innledet av Harald Hårfagre” og at det har ført ham, og hans ettermenn i konflikt med makthavere, stormenn og bønder både utenlands og innenlands. Andersen antar også at ”folk i middelalderens Norge la et bestemt innhold i Harald Hårfagres og hans ettermenns militære virksomhet i landet. I kvadet *Noregs konungatal* fra 100-tallet sies det at Harald var den første til ene å rå for Norge”. Ifølge Andersen er det ikke sikkert de har kalt prosessen for rikssamling, men de har forstått at ”en maktherre ønsket å tilegne seg et velde (ríki) over større deler av Norge”.

I forbindelsen med rikssamlingen hører også begrepet ”riksenhet” med. Her tenker en seg et større samlet politisk-geografisk område, avgrenset og adskilt fra andre tilstøtende områder ved grensen. Riksenhet forutsetter dessuten former for sentralstyring og administrasjon, og et økonomisk grunnlag for å opprettholde organisasjonen, dvs. ytelser fra folket. En het og indre samling står sentralt. Et felles rettsvesen og lovgivning bør være på plass, og riksenheten må ha en samlet opptreden ovenfor lignende samfunnsenheter, blant annet ved konfliktsituasjoner.¹⁴⁷

Odelstilegnelsen

Andersen er tvilende til om Harald Hårfagre virkelig maktet å etablere et direkte herredømme over Norge i tiden etter slaget i Hafrsfjord. Derfor er han også opptatt av hvilke

¹⁴⁶ Dahl 1990 : 293-294

¹⁴⁷ Andersen 1977 : 84-85

konsoliderende tiltak Harald satte i verk for å sikre sitt samlingsverk. Det er her odelstilegnelsen kommer inn i bildet. Etter Andersens mening gir ikke sagaforfatterne klart uttrykk for ”hvor omfattende odelstilegnelsen/skattleggingen kan ha vært og hva slags karakter tyngslene egentlig hadde”. Når og i hvilken anledning odelstilegnelsen ble foretatt er usikkert: ” Snorre lar Harald tilegne seg bøndernes odel i forbindelse med inntoget i Trøndelag; ifølge *Egils sagas* forfatter skjedde dette etter (eller under) de militære operasjoner i Fjordane (Firdafylket) og i *Fagerskinna* først etter Hafrsfjord-slaget”. Likevel tror Andersen det kan være mulig å rekonstruere ”et samtidsbilde med mulig realitetsgrunn”, som kan ” forlikes med 1200-tallet og vår tidsoppfatning av økonomiske forhold” ut fra kildematerialet som foreligger. Forutsetningene er da at det er en historisk kjerne i odelstilegnelsen/skattleggings- beretningene, og at et økonomisk grunnlag er nødvendig for all riksstyring. En må i tillegg godta at nordmenn på 800/900-tallet ikke skilte mellom privat og offentlig rett. Det var først og fremst privatretten og ættens behov som gjaldt.

Ut fra hva sagatekstene forteller om Haralds odelstilegnelse har en to tolkningsmuligheter, ifølge Andersen:

”1. Kongen tilegnet seg bøndernes private eiendommer(deler av landets territorium) 2. Kongen tilegnet seg eiendomsretten til landet (i moderne statsrettslig terminologi suvereniteten over Norge, ifølge 1200-tallets sagemenn odelen, d.e. odelsretten til landet). I første tilfelle er det snakk m.a.o tale om en partiell tilegnelse av jord, i annen om en fullstendig tilegnelse av landet bygd og ubygd.”

Andersen påpeker at 1200-tallets sagemenn nok kunne gå god for begge disse tolkningene. Landskylden, som leilendingene betalte til kongemakten og de ulike godseierne, var kjent for sagaskriverne. Det samme var bordleiding, kostytelsen til leidangen, og den allmenne skatteplikten veitsle.¹⁴⁸

Snorres oppfatning og Haralds veitsleordning

”For Snorre lå det ingen motsetning i å oppfatte odelstilegnelsen både som en konkret tilegnelse av en overeieendomsrett til bøndernes jord og som en mer omfattende odelsrett til hele landet. Det konkrete samtidsbilde han kunne bygge slike slutninger på, var dels *krongodset*, som i stor utstrekning var oppstått ved konfiskasjoner i forbindelse med

¹⁴⁸ Andersen 1977 : 86-87

rikssamlingskampene, dels kongens hevd på *almeningene*, dels den eldgamle ordning for å imøtekomme en landsherres materielle behov i et samfunn med naturalhushold – veitslesystemet, den første primitive skatteordning.”

Slik Andersen ser det har Snorre og forfatterne av sagaene i grunnen omtalt de samme former for ytelser, det være seg landskyld eller skatt. På lengre sikt har det sannsynligvis sørget for at Harald Hårfagre fikk stabile inntekter. Ved konfiskasjonen av gårder har en opparbeidet seg krongods eller kongsgods, og krongodsinntekter i form av landskyld. En omfattende konfiskasjon av gårder og jord kan igjen ha resultert i utbyggingen av en regional veitsleordning. For å få dette til å fungere må kongen ha hatt maktsentre rundt omkring i landet. Kongsgårdene har høyst sannsynlig spilt en sentral rolle for konsolidering av kongens herredømme, spesielt på Vestlandet. Fem gårder navngis både i samtidige sagaer og skaldekvad og i eldre og yngre sagatradisjon. Andersen antar at Harald hadde et reelt ”riki” (herredømme) på Vestfold. I Trøndelag tror Andersen at makten har vært av formell natur. Dvs. at gjennom en allianse overlot han styringen til Ladejarlen. På Østlandet har det vært en blanding av reelt og formelt kongedømme. Småkonger av hans egen ætt, nærmere bestemt hans sønner, har i stor grad hatt styringen. Med denne organisasjonsformen skulle det være ”mulig å karakterisere Haralds rikskongedømme som en realitet”, ifølge Andersen. I tillegg var Haralds velde basert på hærmakt. Andersen antar at kongsgård- og veitslesystemet på Vestlandet medvirket til å befeste og opprettholde denne hirdmakten.¹⁴⁹

Claus Krag (1943-)

Claus Krag ble cand.philol. i 1969. Siden 1971 har han vært ansatt ved Høgskolen i Telemark, med ansvar for eldre historie. I 1993 ble han professor i historie ved samme sted. Han har skrevet flere lærebøker og en rekke artikler i fagtidsskrifter om ulike emner fra norsk middelalderhistorie.¹⁵⁰ Ved utgangen av 1900-tallet var det Krag som tok konsekvensen av den sagakritiske og generelt kildekritiske radikaliseringsprosessen fra begynnelsen av århundret. Krag hevdet at Hårfagreættens rikssamling og kontinuerlige kongedømme var den store konstruksjonen i sagaen om norske konger, og da fremfor alt hos Snorre. Ifølge Krag var det den islandske lærdomstradisjonen som fra 1100-tallet søkte å skape system og sammenheng i den norske historien. Krag var også kritisk til skaldediktningen i kongesagaene og hevdet at

¹⁴⁹ Andersen 1977 : 88-90

¹⁵⁰ Omslaget til Aschehougs Norgeshistorie b.2. 1995

skaldestrofer kan ha blitt brukt som generell dokumentasjon av at noe foregikk, uten egentlig å være lagt til grunn for det sagaprosæen forteller.¹⁵¹

Krags behandling av odelstiegnelsen

Krag er kritisk til at historikerne gjennom tidene har tilskrevet Harald Hårfagre en ”gjennomgripende nyordning av det politiske system i landet”, der blant annet odelstiegnelsen står sentralt. Selv vil Krag nedjustere det gamle, opphøyde bildet av Harald som en storkonge eller føydalherre i germansk forstand, eller som en ”moderne” monark som etterfulgte samtidens vesteuropeiske kongedømmer¹⁵²:

Veitsler

Det er tydelig at Krag er tilhenger av det han kaller en ”veitsle”-teori. Et slikt ”reisekongedømme” var vanlig i hele Vest-Europa i tidlig middelalder, også i Karl den stores rike, fordi penger ikke var i full sirkulasjon på den tiden.¹⁵³ Ifølge Krag hadde ”Harald Hårfagres kongedømme sitt bestemte preg; det var både grunnlagt og opprettholdt av militærmakt.” Kongsgårdene på Vestlandet må ha hatt en nøkkelfunksjon. Her oppholdt kongen seg med sine menn, og han må ha hatt mange skip og stor hird. Denne militærstyrken behøvde underhold, og det var bøndene som måtte betale for dette gjennom et såkalt veitslesystem:

”Det gammelnorske ordet *veizla* betyr ”ytelse”, og veitslene har vært en form for skatt. Når kongen oppholdt seg på kongsgården eller ute på bygdene, måtte bøndene bidra til underhold av ham og mennene hans. På den måten etablerte Harald et militært maktapparat som han la oppå bondesamfunnet. Dette svarte helt til det norske vikingkonger gjorde ute, for eksempel i Irland. Bøndenes fordel, om noen, av dette systemet kan i første rekke ha vært at Harald dermed hadde makt til å holde andre lignende erobrere unna, og at det begrenset belastningen på bøndene”.¹⁵⁴

Men denne ordningen kan også ha hatt negative sider og konsekvenser, ifølge Krag. Og det er her en ”kan finne bakgrunnen for den senere sagatradisjonen om Harald Hårfagres ”odelstiegnelse”. Krag antar at ”store avgifter på bøndene” og stasjoneringen av hirdmennene på bygdene, hvis oppgave var ”å kontrollere folk og kue dem”, har skapt misnøye blant

¹⁵¹ Helle 2001 : 29- 31

¹⁵² Krag 1995 : 87

¹⁵³ Krag 2000 : 48

¹⁵⁴ Krag 1995 : 91

bøndene: ”Etter dette kan bøndene ha ment at de nå hadde mistet råderetten over sin egen eiendom, de var redusert til leilendinger. Kongens makt gjorde at dette ikke bare var en subjektiv følelse, det lå håndfaste realiteter bak”.¹⁵⁵

Haralds styre og dets oppbygning

Men hvilket grunnlag hadde han for å kunne etablere et slikt system? Hvor omfattende og landsdekkende var egentlig hans styre? Etter Krag mening er Haralds ensartete administrasjonsordning, med en jarl i hvert fylke, og en herse i hvert herred, en konstruksjon fra Snorres side. Harald har sannsynligvis hatt den sørlige delen av Vestlandet, fra Hordaland og sørover, som sitt kjerneområde. Muligens la dette grunnlaget for å hevde en form for overherredømme også i andre deler av landet. Dette kan være bakgrunnen for tradisjonen om at flere mektige menn ble Haralds jarler. Mye er uklart, men Krag nevner både Atle den Mjove fra Sogn, Ragnvald Mørejarl og Håkon Grjotgardsson. Ifølge Krag har Håkon Grjotgardsson ”antagelig hatt en svært selvstendig stilling og den reelle makten i Trøndelag og på Hålogaland”. Østlandet ser ut til å ha hatt en rekke småkonger, ”også de kan ha vært selvstendige, eller underordnet den danske kongen snarere enn Harald”. For Krag er det klart at der disse jarlene hadde makt, var Harald styre bare indirekte. I vikingtiden var det vanlig at større riker hadde karakter av slikt overherredømme. Lokale makthavere anerkjente en overkonge, og forpliktet seg til å følge ham i krig, og til å svare skatt eller underholde ham og folkene hans når de kom på gjesting”. Krag mener at ytelsene han fikk gjennom besøkene bestod av naturalinntekter. Derfor måtte de benyttes der og da, på stedet, og reisene i seg selv utgjorde da en form for skattlegging.¹⁵⁶

Håkon Grjotgardsson og utvandringen til Island

Når det gjelder Haralds såkalte hardstyre og utvandringen til Island flytter Krag fokus over på Håkon Grjotgardsson, og setter det i forbindelse med skattleggingen av Nord- Norge. Utgangspunktet for Krag er beretningen til den mektige jordbruker Ottar fra Hålogaland, nedtegnet ved Alfred den stores hoff i 890-årene. Her fortelles det om ”finnskatten”, som ble lagt på samene. Dette var de håloygske høvdingenes mest verdifulle eiendom, en hovedinntekt, og ble betalt i ulike dyreprodukter. Noen historikere har ment at samene var integrert i høvdingøkonomien. De har avlevert fangsten, og til gjengjeld mottatt varer og utstyr som de trengte. Dette har vært en såkalt ”fordelingsøkonomi” (redistribusjonsøkonomi)

¹⁵⁵ Krag 1995 : 95

¹⁵⁶ Krag 1995 : 84- 86

med høvdingen som foretaksleder og makthaver. Høvdingedømme var da et lukke system, der bare høvdingen hadde ansvaret for forbindelsene utad.

Krag mener det er usannsynlig at samene har vært integrert i en slik modell. Forskjellige kilder og arkeologiske funn tyder på at de har vært selvforsynt og hatt et eget næringsliv. Hvis alle tråder løp sammen på kysthøvdingens hånd ville dessuten en egen ”skatt” være overflødig. Høvdingene kunne da bare tatt fra samene gjennom de helt vanlige økonomiske transaksjonene. En regelmessig skattlegging har det likevel vært. Bak systemet har det ligget norsk overmakt, men det har samtidig vært en form for etablert sameksistens mellom de to gruppene. Det må også være klart at skatten i et bestemt område var en rett for noen og ikke for andre, og at det har eksistert ordnede grenser for ”skattedistrikter”. Om høvdingene krevde inn skatten enkeltvis eller om de samarbeidet er usikkert, men det er sannsynlig at de ved seilassen langs kysten og handelen sørover har hjulpet hverandre.

En nordnorsk høvding har i alle fall hatt en særlig sterk stilling, Håkon Grjotgardsson. Faren slo seg ned på Ørlandet, og kunne derfra kontrollere skipsleden nord- sør og innseilingen til Trondheimsfjorden. Hvordan Håkons far og Håkon selv har bygd opp sin posisjon i samfunnet er usikkert. Krag er likevel åpen for at mye kan ha blitt utrettet gjennom erobringer. Rundt 890 hadde hverken Ottar eller andre høvdinge mistet finnskatten, ”men på den andre side forteller den islandske *Landnámabok* fra 1100/1200-tallet om flere islendinger som hadde reist fra Norge fordi de var blitt uvenner med Håkon Grjotgardsson. Disse sene opplysningen er selvsagt usikre. Men nettopp det at det er Håkon de skal ha rømt for, og ikke Harald Hårfagre som i ettertid fortonte seg som den store undertrykkeren, gir tradisjonen en viss troverdighet”.

Om Harald og Håkon skal ha gått sammen om å erobre Trøndelag er Krag derimot usikker på. Han tar det også med i betraktningen at jarletittelen ikke nødvendigvis sikter til et underordningsforhold.” Det er tenkelig at folk i håløygættene har kalt seg ”jarler” allerede tidligere”.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Krag 1995 : 82- 84

Sammenfatning og analyse av kap.8

Andreas Holmsen

Det første han gjør er å foreta en semantisk analyse av sagatekstene til Snorre for å klarlegge hva begreper som "odel", "eiendom" og "landskyld" innebærer. Blant annet tar han for seg betydningen av Snorres utsagn om at Harald tilegnet seg "alle odlene", det vi kjenner best som "all odel". Holmsen er oppmerksom på at Snorre neppe kan ha trodd at alle bønder satt på odelsjord. Det er ikke en tilegnelse i direkte forstand, men det betyr at Harald ble eier av jorden gjennom en leieavgift på absolutt alle bønder. Dvs. at bønder med odelsjord mistet sin odelsstatus og ble "nedgradert" til leilendinger.

I *Den store saga om Olav den hellige* er det hele mer komplisert, ifølge Holmsen. Ut fra betydningen av begrepene "leigemenn" og "landbuer" spør Holmsen seg om Snorre her har trukket paralleller mellom Harald Hårfagres godsdrift og storhøvdingenes godsdrift, og om forholdet jordeie-jordleie bare er en del av et større system. *Den store sagaen om Olav den hellige* er også aktuell for *Egils saga*. Skogsarbeidere, saltbrennere og veidemenn fra *Egils saga* omtales kun som bønder i sagaen om Olav. Alle var ikke leilendinger, men alle har blitt kalt "leigemenn" og "landbuer", som var de nærmeste begrepene for Snorres vedkommende. Dermed har det hele fått et større omfang. Erobrerkongens undersåtter har gått fra å være pålagt ytelser, til å bli ytepliktige fordi erobreren har blitt eier av næringskildene de benyttet seg av. Ifølge Holmsen skyldes denne forskyvingen at en ikke skilte mellom offentlige og private forhold i noen særlig grad. Hver part hadde sin odel, men kongen hadde samtidig hele riket. Her er Holmsens betraktninger rundt begrepet "rike" beslektet Kohts synspunkter.

Siden islendingene ikke var undersåtter, men grunneiere og leiefolk, har det falt naturlig for Snorre å sette Haralds historie inn i en slik kontekst, ifølge Holmsen. *Egils saga* står ikke høyt i kurs hos Holmsen. Han kritiserer den som en subjektiv ættesaga hvor det meste er diktning. Beskrivelsene av jordeiendomsforholdene tilsier at Harald ikke tilegnet seg all odelsjord, men i tilknytning til Egils familie har det etter hvert oppstått spesielle situasjoner som har kuliminert i konflikter med Harald Hårfagre. Holmsens teori er at sagaskriveren har trukket undersåttstempelet så langt det var mulig til fordel for Haralds motstandere. Dermed kunne en skrive at bøndene "skulle være leilendinger", i motsetning til i sagaen om Olav hvor bøndene "var leilendinger".

Snorre har brukt *Egils saga* og *Orkneyingasaga* til å danne seg et sammensatt bilde av Harald Hårfagre og odelstilegnelsen. I *Orkneyingasaga* gjelder tilegnelsen bare ”odler”, det er en avtale, et rettsgrunnlag. Og det er nettopp dette Snorre har som sitt utgangspunkt, at Haralds intensjon var å gjøre odelstilegnelsen til gjeldende rett, slik en kjenner det fra *Heimskringla*. En har da et todelt bilde av Harald Hårfagre. På den ene siden har en tyrannen, men samtidig har en også organisatoren som bygget landet. Holmsen ser for seg sagaskriveren Snorre som har plukket elementer fra de tre sagaene og satt sammen ”idealbildet” av kongen.

Holmsen tror likevel det er mulig å skille ut det som ikke er berørt av sagaskrivere i *Egils saga*. En står da igjen med alle tilegnelsene og de som stod i undersåttforhold til ham. Det er det innskutte mellomledet, om at alle skulle være Haralds leilendinger, som forsterker undersåttstempelet og konsentrerer det mot odelstilegnelsen alene. Men hvis en fjerner innskytelsen står en igjen med undersåttskyldigheten, den eneste byrden islendingene tilla Harald, ifølge Holmsen.

Veitsler

Undersåttskyldigheten kan godt ha vært ensbetydende med lydskylda, som, som også var kjent i det kongelige Islands tradisjoner. I Norge var dette selvfølgelig samfunnsplikter ovenfor kongen, men Holmsen tar også med at lydskylda kan ha forårsaket utvandring til Island. Veitsler, allemannsavgifter, også kjent fra Landsloven, var derimot upopulære. Slik Holmsen ser det ble veitsler krevet av kongen gjennom hele den tiden en fortalte historier om Harald Hårfagre. Denne typen avgifter var derimot ikke sterk nok for norske fortellere, men det var skatt, som er nevnt i *Fagerskinna*. Følger man Holmsens resonnement mener han altså at kongens veitslesystem, via frasagn over tid, har ”smittet” over på Haralds styre. Hvis en spinner videre på det Holmsen sier kan en spørre seg hvorfor Harald ble tillagt skattebegrepet når en i utgangspunktet hadde veitslene? Gikk en bevisst inn for å sverte Haralds ettermæle?

Holmsen gjør som Nielsen og Koht, han skiller mellom en norsk tradisjon, skatter, og en islandsk tradisjon, odelstilegnelsen. Men Snorre har fikset på *Fagerskinna* og satt skatten inn i det riket Harald vant. Felles for begge er likevel at skatt i sagaen om Håkon den gode blir erstattet med leidangen. Men hva slags støtte fikk Harald fra bøndene? Her stoler Holmsen på *Fagerskinna* når den nevner veitsler. Veitsler, blant annet i form av mat, må en omreisende konge med sin hird ha vært avhengig av. Lovene fra 1200-tallet forteller om slike ytelser, og det kan ikke ha vært mindre nødvendig i Haralds tid, er Holmsens slutning. En slik alminnelig

skyldighet kan også ha blitt oppfattet som landskyld, og gjennom tiden lagt grunnlaget for forestillinger om at Harald la byrder på folket sitt.

Harald Frode Skram

Skram følger opp Holmsens analyse, men i større grad konkretiserer og visualiserer han et helhetsbilde av Harald erobringer og de tiltakene som måtte til for å konsolidere makten. I liket med Bull legger han vekt på Trøndelags betydning i erobringsspillet, men i større grad fokuserer han på de strategiske virkemidlene som ble tatt i bruk. Han kommer også frem til en helt annen konklusjon om odelstilegnelsen enn Bull.

Haralds store eroblingsplan forutsatte at han hadde lojale hærmenn rundt seg. I bunnen lå også seierherrens rett til å hevde sin nyvunne stilling. Gjennom ulike tiltak sikret kongen og hans menn seg med hensyn til proviant, husly, sikkerhet og materielle goder. Hærmennene ble utplassert på erobrede gårder for å overvåke situasjonen og forsikre seg om at de nødvendige leveransene ble opprettholdt. Jarler og herser kan ha samarbeidet med hærmennene i så henseende. Støtte for alt dette finner Skram både i en irsk kilde, i *Egils saga* og i *Heimskringla*.

Problemet med brannskattingsordningen er at den over tid kan ha fortonet seg som skattlegging. Å ha odelsjord var forbundet med makt og status. Eide en mye jord kunne en blant annet leie ut til andre. For å utbrodere Skrams utsagn litt mer kan en si at odelsbonden både var i stand til å ta vare på seg selv og ha makt over andre. Odelsbøndene må ha følt at deres sosiale status ble nedgradert gjennom å pleie kongen og hans menn. De erobrede områdene gjaldt både Trøndelag, Møre og Fjordane og etter hvert Sør-vestlandet. Østlandet nevnes ikke av Skram. Uansett må en omfattende misnøye ha bredt seg på de gårdene som var okkupert. Skrams teori er at Harald må ha forstått bøndenes uvilje og trukket hærmennene tilbake da erobringen var ferdig. Behovet for regelmessige leveranser var imidlertid tilstede. Derfor fikk en heller et veitslesystem med omreisende hærmenn Hvis ordningen også fortsatte under Eirik Blodøks synes Skram ikke at det er så rart at en tradisjon om odelstilegnelse, en krenkelse av eiendomsretten, har fått et bevisst grep i historien om kong Harald. Ut fra Skrams tolkninger av beretninger fra *Fagerskinna*, *Landnámabok*, *Egils saga* og *Heimskringla* står en kun igjen med veitsleordningen.

Erik Gunnes

Gunnes er ikke i tvil om at Harald har beslaglagt flere gårder, og at hans fremferd har ført til at folk rømte fra landet. Men han har vanskelig for å tro at dette kunne kombineres med skattlegging, dvs. en regulær avgift på hver gård. En slik omfattende ordning må ha vært umulig å gjennomføre. Da setter han større lit til at det ble etablert en veitsleordning i landet. En omreisende konge med følge ville være en synlig og samlende maktfaktor. Det er sannsynlig at noen kan ha oppfattet det som om deres eiendom ble krenket, ifølge Gunnes.

Om kongen fikk betalt gjennom naturalytelser er det grunn til å tro at samarbeidsvillige stormenn og bønder til gjengjeld fikk kongens beskyttelse eller hjelp i situasjoner når det trengtes. Gunnes er åpen for at kongen kan ha hatt en utøvende domsmyndighet og lagt bøter på folk, uten at han spesifiserer det nærmere i teksten. Ville det da, ut fra det Gunnes sier, være feil å karakterisere Harald og hans menn som et omreisende ”politi”?

Per Sveaas Andersen

Andersen stiller seg spørrende til hva odelstilegnelsen egentlig innbar, hvor omfattende den var og i hvilken sammenheng den ble foretatt. Han tror likevel at det kan være en historisk kjerne i beretningene om odelstilegnelsen og skattleggingen, ut fra den forutsetning at et økonomisk grunnlag er nødvendig for all riksstyring. I tillegg godtar han at en sagaskriver som Snorre kan ha oppfattet tilegnelsen både som en tilegnelse av bøndenes private eiendommer, og som eiendomsretten til hele landet. De har bygget sin oppfatning på det de så i samtiden. De visste om landskylden som ble lagt på leilendinger, krongodset som hadde vokst gjennom tiden i forbindelse med rikssamlingskampene, allmenningene som tilhørte kongen og den allmenne skatten, veitsler. Og landskylden og skatten hang sammen. Gjennom konfiskasjoner av gårder ble det opparbeidet krongods, krongodsinntekter har så kommet i form av landskyld, og en omfattende konfiskasjon av gårder og jord kan igjen ha resultert i utbyggingen av en regional veitsleordning.

Andersens mål blir her å avdekke sagaskrivernes tanker omkring odelstilegnelsen ut fra forutsetningene de hadde i sin egen samtid. Ifølge Andersen er det vanskelig få klarlagt et fullstendig bilde av Haralds odelstilegnelsen, men det er mulig å si at den kan ha vært et viktig grunnlag for en videre utbygging av et økonomisk system og et riksstyre.

Claus Krag

Som Holmsen og Gunnes, og for så vidt også Andersen, legger Krag vekt på veitsleordningen når odelstilegnelsen blir emnet. Etter hans syn fremstår den som den mest realistiske og håndfaste ordningen, og han viser til at ordningen også var vanlig i resten av Vest-Europa. Ordningen har både positive og negative sider. Den positive siden er av strategisk og militær karakter. Utplasseringen av hirden på gårdene har bidratt til å beskytte bøndene og deres gårder fra andre erobrere. Den negative siden kan ha vært at hirdmennene har tatt seg vel til rette, slik at bøndene har oppfattet at de har mistet kontrollen og råderetten over sin egen eiendom. Hvis avgiftene var for store, og underholdet av mennene også har ført til at utgiftene ble større enn beregnet, kan flere ha uttrykt en sterk misnøye med denne ordningen. Det kan igjen det ha lagt grunnlaget for den senere sagatradisjonen om Harald Hårfagres ”odelstilegnelse”.

Men Harald og hans menn har ikke vært alene om å skape misnøye. Krag sikter her spesielt til Haralds nære allierte, Håkon Grjotgardsson. *Landnámabok* forteller at flere islendinger reiste fra Norge fordi de ble uvenner med Håkon Grjotgardsson. Krag tar høyde for at hans vei til makten sannsynligvis har omfattet en del erobringer, og han kommer også med en liten antydning om at Håkon kan ha vært innblandet i en upopulær skattleggingsprosess, muligens tilknyttet ”finnskatten”. Opplysningene er usikre, men Harald Hårfagre står i det minste ikke alene som den store undertrykkeren i dette bildet.

Kap.9. Oppsummering

Gjennomgangen av norske historikers syn på odelstiegnelsen viser at temaet har vært svært omdiskutert helt siden de første norske historikerne begynte å analysere sagamaterialet for snart 300 år siden. Tormod Torfæus mente Harald innførte et skattesystem i landet, som direkte berørte bøndenes odel. Gerhard Schøning på sin side understreket spesielt at de som hadde gått imot Harald måtte betale skatt og landskyld av odelen. Noen full eiendomstiegnelse var det imidlertid ikke, ifølge Schøning. Magnus Falsen var også tilhenger av skattleggingsteorien, og sa samtidig at straffetiltakene var begrenset til erobrede områder. Falsen antydte i tillegg at Harald kan ha tenkt seg en endring av odelsforfatningen, men at dette aldri ble en realitet.

I løpet av første halvdel av 1800-tallet gjorde en ny generasjon historikere seg gjeldende, og en norsk historisk vitenskap ble etablert. Det var også synlig at samtidens politiske strømninger gjenspeilte seg i historikernes arbeider. Rudolf Keyser, P. A. Munch og Ernst Sars var opptatt av hva odelstiegnelsen innebar som et landsomfattende fenomen. Keyser mente at Norge under Harald Hårfagre gikk fra å være et folkekongedømme til et rikskongedømme. Harald fremstod som erobrerkongen, og i samsvar med germansk rett krevde han kongelig overeiendomsrett over all jord i landet. Bondesamfunnet så på det som om eiendomsfriheten ble truet da Harald forsøkte å etablere en ny forfatning etablert på "Lensretten", men hverken Harald Hårfagre eller hans sønner lyktes i å gjennomføre den nye ordningen. Det ble bare med en personskatt. Munch mente også at Harald hentet sine erobningsforestillinger fra germansk rett, men til forskjell fra Keyser så han for seg at Harald virkelig gjennomførte en føydalordning, slik Snorre kunne sies å ha beskrevet det. Sars fulgte for så vidt Keyser og Munchs teorier, men bygget noe videre på dem. Sars analogiføring til Karl den stores rike var et nytt element i forhold til den tidligere forskningen. Ellers la han seg tett opp til Keyser da han sa at Harald Hårfagres nye kongedømme markerte overgangen til en føydalforfatning, uten at den nødvendigvis fikk full gjennomslagskraft i Norge. Odelen ble ikke fratatt bøndene, men de måtte yte krigstjeneste og skatt i Haralds regi, som hadde styringsmyndigheten.

I siste halvdel av 1800-tallet kom en mer kritisk generasjon på banen. Gustav Storm markerte seg ved å avfeie Haralds administrasjonsordning, slik den er fremstilt av Snorre, som uhistorisk. I sin undersøkelse foretok han en detaljert gjennomgang av alle lendmenn som nevnes på de forskjellige tidspunkt og kom frem til at antallet måtte reduseres betraktelig. I tilknytning til odelstiegnelsen kom han frem til at det hverken dreide seg om odelstiegnelse

eller landskyld, men snarere en arveavgift for overdragelsen av jorden. Yngvar Nielsen brøt med oppfatningen av odelstiegnelsen som en landsomfattende forholdsregel, og forkastet suverenitetsteorien. Nielsen påpekte at det fantes to tradisjoner om Harald odelstiegnelse, en islandsk og en norsk, og han konkluderte med at den islandske odelstiegnelsen var feil og medvirket til å gi et altfor negativt og unyansert syn på Harald. Unntaket var *Landnámabok*, som viste at bare enkelte ble fratatt sine eiendommer. Nielsen antok at kongen foretok en partiell konfiskasjon av jord i de områder som gjorde motstand, og fulgte med det opp Schønings teori om det til sist bare ble lagt skatt eller landskyld på motstandernes odel. Bugge trakk, som Sars, også paralleller til frankerne og Karl den stores styre, men var avvisende til at noe lensvesen ble innført. Alexander Bugge mente blant annet at det ikke kunne bevises at Karl den store tok alle eiendommer, og var mer villig til å tro at det ble lagt skatt på landområdene og eiendommene som ble erobret. Ifølge Bugge lå de utenfor hans eget arveland, Viken og Ringerike. Ebbe Hertzberg hang seg på Schønning og Sars, og viste til at alle de kjente kildene pekte mot skatt. ”Land”, som i landskyld, pekte mot kongens offentlige eiendomsrett til landet og riket som helhet, og nevgildeskatten fremstod som det eneste statsrettslige trekk i *Fagerskinnas* beretning om Harald Hårfagre. Noe odelstiegnelse var det altså ikke, men odelsbøndene oppfattet det som om de ble sidestilt med leilendinger og fratatt den frie odelsretten. Absalon Taranger skilte seg ut fra sine kollegaer fordi han tok odelstiegnelsen bokstavelig. Harald Hårfagre var den suverene eier av all jord i landet i samsvar med føydale prinsipper. Gjennom å referere til utenlandske kilder påpekte han også at landskyld og skatt ikke måtte blandes. Skatt var vanlig både for leilendinger og odelsmenn, mens landskylden var ensbetydende med eiendomsrett til landet. Et annet poeng er at odelstiegnelsen ikke kunne ha vært en grunnskatt, siden dette ikke var kjent i Norge eller i Norden før det 13. århundre.

Fra begynnelsen av 1900-tallet og helt frem til 1970-tallet ble historiefaget dominert av de sagakritiske historikerne, som fortalte historien ut fra en økonomisk og marxistisk synsvinkel. Dette fikk også konsekvenser for synet på odelstiegnelsen. Edvard Bull d.e. førte videre Nielsens skille mellom en norsk og islandsk tradisjon. Vedrørende *Fagerskinna* stilte Bull seg uforstående til at skattlegging, som var ukjent i Norge, skulle blandes med odelstiegnelsen. Med den forutsetning at forfatteren av *Fagerskinna* var islending mente han at koppskattsystemet fra Island ble ”adoptert” og tilpasset norske forhold. Ifølge Bull var det en konstruksjon som forklarte at folket godtok Håkons leidangsbyrden, fordi de da ikke behøvde å betale en skatt pålagt av Harald. Et annet argument fra Bull var at det heller eksisterte noe

utpreget penge- eller byttehusholdning i Norge på Haralds tid. Om odelstilegnelsen var reell var den kun konsentrert til Trøndelag. Ifølge Bull pekte sagaenes beretninger og forfatterkilder rett mot denne delen av landet, og dessuten kunne Harald gjennom en allianse med Håløygyjarlen øve press fra to kanter mot det ressursrike Trøndelag. Likevel må han samtidig ha passet på å alliere seg med stormenn. Dette var også Halvdan Koht enig i. Alliansene førte til og med til opprettelsen av et norsk aristokrati med påfølgende klasseinndeling av folket. Noe odelstilegnelse fant derimot ikke sted. Koht støttet seg til Sars og Bugges teori om at Harald hentet inspirasjon til sitt styre fra Frankerriket, men at han ikke tok odelen og arveretten fra odelsbøndene, men istedenfor la en skatt på dem. Dette var ledet ut fra hans rett til å styre riket. Johan Schreiner la også vekt på Trøndelag da han omtalte odelstilegnelsen, men til forskjell fra Bull mente han, etter hva *Fagerskinna* fortalte, at Håkon Grjotgardssons ætt styret innløpet til Trondheimsfjorden allerede før Harald kom på banen. Trøndelag hadde et for sterkt bondearistokrati til at Harald uten videre kunne erobre det. Derfor var det større sannsynlighet for at det ble fortatt en større erobring på Vestlandet, der vikingættene var dårligere organisert, ifølge Schreiner. Om odelstilegnelsen omfattet alt land og berørte eiendomsretten til alle bøndene var Schreiner usikker på, og han nøyde seg med å si at Harald nok med erobrerens rett tok det han trengte for å hevde sin nye stilling. Johnsen fulgte i stor grad opp den konservative skole tenkning. Han trodde Harald Hårfagre, etter forbilde fra de frankiske kongene, oppfattet sitt herredømme som en eiendomsrett til landet. I kraft av dette påla han bøndene skatt, og fratok dem jorden hvis de ikke betalte.

Etter 1970 kom synsmåter som blant annet understreket de militære sidene ved rikssamlingen. Andreas Holmsen var opptatt av å analysere hva sagaene egentlig sa om odelstilegnelsen, og han satte dessuten for seg å skrelle vekk det han mente var sagaskrivernes konstruerte bilde av Harald. Leilendingsbegrepet var kjent på Island, men ikke i Norge. Holmsens teori var at det likevel ble brukt fordi det var det nærmeste begrepet man hadde til å beskrive situasjonen mellom Harald og bøndene. Etter å ha fjernet leilendingsstempelet stod Holmsen igjen med tilegnelsene og de som stod i undersåttskyldighet til Harald. Da var det hele redusert til ytelser, siden kongen eide riket, men ikke odelsjorden som sådan. Ytelsene var en form for allmenne avgifter, veitsler, og inkluderte blant annet underhold for den omreisende kongen og hans militære hird. Holmsen trodde veitslene med tiden utviklet seg til frasagn om at Harald tok skatt av bøndene. Dermed fikk en to beretninger som fortalte om både skatt og odelstilegnelse, og Snorre brukte dem begge. Harald Frode Skram fulgte i Holmsens fotspor og tilførte noen nye aspekter, mens Erik Gunnes, P. S. Andersen og Claus Krag kom frem til

at veitsleordningen var sentral for utbyggingen av et økonomisk system og et riksstyre. Gunnes tvilte samtidig ikke på at Harald beslagla flere gårder, og at mange rømte landet, men han hadde vanskelig for å tro at det ble lagt skatt, en regulær avgift på hver gård. En tilstedeværende konge som tok veitsler var mer sannsynlig. Andersen var litt mer åpen og forståelsesfull ovenfor sagaskriverne og deres tankegang. Han forstod det slik at Snorre resonnererte ut fra sin egen samtid, og på den tiden hadde kongemakten opparbeidet seg mye krongods. Dermed var det lett å koble landskyld og skatt sammen. Konfiskasjoner av gårder resulterte i krongods, krongodsinntekter kom i form av landskyld, og en omfattende konfiskasjon av gårder og jord førte så til utbyggingen av en regional veitsleordning, der Harald kontrollerte gårdene han hadde tilegnet seg. Claus Krag viste til at veitsleordningen også var vanlig i resten av Vest-Europa, og at den hadde en viktig strategisk og militær karakter. Utplasseringen av hirden på gårdene bidro til å beskytte bøndene fra andre erobrere, men bøndene kan også ha oppfattet at de mistet kontrollen og råderetten over sin egen eiendom, ifølge Krag. Store avgifter og interne problemer med hirden kan ha lagt grunnlaget for den senere sagatradisjonen om Harald Hårfagres ”odelstilegnelse”.

Epilog

Hvordan kan en gå videre med spørsmålet om odelstilegnelsen?

Kan den konstruktive sagakritikken åpne nye veier for forskningen på odelstilegnelsen? Den konstruktive sagakritikken drar på nytt sagaene inn på arenaen som historiske kilder og betrakter dem som barn av muntlighetens kultur. Her vurderer man sagaenes informasjonsverdi mer konstruktivt enn i den radikale varianten, noe som gir nye muligheter til å rekonstruere fortiden. I tillegg har en tatt med materiale fra blant annet folkloristikk og etnologi. I så måte har det åpnet for et bredere forskningsfelt. Den konstruktive sagakritikken er ikke noen enhetlig skole, men tar i norsk sammenheng sitt utgangspunkt i forskningen til professor i folkloristikk Knut Liestøl (1881-1951) fra 1922, om at sentrale historiske fakta i muntlig overlevering kan overleve i ca.350 år. I 1973 disputerte folkloristen Bjarne Hodne (1943-) ved Universitetet i Bergen, hvor han gav gitt nytt liv til Liestøls konklusjoner, om enn ut fra en noe kortere varighet på tradisjonen enn 350 år. Sverre Bagge (1942-) fremla et lignende synspunkt i 2002, og det kan også vises til Torgrim Titlestads bok *Viking Norway* (2008). Den amerikanske historikeren og filologen Albert B. Lord la et grunnleggende arbeid med boken *Singer of the Tales* fra 1960 (ny utgave 2003). Historiker Gisli Sigurdsson (1959-) fulgte i hans fotspor med utgivelsen *The Icelandic Medieval Saga and Oral Tradition* (2004).¹⁵⁸

Inndeling:

¹⁵⁸ Titlestad 2009 : 10-11

Litteraturliste

Andersen, Per Sveaas (1960). *Rudolf Keyser: embetsmann og historiker*. – Oslo : Universitetsforl. – 677s.

Andersen, Per Sveaas (1977). *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*. – Oslo : Universitetsforl. – 381s. – ISBN 82-00-02412-1

Bagge, Sverre (2004). *Europa tar form: år 300-1350*. 2 utg. – Oslo : Cappelen akademisk forl. – 351s.ill. – ISBN 82-02-19813-5

Bugge, Alexander (1905). *Vesterlandenes indflytelse paa nordboernes og særlig nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i vikingtiden*. – Christiania : A.W.Brøgger's Bogtrykkeri. – 425s.

Dahl, Ottar (1972). *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*. – Oslo : Universitetsforl. – 282s. – ISBN

Dahl, Ottar (1990). *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*. 4 utg. – Oslo : Universitetsforl. – 282s. – ISBN 82-00- 01593-9

Egils saga (2004). [omsett av Edvard Eikill; revidert av Magne Heggstad; innleing av Espen Haavardsholm]. – Oslo : Det Norske Samlaget. - 233 s. – ISBN 82-521-6369-6

Fagerskinna : Norges kongers ættetavle (2007). [redaktør: Torgrim Titlestad; oversatt av Edvard Eikill]. – Stavanger : Saga bok. - 446 s.ill. – ISBN 978-82-91640-28-0

Gunnes, Erik (1976). *Bind 2. Norges historie: rikssamling og kristning 800-1177* [redaktør: Knut Mykland]. – Oslo : J.W.Cappelens forl. – 432s.ill. – ISBN 82-02-03422-1

Helle, Knut (2001) Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken. - s. 13-40 I: *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland : kjelder og tradisjonar : innlegg ved eit seminar i regi av Det kongelige norske videnskabers selskab 13-14 oktober 2000*. – Trondheim : Tapir Akademisk forl. – 133s.ill. – ISBN 82-519-1649-6

Holmsen, Andreas (1976). *Nye studier i gammel historie*. – Oslo : Universitetsforl. – 185s.ill. – ISBN 82-00-011490-8

Johnsen, Oscar Albert (1936). *Norges bonder : utsyn over den norske bondestands historie*. 2 rev.utg. – Oslo : Aschehoug & Co (W. Nygaard). – 484s.ill.

Keyser, Rudolf (1866). *Første bind. Norges historie: med forfatterens portræt og et kart over Norge i middelalderen; udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme*. – Kristiania : Mallings Bogtrykkeri. – 579s.

Koht, Halvdan (1900). *Det norske kongedømes utvikling* s.304- 311. I: *Tidsskrift for litteratur og samfundsspørgsmål*. [redigert af Gerhard Gran]. Ellevte aargang. – Kristiania : H.Aschehoug & Co (W. Nygaard). – 476s.

Krag, Claus (1995). *Bind 2. Aschehougs Norgeshistorie : vikingtid og rikssamling 800-1130*. [Hovedredaktør: Knut Helle; medredaktører: Knut Kjeldstadli, Even Lange, Sjøvi Sogner].- Oslo : Aschehoug & Co. – 236s.ill. – ISBN 82-03-22015-0

Krag, Claus (2000). *Norges historie fram til 1319*. – Oslo : Universitetsforl.- 316s.ill. – ISBN 82-00-12938-1

Landnåmabok : etter Hauksbók (2002). [omsett av Jan Ragnar Hagland]. – Stavanger : Erling Skjalgsonselskapet. – 201s. – ISBN 82-91640 – 17-3

Munch, Peter Andreas (1941). *Bind 1. Det norske folks historie; utgitt av Instituttet for Historisk Forskning*. – Oslo : Blix forl. – 338s.

Munch, Peter Andreas (1941). *Bind 2. Det norske folks historie; utgitt av Instituttet for Historisk Forskning*. – Oslo : Blix forl. – 426s.

Myhre, Bjørn og Ingvild Øye (2002). *Norges Landbrukshistorie 1 : 4000 f.Kr – 1350 e.Kr*. – Oslo : Det Norske Samlaget. – 495s. – ISBN 82-521-6009-3

Norsk biografisk leksikon (2000) Bind 2. Bry - Ernø. [hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen ; redaksjonsråd : Knut Helle (leder)... [et al.] – Oslo : Kunnskapsforl. – 512s.ill. – ISBN 82-573- 1004-2

Norsk biografisk leksikon (2001) Bind 3. Escholt - Halvdan. [hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen ; redaksjonsråd : Knut Helle (leder)... [et al.] – Oslo : Kunnskapsforl. – 509s.ill. – ISBN 82-573- 1005-0

Norsk biografisk leksikon (2001) Bind 4. Halvorsen-Ibsen. [hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen ; redaksjonsråd : Knut Helle (leder)... [et al.] – Oslo : Kunnskapsforl. – 512s.ill. – ISBN 82-573- 1006-9

Norsk biografisk leksikon (2002) Bind 5. Ihlen- Larsson. [hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen ; redaksjonsråd : Knut Helle (leder)... [et al.] – Oslo : Kunnskapsforl. – 486s.ill. – ISBN 82-573-1007-7

Norsk biografisk leksikon (2003) Bind 6. Lassen - Nitter. [hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen ; redaksjonsråd : Knut Helle (leder)... [et al.] – Oslo : Kunnskapsforl. – 536s.ill. – ISBN 82 – 573- 1008- 5

Norsk biografisk leksikon (2004) Bind 8. Sand - Sundquist. [hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen ; redaksjonsråd : Knut Helle (leder)... [et al.] – Oslo : Kunnskapsforl. – 512s.ill. – ISBN 82 – 573-1010-7

Norsk biografisk leksikon (2005) Bind 9. Sundt -Wikborg. [hovedredaktør: Jon Gunnar Arntzen ; redaksjonsråd : Knut Helle (leder)... [et al.] – Oslo : Kunnskapsforl. – 512s.ill. – ISBN 82 – 573-1011-5

Orknøboernes saga (2002).[oversat fra oldislandsk af Jens Peter Ægidius]. – Odense : Odense Universitetsforlag. – 224s.ill. – ISBN 87-7838-609-9

Pryser, Tore (1999).*Norsk historie 1814-1860 : frå stendersamfunn mot klassesamfunn.* – Oslo : Det Norske Samlaget. – 316s.ill.- ISBN 82-521-5184-1

Rikssamling og kristendom: norske historikere i utvalg I (1967).[ved Andreas Holmsen og Jarle Simensen].- Oslo : Universitetsforl. – 497s.

NB! Boken har et utvalg tekster fra flere historikere som er behandlet i denne oppgaven. Tekstene som berører odelstilegnelsen kan gjenfinnes her:

- Ernst Sars: Samlede Værker III (1912), s.342-349. Opprinnelig trykt i Historisk tidsskrift b.2 (1872).

- Gustav Storm: Historisk Tidsskrift 2.R.IV (1884), s.131-136

- Yngvar Nielsen: Historisk Tidsskrift 4.R.IV (1907), s.46-53,70-77

- Absalon Taranger: Historisk Tidsskrift 4.R. IV (1907), s.98-101, 104-113, 126-128.

- Ebbe Hertzberg: Historisk Tidsskrift 4.R. IV (1907), s.172-179, 186-191.

- Edvar Bull: Historisk Tidsskrift 5.R.IV (1920), s.481- 492.

- Halvdan Koht: Innhogg og utsyn (1921), s.92-110. Opprinnelig trykt i noe annen form i Historisk Tidsskrift 5.R.IV (1920).

- Johan Schreiner: Avhandlinger utgitt av Det norske vitenskapsakademi, historisk filosofisk klasse, 1928, nr.3, s.8-15.

Saga Ólaf konungs hins helga : Den store saga om Olav den hellige: efter pergamenthåndskrift i Kungliga Biblioteket i Stockholm nr.2 4to med varianter fra andre håndskrifter. Første bind (1941).[utgitt for Kjeldeskriftfondet av Oscar Albert Johnsen og Jón Helgason].2.opprykk. – Oslo : I kommisjon hos Jacob Dybwad. – 2 b.

Schøning, Gerhard (1773). *Bind 2.Riigets Historie, under Kong Harald Haarfagers, og hans tvende Sønners, Erichs og Hagens Regiering, fra Aar 863 til 963.* – 498s.

Skram, Harald Frode (1973).*Norske historikeres syn på Harald Hårfagres odelstilegnelse samt et eget syn derpå.* – Universitetet i Oslo. – 139s. (Hovedoppgave)

Snorres kongesagaer (1979). [redaktører: Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy; oversettere: Anne Holtmark og Didrik Arup Seip ; forord: Finn Hødnebo ; med tegninger av: Halfdan Egedius ...[et al.]]. – Oslo : Gyldendal. – 733s.ill. – ISBN 82-525- 0609-7

Titlestad, Torgrim (2009).*Tilbake til sagaene s.4-14. I : Nytt norsk Tidsskrift 1/2009.*[redaktør: Rune Slagstad; redaksjonssekretær: Kari Løvås...[et al.]]. – Oslo : Universitetsforl.

Torfæus, Tormod (2008) *Bind 1.Norges historie*. [redaktør: Torgrim Titlestad; redaksjon : Oddvar Nes og Jon Gunnar Jørgensen; billedredaksjon og tekster: Torgrim Titlestad; kartene er tegnet av Dag Frognes etter utkast fra Torgrim Titlestad; oversettere fra latin til norsk: Åslaug Ommundsen og Vibeke Roggen; oversettere fra latin til engelsk: Tom Holland og Carolinne White; oversettere fra engelsk til norsk: Ole Thomas Helgesen, Stein Jarving og Aslaug Taksdal]. – Bergen : Eide forlag. – 776s.ill. – ISBN 978-82-514-0716-8

Torfæus, Tormod (2008) *Bind 2.Norges historie*. [redaktør: Torgrim Titlestad; redaksjon : Oddvar Nes og Jon Gunnar Jørgensen; billedredaksjon og tekster: Torgrim Titlestad; kartene er tegnet av Dag Frognes etter utkast fra Torgrim Titlestad; oversettere fra latin til norsk: Åslaug Ommundsen ; oversettere fra latin til engelsk: Tom Holland og Carolinne White; oversettere fra engelsk til norsk: Bård Eskeland, Stein Jarving ,Aslaug Taksdal, Bård Titlestad og Invild Aarstein]. – Bergen : Eide forlag. – 548s.ill. – ISBN 978-82-514-0716-8

Williams,Gareth (2001). *Håkon Adalsteins fostri : Aspects of Anglo-Saxon Kingship in Tenth-Century Norway* s.108-26. *I : The North Sea World in the Middle Ages: Studies in the cultural history of north-western Europes*. (Kompendium)

Internett:

<http://www.uv.uio.no/kompetansekatalogen/uv-kk/ils/skram.html>

www.ucc.ie/celt/online/G102004/text001.html

Annet : Samtale med Skram 29.05.09